HRVATSKI NAROD
U BORBI ZA
SAMOSTALNU I NEZAVISNU
HRVATSKU DRŽAVU

Njegovoj Preuzvišenosti Stj. barunu Sarkotiću u znak osobite odanosti i poštovanja.

Berlin, 10/9, 1934.

NAPISAO
DR. MILE BUDAK

Dr. M. Budak

IZDANJE
Hrvatskoga Kola u Sjedinjenim Državama i Kanadi

HRVATSKI NAROD U BORBI ZA SAMOSTALNU I NEZAVISNU HRVATSKU DRŽAVU

Njegovoj Preuzvišenosti Stj. barunu Sarkotiću u znak osobite odanosti i poštovanja.

Berlin, 10./9. 1934. Dr. M. Budak

NAPISAO

DR. MILE BUDAK

IZDANJE

Hrvatskoga Kola u Sjedinjenim Državama i Kanadi

ISPRAVCI:

tr. 11., redak 19. odozgor umjesto "god. 1861.", mora biti — god. 1867.

tr. 31., redak 4. odozgor umjesto "balkanski", mora biti — bosanski.

tr. 47., redak 10. odozgor umjesto "vagona", mora biti — vagana.

tr. 54., redak 22. odozgor umjesto "predstavnik grupe", mora biti — predstavnik druge.

tr. 76., redak 9. odozgor umjesto "nenarodnoga", mora biti — ne narodnoga.

:r. 127., redak 16. odozdol umjesto "sunarodnicima", mora biti — suradnicima.

:r. 154., redak 16. odozdol umjesto "oslobodjeni", treba biti — ozlojedjeni.

r. 181., redak 11. odozgor umjesto "nedavno", mora biti — navedeno.

ı istoj str., redak 7. odozdol, mjesto "dvadesetoga", treba biti — devetnajstoga.

LJUDI već po svojoj naravi nastoje, da sva životna pitanja učine po mogućnosti što jednostavnijima, što preglednijima i ujedno, da ih od sebe odmaknu koliko je to najviše moguće. S druge opet strane, svaki pojedinac nastoji, da bude što manje osamljen, da pripada što većem društvu, što većoj skupini, pogotovo, ako očekuje ili, što više, ako već zna da mu prijeti bilo kakova opasnost.

Dar je i svojstvo samo velikih i jakih duša, da svaki problem uoče baš onakvim, kakav on doista jest, i ujedno, da se nimalo ne plaše osamljenosti, ako je ona po njihovome uvjerenju i opravdana i nužna. Samo takove duše više ljube, više cijene jake i ponosne pojedince, nego li krdo, oborene glave, bez prošlosti i budućnosti!

Eto, u ovom je tajna, kako je uopće moglo doći do toga, da se govori o nekom "jugoslavenskom" pitanju kao o narodnom pitanju i kako se je moglo desiti, da to tobožnje pitanje smatra pitanjem ne samo Evropa nego i mnogi pojedinac, često uvažavani pojedinac, bilo kojega naroda.

Evropa je imala mnogo krupnih pitanja, pa je bila sretna, da bivša Austro-ugarska monarhija sama rješava, ali i postavlja, tamo na jugo-istoku narodnosne svadje i pitanja. To je bila sfera interesa Habsburške monarhije, koja je mislila, da će nacionalne probleme riješiti najjednostavnije time, što ih zaniječe, što ih po potrebi priguši ili izigra jednoga proti drugome tako, da se sami sobom zabave. Tako je od grčko-pravoslavne crkve u austro-ugarskoj monarhiji učinjena srpsko-pravoslavna i ortodoksni žitelji odgojeni u srpstvu, da posluže proti Hrvatima, što su oni najzdušnije izvršili, jer su bili pogodovani na svakom koraku. Tako je iza okupacije Bosne i Hercegovine tamo umjetno stvorena "bosanska" narodnost, bosanski jezik i, što više, i bosanska "narodna" zastava (crveno-žuta!), i ako nikada u povijesti nije postojala ni narodnost ni narod pod tim imenom, a niti bosansko-hercegovački seljak ima ikakovu osebinu ili oznaku osim—hrvatske!

Ostalu su Evropu ta pitanja i zanimala zbog Carigrada i Bospora, ali nije nitko smatrao potrebnim, a diplomatski je bilo i ne-

moguće, da mimo jake Monarhije podigne velo sa tih pitanja i problema, koji su—uostalome!—tako mali i neznatni! Ta, radi se tamo o nekim opskurnim i prilično nepoznatim narodićima, koji mogu biti sve prije nego li opasni! Evropa može mirno ići i pokraj njih i po potrebi preko njih za svojim poslovima i računima, pa nije doista bilo vrijedno, da netko još i zbog takovih trica tare glavu, a kamo li da uznemiruje—velike narode.

Medjutim, desilo se ono, što se je moralo desiti, i što će se opet desiti, kada se god zaboravi na pravo značenje ovoga komadića zemlje u historiji čovječanstva!

Tu je planuo svjetski rat i razbuktao se paklenskom snagom prije nego li su mogle priteći u pomoć organizovane čete evropskih vatrogasaca, koji su, opazivši, da su zakasnili, da gase, mjesto vode počeli lijevati benzin i tako doveli do—St. Germaina, 10. rujna, 1919.!

Tako je to teklo sa strane Monarhije i ostale Evrope, koji su se potpuno zadovoljavali, da te narode označuju geografskim pojmom i da ih nazivlju zajedničkim imenom, koje je skovano djelomično iz rasne, a djelomično iz geografske oznake: Tako je postalo ime "Jugoslaven".

S druge strane su ti narodi, a napose Hrvati osjećali, da se prema njima postupa i nepolitički i neprijateljski, pa su svakako nastojali, da se otmu tome položaju. Osjetila se je potreba, da se pravoslavnom elementu dokaže, da ni sebi ne čini usluge, služeći tudjinu proti Hrvatima; osim toga se je mislilo, da je svakako nužno skupiti i impozantniju množinu prema protivnicima, koji su bili već i kao pojedini narodi brojniji od hrvatskoga naroda, a pogotovo su kao udružena skupina sačinjavali preogromnu i preveliku tjelesinu prema malome ugroženome hrvatskome narodu.

Taj je razmjer snaga, koji je bio potpuno nerazmjeran na našu štetu, pa spekulacije za budućnost, razbuktao maštu onih, koji su se smatrali pozvanima, da se brinu o sudbini svojega naroda, te su počeli stvarati tobožnje narodne pokrete, koji u duši narodnoj nijesu imali nikakova korjena, u narodnoj prošlosti nikakova ni oslonca ni opravdanja. Tako je došlo i do ilirskoga i do jugoslovenskoga pokreta, koji su bili sve prije nego li narodni pokreti, kako ćemo to poslije pobliže vidjeti.

S jedne je strane nadiralo madjarsko, s druge strane austrijsko presizanje, a medjusobno nijesu bili nesložni i protivni prema hrvatskome narodu u svojim konačnim ciljevima toliko, da bi Hrvati bili mogli iz toga rivaliteta izbiti koristi za sebe, pa su slabići u strahu i brizi zaboravili, da se narodnost nosi u krvi, srcu i grobovima, a ne u mozgu i špekulativnim meditacijama, te je

počeli tražiti, zapravo: stvarati tamo, gdje je nije nikada ni bilo i na osnovima, koji nijesu nikada ni postojali.

Već ovdje valja napomenuti, da je medju tim preporoditeljima i osnivačima novih nacija bilo mnogo asimilanata, koji nijesu ni u krvi ni u srcu nosili niti jednoga hrvatskoga atoma, te da je otac jugoslavenske ideje, biskup Strossmayer, bio prvi Hrvat svoje—nehrvatske porodice. Tko nije ni Hrvat, ni Slovenac, ni Bugarin, ni Srbin, a svoj je narod zaboravio i od njega se odrodio,—taj više nema što gubiti, a u svakoj većoj kombinaciji samo dobiva. Bilo bi pogrešno izvadjati iz ove konstatacije zaključke, da se u svakom takom slučaju radi o nepoštenoj špekulaciji!

Važna je pojava, da Srbi nijesu—osim najrjedjih iznimaka!—prihvatili ni ilirskoga ni jugoslavenskoga pokreta, već su oba pokreta naišla u Srbiji vazda na najžešći otpor i porugu! Ovu pojavu treba osobito uočiti, radi valjane ocjene svega onoga, što se dogadja poslije pobjede savezničkih vojska i stvaranja države S. H. S.

Proti navalama Austro-Madjara i proti bezglavoj disorijentaciji i "Ilira" i "Jugoslavena", ustao je svom žestinom svoje čiste hrvatske rasne snage dr. Ante Starčević, učitelj i preporoditelj hrvatskoga nacionalizma!

Njegova su nauka, rad i život bili takovi, da su pokazivali siguran i jedini put u političkome životu ne samo svome narodu nego i Evropi. Medjutim, Evropa nije htjela da shvati tu nauku, ona nije mogla da opazi taj ogromni politički svjetionik na jugoistoku, na pragu mračnoga i tajnovitoga Balkana—nije mogla da ga vidi od ideološko-političke magle, koja je ovijala i neopozivo ovila Habsburšku monarhiju!

Nije bila krivnja na Starčeviću i njegovim suradnicima, što Evropa nije opazila hrvatski problem, jer su oni učinili sve, što jedan narod može učiniti, da dodje do svoje slobode. Najprije su svakom političkom zgodom bezobzirno i odlučno dizali svoj glas za pogažena prava svojega naroda, a napose su u hrvatskom državnom saboru nadčovječnom snagom izdržali sve borbe i svakom zgodom upozoravali Monarhiju, da svojom politikom srlja u propast. Kada to nije pomoglo, najintimniji je Starčevićev suradnik, dr. Eugen Kvaternik, digao oružani ustanak, koji je bio u dubokoj krvi ugušen i s time i za Monarhiju i za Evropu—likvidiran! Valja istaknuti, da je Kvaternik prije ustanka apoštolskom ustrajnošću obišao i Francusku i Rusiju i Njemačku i Italiju, tražeći diplomatsku pomoć za svoj narod. Svagdje je dobivao

samo mnogo lijepih fraza, koje je on na vrijeme bacio preko ledja, te tražio pomoć za oružanu borbu.

Dana 11. listopada 1871. pade Kvaternik u borbi, a da se Evropa nije ni obazrela, a dvojna monarhija niti ne opazi, da se njegovom smrću uzvinu na žrtvenik hrvatske Golgote jedan novi Mučenik, čija se krv ne suši!

Za vrijeme se svjetskoga rata nije moglo kod centralnih sila postaviti hrvatsko pitanje već i iz tehničkih razloga: svi su bili potpuno zauzeti gigantskom borbom, pa tko bi napose na početku rata bio postavio naše pitanje, svakako bi se to smatralo sabotažom i već bi zbog toga bila i najbolja namjera a priori odsudjena na propast. Pri svršetku je rata sam car Karlo htio da unutar monarhije riješi ne samo hrvatsko nego i sva druga narodnosna pitanja, no tada je bilo već sve prekasno. Tada se više nije mogla spasiti ni sama monarhija, a kamo li da bi ona bilo koga više spasavala. Taj carski pokušaj i dobra volja mogu ostati u historiji i služiti samo kao teški memento i dokaz, kuda se dolazi, kada se pred činjenicama zatvaraju oči!

Kod antantinih sila nije takodjer bilo lako postaviti hrvatsko pitanje iz više razloga. Srbija je bila na njezinoj strani i na njezinu srcu; ona je bila "mučenica", koju je trebalo spasavati i poslije spasenja dati joj svaku "zadovoljštinu" baš kao da je dospjela u svjetski rat kao Pilat u Credo. Naprotiv, mi Hrvati nijesmo nipošto bili ponajlošiji vojnici u redovima protivne strane i nije se moglo po nekoliko desertera zaključivati, da bi hrvatski narod bio spreman da svoju stvar smatra zajedničkom sa srpskom. Žive su bile težnje i želje, da se izidje iz sklopa monarhije, kada se u njemu nijesu dali postići ideali samostalnosti i slobode, ali treba priznati u prvom redu g. Trumbiću, da je doista bio na Tantalovim mukama, kako da brzo i uspješno postavi hrvatski problem pred savezničke sile, pa da ga i one razume i da se ne dodje u otvoren sukob sa Srbijom, što je za onda bilo politički—conditio sine qua non! Uza sve te obzire i opreze, valja već ovdje reći: da su gospoda, koja su poslije osnovala jugoslovenski odbor, manje umovala, a više prisluškivala narodno bilo, ne bi bili nikada osnovali jugoslovenskoga odbora, niti bi bilo došlo do osnutka države S. H. S., već bi hrvatski problem bio valjano i u pravom svjetlu postavljen na dnevni red i s njega ne bi silazio, dok ne bi bio konačno riješen. Nijesmo naivni, pa da vjerujemo, da bi to riješenje uslijedilo vrlo brzo i bez žrtava, ali je sigurno, da bi i nama i Evropi bio prištedjen mnogi nepotrebni napor, a —bojati se je!—i još štogod i povrh toga!

Sigurno, gospoda od jugoslovenskog odbora učiniše i najviše

4) [illegible]
5) [illegible] → Ich, Kaiser, Tisza

i najbolje, što su po svojim silama mogli da učine, a hrvatski će im narod ostati zahvalan već i zbog posve negativnoga rezultata i posve protivnoga uspjeha od onoga, kojega su oni željeli i mogli očekivati. Ovih je naime petnajst godina našega zajedničkoga života sa Srbijom za vazda izliječilo sve bolesne sanjarije o nekakovom narodnome jedinstvu i za sva vremena i najzatučenijima izbilo iz srca i glave i samu pomisao o mogućnosti zajedničkoga života u bilo kakovoj formi!

Konačno je situacija apsolutno pročišćena, usprkos svih pogrešaka, koje su činjene na naš račun, usprkos najzdušnijega nastojanja i Srbije i njezinih najintimnijih prijatelja, da se naše ime briše ne samo iz historije nego i iz naših srdaca. Baš je to njihovo zdušno i najsavjesnije nastojanje dovelo do toga, da nam se ime i te kako duboko mora urezati u anale savremene Evrope!

Ni Monarhija ni Evropa kasnije nijesu htjele, da na ovom strahovito opasnom komadiću zemlje imadu čistu nacionalnu situaciju; možda nijesu od svojih drugih poslova dospjele da se bave tim problemom—sporedno je, zašto je tako, no glavno je, da je njihovo takovo držanje dovelo do onoga, što imademo danas — na razmedji istoka i zapada, na pragu Evrope i Balkana, nad kolijevkom prošloga svjetskoga rata opet već svom snagom bukti zapaljena baklja tik ogromne barutane. Biti će čudo, ako ne dodje do—kontakta.

Mi Hrvati najviše stradavamo. Uništene su nam sve naše vjekovne kulturne tekovine, pobijeni ponajbolji muževi, osramoćeni barbarskim postupcima najbolji krajevi; opljačkan nam je sav narodni imetak, uništene sve samonikle, autohtone državne tekovine i ustanove; raspuštena sva narodna društva; barbarski iznakažen jezik, terminologija u sudstvu, školstvu i upravi; ukratko: nama je razoreno, oteto i uništeno sve, što smo i kao ljudi i kao narod stekli i nesmetano imali sve do zaključka mira, godine 1919. I u današnjim borbama doprinašamo nebrojene i krvne i nekrvne žrtve, a da nas u budućem sukobu, kojega mi niti želimo niti hoćemo, ali od kojega ne ćemo ni moći ni—najzad!—htjeti bježati, da nas i u njemu čekaju najteže žrtve, nije nužno niti spominjati.

Pa ipak!

Baš uslijed takoga postupka vlastodržaca u hrvatskim zemljama, dovedeni smo mi Hrvati u položaj, da više—ne možemo ništa izgubiti! Mi možemo samo dobiti i mi ćemo baš zbog toga i pobijediti!

CROATIA, ANTEMURALE CHRISTIANITATIS
HRVATSKA—PREDZIDJE KRŠĆANSTVA

Do osnutka zajedničke države S. H. S. je došlo zbog toga, što su neki iskreno tvrdili, da su ta tri naroda jedan jedini narod, pa su, što više, i vjerovali u tu svoju tvrdnju, dok su drugi—svi Srbijanci i skoro svi Srbi uopće!—tu tvrdnju šutke primali i pretvarali se, da i oni tako misle, računajući da će oni pomoću sile, koja će sva u državi biti u njihovim rukama, lako i brzo provesti opći raspad i hrvatskog i slovenačkog narodnog osjećaja, a po tom onda i njihovo utapanje u Srpstvu.

Medjutim, život je dokazao, da su to bili i na jednoj i na drugoj strani posve krivi računi.

Hrvatski je narod—baš kao i slovenački—ubrzo dokazao, da su gospoda, koja su u Evropi uvjeravala, da smo mi svi jedan narod, govorili samo u svoje ime i to—samo za onaj čas, samo za one prilike, jer su poslije i sama ta gospoda skoro listom priznala, da mi doista nijesmo jedan jugoslavenski narod, već naprotiv, da smo i te kako tri različita naroda i to: narod hrvatski, narod slovenski i narod srpski.

Tu su bili najrječitije i neopozivo desavuirani svi oni, koji su bona fide, bilo svijesno, bilo nesvijesno propovijedali tobože u ime Hrvata i Slovenaca, da smo jedno i da želimo jednu državu sa Srbijom.

S druge opet strane su se prevarili i Srbijanci i Srbi uopće, koji su vjerovali, da će im bez velike muke uspjeti, da Hrvatstvo i Slovenstvo najprije rastoče, a zatim pretoče u Srpstvo. Dok je neuspjeh sa Vidovdanskim ustavom bio samo demanti, to je pokušaj sa kraljevskom diktaturom potpuna i definitivna katastrofa toga nebratskoga plana!

Drugo se nije ni moglo ni smjelo očekivati, a niti su drugo očekivali oni, koji su stvarima davali pravo ime i otvoreno motrili i prošlost i dogodjaje i ljude u toj prošlosti.

Valja, naime, uvažiti, da Hrvati i Srbi nijesu nikada u svojoj prošlosti, sve do dana današnjega, imali jednog zajedničkog nacionalnog osjećaja, te da nijesu nikada niti pokušali da osnuju svoju zajedničku državu. Ovo su historijske činjenice, koje su dokazane po prvim kapacitetima, koje su i notorne, a preko njih se u vanjskome svijetu olako prelazi često zbog nepoznavanja stvari, često zbog pomanjkanja interesa, dok se one sa srpske strane i zatajuju

i iskrivljuju iz posve prozirnih i razumljivih računa. Mi Hrvati to nikada ne puštamo iz vida, no da nijesu došli do riječi oni, koji su iskreni i nepatvoreni tumači i historije i narodnog osjećaja, doista, nije krivnja hrvatskoga naroda, niti on može zbog toga pretrpiti trajne i nepopravljive štete.

Neodoljivi se pokret hrvatskoga naroda za slobodu i samostalnost označuje sa srpske strane riječju "separatizam", što bi imalo značiti, da se hrvatski narod luči od neke nacionalne skupine, koja je njegova, pa se dodaje javno, da je to mentalitet "crno-žute Austrije", a Srbi medju sobom govore, da su ti tobožnji Hrvati samo Srbi, koje je Rim i Beč "pokatoličio". Pri tome ih nimalo ne smeta mali anahronizam, da je naime hrvatska država krunisala svoga kralja Tomislava, domaće krvi, godine 925., pa je prema tome starija i od Austrije i od Beča, a za sv. Oca nijesu Hrvati ni znali, kada su pod tim svojim narodnim imenom doselili u svoju današnju postojbinu, jer su ovamo došli kao — pogani!

Hrvati su polovicom šestoga stoljeća poslije Krista naselili zemlje, koje su omedjene sa istoka vodama i gorskim lancima u prilično ravnoj liniji od sutoka Dunava i Save, pa do Boke Kotorske, sa sjevera Murom, Dravom i Dunavom, a sa zapada Jadranskim morem. Tu su već za rana osnovali i uredili svoju državu, koja se je dijelila u Bijelu i Crvenu Hrvatsku, a ove su se opet dijelile u županije i banovine sa poglavarima istih imena (župan i ban). Godine 925. je država proglašena kraljevinom, te su njome vladali kraljevi domaće krvi sve do godine 1097. kada je poginuo u borbama na planini Gvozd (sad se zove Petrovom gorom!) posljednji odvjetak hrvatske dinastije, kralj Petar Svačić. Kraljica Jelena Lijepa, udovica kralja Zvonimira, bijaše sestra madjarskoga kralja Ladislava, pa je vjerojatno i ta, rodbinska veza bila jedan od uzroka, da su predstavnici dvanajst hrvatskih plemena sklopili g. 1102. sa madjarskim kraljem Kolomanom ugovor, kojim ga biraju za hrvatskoga kralja, čime ujedno stupa hrvatska država sa madjarskom državom u personalnu uniju. Taj je ugovor poznat pod imenom "pacta conventa". Na temelju je toga ugovora bio Koloman krunjen hrvatskom krunom u Biogradu na moru (kraj Zadra).

Temeljna su načela ugovora, da Hrvatska i Madjarska nemaju ništa zajedničkoga osim vladareve ličnosti, da se medjusobno pomažu u defenzivnom ratu, te da svaka država imade svoje samostalno zakonodavstvo i upravu, svoje državljanstvo itd.

U takovom je odnošaju ostala hrvatska država sa madjarskom sve do bitke kod Mohača g. 1526. Nakon toga je hrvatski sabor

godine 1527. na Cetinu (kraj Slunja u Hrvatskoj) izabrao za hrvatskoga kralja Ferdinanda Habsburškoga i tako došao u vezu sa Austrijom. Hrvatska je i sada zadržala sve atribute države, i ako su je neprestane borbe sa Turcima prisilile, da stupi u užu vezu ne samo sa Austrijom i Ugarskom, s kojom ju je vezala zajednička dinastija, nego i sa svima zapadnim državama, koliko su im interesi bili zajednički u skoro neprekidnoj borbi proti neprijatelju, koji je zaposjeo Budim i opsijedao Beč, a da ipak nije nikada—kako su Hrvati sa opravdanim ponosom isticali!—napojio svoje konje iz svetih škropionica zagrebačke katedrale!

Te su neprekidne borbe sa Turcima svele Hrvatsku državu na takove granice, da ju je sam hrvatski sabor zvao "reliquiae reliquiarum olim incliti regni Croatiae", a sveti Otac Leon X. joj je dao zbog tih borba časni naslov: "Antemurale Christianitatis!" (U pismu na poljskoga kralja Sigismunda kaže Leon X. za Hrvatsku, da je "Totius Christianitatis fauces et firmissima propugnacula." — Raynaldus: Annales, t. III. str. 67. i 69. — U konsistoriju od 12. prosinca, 1519., nazivlje isti sv. Otac Hrvatsku "Antemurale Christianitatis". — Kocijanić: Pape i Hrvati, Zgb. 1927., str. 461.). Taj je krvavi i časni preostatak, taj je izmučeni torzo hrvatske države bio sav pretvoren u vojnički logor, a svaki je njegov muški stanovnik od osamnajste godine na više bio neprekidno vojnik pod puškom i handžarom—ali uza sve to Hrvatska je ipak i tada bila i ostala državom!

Dok su se naši oci tako krvili za cijelo kršćanstvo i za cijelu Evropu, bečka je soldateska dolazeći u pomoć proti Osmanlijama, divljala po našim selima i gradovima kao u neprijateljskoj zemlji, te su hrvatski ban grof Petar Zrinski i njegov šurjak knez Krsto Frankopan spremali oružani ustanak na obranu pogaženih i ugroženih prava svoje domovine. Urota je bila otkrivena, njih dvojica pozvani u Beč uz carsku riječ, da im se ne će ništa dogoditi, no čim su došli tamo, bili su uhapšeni, a zatim sudjeni na smrt i 30. travnja 1671. pogubljeni u Wiener Neustadtu. Vjerojatno se tada nije u carskome Beču niti slutilo, da su mučeničke glave neprelazne gore, a grobovi nepremostivi jazovi!

Svježi valovi osamnajstoga stoljeća, koje se je radjalo, zapljusnuše i narode Habsburške monarhije. Mrtvi latinski jezik počeo gubiti svoje prijatelje i obožavatelje, te sve brže i brže stade ustupati bojište narodnim jezicima. To je bila veoma bolna operacija na gospodskim kurijama i dvorskim kancelarijama, no u prvi se mah nije sigurno ni slutilo, da ta operacija nosi u sebi sve uvjete za budući rasap monarhije, jer dok su prije bila važna samo državo-pravna i stališka pitanja, nastupi sada posve novo

i neobuzdano proletarče i poče nemilosrdno mrsiti sve račune i snove stare gospode diplomata iz vremena Marije Terezije!

Madjarska revolucija g. 1848. nije mogla naći u Hrvatskoj prijateljskoga odjeka s razloga, što su Madjari sebi slobodu posve opravdano tražili, a drugima je uskraćivali baš kao i Austrija. Hrvatska bi bila morala postati njihovom županijom sa latinskim, a poslije sigurno, sa madžarskim službenim jezikom. U Hrvatskoj je tada banovao general grof Jelačić, koji je prema dvoru stajao u osobito prijateljskim vezama. Sve je to dovelo do toga, da je Hrvatska navijestila rat Ugarskoj.

Kada su Madjari bili svladani, zahvalni je bečki dvor dao Hrvatima za nagradu isto ono, što i Madjarima za kaznu: Bachov apsolutizam i pokušaj najstrašnije germanizacije. Pokušaj je ostao samo pokušajem, ali je kod Hrvata urodio uvjerenjem, da bi bili mnogo pametnije učinili, da su se, pa i uz stanovite žrtve, sporazumjeli sa Madjarima, pa s njima složno udarili protiv Beča, jer bi tada bili oni mogli diktirati nova pacta conventa!

Apsolutizam se je slomio na otporu svih naroda monarhije, te god. 1861. sklopiše nagodu Austrija i Madjarska, kojom je jedan dio Hrvatske—Dalmacija—pripojena Austriji, a ostala je Hrvatska imala praviti posebnu nagodu sa Ugarskom, što je i učinjeno god. 1868. Medjutim, hrvatsko je kraljevstvo i dalje ostalo de iure jedinstveno, ostala je u životu i nadalje "kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija", kao državopravna jedinica i subjekt, koji sklapa ugovor, i ako je de facto Dalmacija bila nasilno i protu-prirodno izvučena iz toga svojega i narodnog i geografskog i historijskoga tijela. Njezino je more odlučilo njezinom privremenom sudbinom baš kao što je i malo poslije kod sklapanja hrvatsko-ugarske nagode Rijeka doživila sudbinu, da se zbog njezina položaja—već pisani dokumenat preko noći, u zatišju osamljenoga kabineta, bez prisutnosti i jednoga hrvatskoga delegata—providi krpicom papira, na kojemu se statuirao riječki corpus separatum!

U to je vrijeme t. zv. Turska Hrvatska—Bosna i Hercegovina—bila jošte u sklopu Otomanskoga carstva, pa kod sklapanja nagodbe nije uopće dolazila u obzir.

Za vrijeme vjekovne borbe hrvatskoga naroda sa Turcima bila je posve prirodna pojava te nejednake i trajne borbe stalna fluktuacija pučanstva tako, da je na mnogim ogromnim prostorima domovine domaće pučanstvo što izginulo, što odvedeno u roblje, a što opet ostavilo i ognjišta i grobove, pa pobjeglo ili u Reliquiae reliquiarum ili još i dalje preko nacionalnih granica (u Moravsku, Burgenland, Madjarsku), gdje su se održali kao hrvatske

Gradišće

etničke jedinice do dana današnjega. Neki dio je hrvatskoga naroda ostao pod turskim gospodstvom i primio Islam, pa tako zadržao svoj imetak i mnogi medju njima i njihovim potomcima stekao visoke položaje u otomanskoj vojničkoj i civilnoj upravi.

Opustjele su hrvatske krajeve Turci naseljavali raznim balkanskim narodnosnim otpatcima, kako su se baš našli: Cincarima, Grcima, Jermenima, Rumunjima, Kucovlasima i drugim najrazličnijim otpatcima prostrane Otomanske carevine. Posve je prirodno, da su se sa tim valom turskoga roblja pomicali iz dubine Balkana i Srbi, koji su bitkom na Kosovu g. 1389. izgubili svoju državu i postali turskim robljem kao i svaki drugi narod, koji je dospio pod turski jaram. Kako Turčin nije imao ni vremena ni volje da obradjuje zemlju, jer je neprestano vojevao, natjerao je tu bezličnu, najšareniju kičmasu, da mu kao kmet obradjuje zemlje i daje stanoviti dio prihoda. Ti su kmetovi bili kršćani, naravno—istočni kršćani, pa se i danas točno vide granice bivšega turskoga gospodstva u hrvatskim zemljama: obilježene su naseljima tih bivših turskih kmetova, svih rečenih narodnih otpadaka.

Nasuprot tim efektivnim gubitcima ponajboljih dijelova narodnoga tijela, dobivao je hrvatski narod s druge strane—nešto priliva.

Dolazili su austrijski oficiri raznih narodnosti sa manjim ili većim odjelima austrijske vojske, da pojačaju hrvatski otpor proti Turaka, pa su se mnogi i mnogi izmedju njih tu poženili, ostali i asimilirali. Njihove su porodice postale hrvatskim, razumije se samo sobom: bez ikakove hrvatske rasne osebine i bez ikakove veze sa svojom novom domovinom osim čistog računa za što lakše održanje i za što bolji prosperitet u činovničkoj ljestvici. Tim je asimilantima bilo posve naravno, da sva vlast i sve blagostanje dolazi iz njihove bivše domovine, jer su i oni tako došli na naš jug, pa su sa puno uvjerenja, da pošteno služe svojoj novoj domovini Hrvatskoj, služili tudjinskim interesima. Oni su se svakako trudili, da budu korisni i odani svojoj novoj domovini, da pomognu svojim novim sunarodnjacima, a da nijesu niti pomišljali na strašnu i nepopravljivu činjenicu, da se oni sa tim svojim novim sunarodnjacima ne razumiju ni u čemu osim u golom i najsuhoparnijem značenju izrečenih riječi i rečenica. A to je najmanje razumijevanje! Sve im je drugo bilo i ostalo strano i daleko, a vjerovali su, da oni dolaze medju Hrvate kao Bogom izabrani prosvjetitelji, koji mogu i moraju biti samo i jedino — učitelji, odgojitelji i gospodari! Oni nijesu imali sa tim narodom ni zajedničkih grobova, ni zajedničkih nada, ni zajedničkih težnja, ni zajedničkih strepnja. Oni nijesu imali osjećaja za simbolične

šare na našim kolijevkama i presliçama, niti su razumjeli jezika naših tisućljetnih grobnih natpisa, a najmanje su mogli pojmiti tiha, elegična jecanja naše Mare—za izgubljenom krunom!

Ti su naši dobrodušni asimilanti ostali do dana današnjega — strani i tudji narodu, kojega oni smatraju svojim i za kojega su često držali, da mu oni mogu biti valjanim predstavnicima i tumačima njegove narodne volje i težnja.

Oni nose u sebi drugi sadržaj, drugu dušu, čiji je potsvijesni arhiv i arsenal uredjen i opremljen posve drukčije nego li ovaj u dušama korjenitih Hrvata koljenovića. Oni su inače dobri ili loši ljudi, kao i ostali, a mnogi su takovi, da svako društvo može biti s njima ponosno, ali—u nacionalnim pitanjima oni nemaju u sebi seismografa hrvatske duše. Puki je slučaj, da gdjekoji od njih dodje u kolotečinu hrvatskih narodnih osjećaja i da u njoj časno i dosljedno ostane. To su samo časne iznimke, koje potvrdjuju posve prirodno pravilo, koje je protivno i koje se ne da promijeniti.

Taj je činovnički, asimilirani elemenat bio redovno bez zemlje, pa je i zbog toga bio košnica činovništva, kojemu su pogodovali tudji uplivi i koji im se je po svojoj prirodi najlakše prilagodjivao, te su baš iz tih redova vremenom bila, ako ne isključivo, ali svakako u odsudnoj premoći, gospoda na odlučujućim položajima i sa odlučnim uplivom na cijeli narodni život. Oni su se i osjećali i priznavali Hrvatima, ali je njihovo Hrvatstvo bilo nešto posve drugo od Hrvatstva—hrvatskoga naroda. Možda bi bilo moguće tu razliku zorno prikazati ovom poredbom: Hrvatstvo hrvatskoga naroda je bilo u njegovoj krvi, u njegovim kostima, u njegovu mesu, u njegovoj duši i povezano sa zemljom, grobovima od preko dvadeset naraštaja djedova i pradjedova. Osim toga, taj je narod vezan za tu zemlju kolijevkama, u kojima cvate drvo života, sisajući snagu iz grobova—iz krvi i kostiju svojih pradjedova. Uslijed te čarobne povezanosti niti može živjeti taj narod bez tih grobova i tih kolijevka, niti mogu postojati ti grobovi i te kolijevke bez toga naroda. Tu je nastao takav splet krvi i stoljeća, da ga ne može zamijeniti nikakova umjetna tvorevina, pa bila ona i neisporedivo i bolja i naprednija i udobnija od toga čarobnoga, svetoga gnijezda.

Asimilirani Hrvati nemaju te veze grobova, koju ne može naknaditi ništa na svijetu, pa uslijed toga nema niti hrane za njihove kolijevke. One su u zraku, jer su prekinule vezu sa svojim izvorima u nekom drugom dijelu svijeta, a tu je ne mogu nikako uspostaviti, jer naprosto nemaju nikakovih grobova, koji bi im šaptali, koji bi ih hranili, koji bi ih odgajali, a da oni toga niti

traže niti osjećaju. Njihova je sva veza sa tim narodom posve vanjske naravi, proizvod uma i mašte. Narodnosni osjećaj im je jedva kožu malko prebojadisao, dok ne može biti ni govora o tome, da bi im prožeo krv, meso i kosti. Sve je ostalo i ostaje na površini kao odijelo. Oni mogu biti vrlo poštene i čestite jedinice ljudskoga društva, mogu biti izvrsni radnici na njivi, na kojoj rade, no čim dodje u pitanje narodni osjećaj, oni redovno više nijesu na visini, jer u svojoj duši ne nose fotografsku ploču za narodne želje i težnje, pa umjesto da budu njihove duše projekciona platna narodnih težnja, oni svojim umom proiciraju ono, što sami nose u sebi, a što nipošto nije identično—redovno!—sa onim, što misli, osjeća, hoće i želi hrvatski narod. Umjesto da budu tumači narodne duše, oni hoće da budu njezinim učiteljem. Počimaju stvarati svoje teorije i nauku, podmećući hrvatskome narodu misli i težnje, koje su posve oprečne i njegovoj prošlosti i njegovoj duši.

Tako se je desilo, da je hrvatski narod zatekla najžešća borba za svoj živi materinski jezik protiv mrtvoga latinskoga i živih stranih jezika, kao i za svoju državnu individualnost sa inteligencijom, koja je bila hrvatska samo po svojoj vanjskoj boji. S toga razloga nije nikakovo čudo, što su oni hrvatski narodni preporod, čiji početci padaju u polovinu trećega decenija devetnajstoga stoljeća, okrstili imenom ilirskim. Tim čestitim Štoosima, Weberima, Wiesnerima, Demetrima (porijetlom Grk), pa Vrazima, Lisinskome, ni samome Gaju nije Hrvatstvo bilo dovoljno veliko, dosta široko i jako, da obujmi po mogućnosti cijeli Balkan, a nijesu osjetili dubinu duše svojega naroda, koja se sama sa sobom vazda zadovoljava, tražeći kod drugih samo eventualno pouke i uzora, ali ne nipošto ljudi, koji bi je nadopunjavali!

Cijeli je taj Ilirski pokret bio apsolutno daleko od srca i duše hrvatskoga naroda, te je narodno bilo na njemu samo ruho—narodni jezik. Daleko smo od toga, da bi mu se s toga smjela poreći svaka važnost za narodni život, a napose za književnost i umjetnost, ali je isto toliko sigurno, da je taj pokret udario posve krivim putevima baš zbog toga, što je nastao u kabinetima asimiliranih Hrvata umjesto na njivama hrvatskoga naroda! Prvi je neuspjeh bio u tome, što mu nije uspjelo, da okupi oko sebe bilo koji drugi narod osim hrvatskoga, u kojemu je i nastao, i ako si je to postavio kao ponajglavniju zadaću. Drugi je neuspjeh toga pokreta bio u tome, što niti kod hrvatskoga naroda nije postigao ono, što si je bio postavio za zadaću, naime, stvaranje nekog ilirskog narodnog osjećaja, jer što je god od njega ostalo u narodu,

to nosi najčišći, najizrazitiji hrvatski narodni biljeg (narodna himna, davorije, budnice, koračnice i sl.).

Valja napomenuti, da je to ujedno i najveći uspjeh toga pokreta. Neki su ga pravoslavni prihvatili sa jednakim osjećajem kao i svi katolici, jer su se i jedni i drugi osjećali Hrvatima, dok preko Drine u Srbiji nije uopće mogao prodrijeti niti jednom zrakom, jer je tamo već tada bila živa krilatica Vuka Stefanovića Karadžića: "Srbi sve i svuda!" Nit ga Slovenci nijesu prihvatili, te su Stanka Vraza, koji je i ako Slovenac pjevao svoje krasne pjesme ilirskim (t. j. hrvatskim) jezikom, smatrali običnim renegatom. Istim ga je imenom označio prošle godine i najveći savremeni slovenački pjesnik Oto Župančić!

Ista je ta, ili bar većinom takova, inteligencija sklapala g. 1868. uime hrvatskoga naroda sa Madjarima državo-pravnu nagodu, koju hrvatski narod nije nikada smatrao svojom i pravno valjanom, i ako je de facto postojala sve do 29. listopada 1918., kada je hrvatski državni sabor razriješio sve državopravne veze i sa Austrijom i sa Ugarskom.

Ilirski je pokret pokopan Bachovim apsolutizmom, a poslije ga je u mnogo užem opsegu, ali sa nešto većom dubinom, zamijenilo na pozornici javnoga, napose kulturnoga života jugoslavenstvo J. J. Strossmayera.

J. J. Strossmayer je bio biskup djakovački, pod čiju je vjersku kompetenciju spadala i tadanja mala i slaba kneževina Srbija. On je imao u rukama dva ogromna kapitala: velik um i silno materijalno bogatstvo djakovačke biskupije. Vječna šteta, što ti kapitali nijesu bili povezani hrvatskim narodnim duhom i osjećajem za Hrvatsku. Nema nikakove sumnje, da je Biskup ljubio i svoju novu domovinu i svoj novi narod. On im je bio svom dušom odan i bezuvjetno je želio, da i narod i domovinu podigne, ojača i obrani od njihovih neprijatelja. Ovo je sigurno, ali je isto tako istina, da on nije imao hrvatskoga narodnoga instinkta i osjećaja pogibelji, pa da valjano uoči narodne neprijatelje i da ih uoči sve. Strossmayer je bio veliki gospodin, kojemu su svojstvene široke geste, koji vazda nastupa i voli da ga se prima kneževski, darove dijeli kraljevski i nastoji da im dade žig vječnosti. Sa hrvatskom ga zemljom veže jezik, pošteno srce svećenika i velika uma, te po tim svojstvima i sposobnostima on nastoji da što bolje uloži i svoj duševni kapital i kapital djakovačke biskupije.

Za njegov je duh, koji sa Hrvatskom ne vežu ni krv, ni meso, ni kosti, ni grobovi, ni stoljeća, Hrvatska preuska i premalena. On je pomalo i buntovnik, što je najbolje dokazao svojim Ciceronskim sposobnostima na Vatikanskome koncilu, što bi ga bilo do-

velo do nepremostiva sukoba sa Svetom Stolicom, da se nije kao pametan i vješt diplomata pokorio. Otvoreno je podržavao veze sa Rusijom, usprkos nehinjenih intencija njegova ličnog prijatelja, ranijeg protektora i cara Franje Josipa I. Kada mu je ovaj otvoreno prigovorio prilikom vojničkih manevara u Bjelovaru, gordi je i ponosni Gospodin za svoju ispriku i opravdanje rekao svemoćnome Caru samo ovo: "Veličanstvo, moja je savjest čista!"

Takav je bio taj Gospodin, takav je bio taj Rimljanin, takav je bio taj stranac kojemu je sudbina dosudila, da postane sinom jednoga junačkog ali maloga naroda, čiju on dušu nije niti razumio, a kamo li u sebi nosio! Takav je bio taj Hrvat, koji je imao najbolju i najpošteniju volju, da zlatnim slovima vječnosti upiše svoje ime u povjesnicu svojega naroda i da si svojim djelima podigne spomenik—aere perenius!

Nažalost i njegovu i našu—povijest ne prosudjuje namjere, već zarezuje samo uspjehe, a ti su u ovome slučaju fatalni!

Strossmayer je bio u tijesnim prijateljskim vezama sa crnogorskom knjaževskom porodicom kao i srpskim knezom Milošem Obrenovićem. Strossmayer je bio de iure biskup takodjer i katolicima u Srbiji, ali mu nije nikada Srbija dozvolila da kao katolički crkveni dostojanstvenik obavi pohod svome duhovnome stadu. I ako su mu vazda uskraćivali službenu dozvolu, da posjeti Srbiju, ipak je Srbijancima uspjelo, da bizantinskom lukavošću održe u biskupu godinama i godinama nadu, da bi se ipak mogao ispuniti njegov program o kulturnom sjedinjenju svih Slavena na evropskom jugu.

Medjutim, niti je Strossmayer bio po svojoj duši legitimiran, da stvara takav program uime hrvatskoga naroda, niti su njegovi beogradski prijatelji u njemu gledali koga drugoga, osim—katoličkoga "popa", koji je spreman da se i sa Rimom svadi, pa koji bi im onda mogao dobro poslužiti za njihove velikosrpske ciljeve, već ako ni zbog česa drugoga, a to iz puke—slavičnosti. Oni su dobro računali. Strossmayerova duša nije ništa opažala, jer nije imala osjetila za suptilne narodne drhtaje. On je samo čuo riječi, koje su mu zvučale skoro kao i hrvatske. On je osjetio samo ono, što bi osjetio i svaki drugi veliki zapadnjak, kada bi se tamo našao. On se je prevario, kao što beogradskim vlastodršcima i danas uspijeva, da prevare mnogoga stranca, koji dodje k njima.

Treba napose naglasiti, da niti Strossmayer nije imao u programu ono, što provadjaju beogradska gospoda, pozivajući se posve licemjerno na njegov autoritet. On je svojim evropejskim okom opazio djevičansku, netaknutu zemlju od Triglava do Balkana, od Jadranskoga do Egejskoga i Crnoga mora, te je već u

duhu vidio svu tu zemlju preobraćenu u divne vrtove, obradjene **u jednom stilu i u jednom duhu**, ali svakako u raznim i osebujnim domaćim šarama svakoga pojedinoga kraja i naroda. On je vidio Slovence, Hrvate, Srbe i Bugare kao složnu braću, koji svaki radi u svojoj kući na svoj način, ali vazda u najtješnjoj suradnji i u sporazumu sa svojom ostalom braćom. On nije htio da se narodne individualnosti izgube u bezličnoj smjesi, nego da se nijedan individualitet ne razvija bez obzira na drugi i svojim odvojenim pravcem, koji bi mogao biti i suprotan ostalima, a najmanje je htio i mogao htjeti, da se svi utope—u srpstvu!

S toga je razloga on i utrošio najveći dio hrvatskog imetka djakovačke biskupije za stvaranje kulturnih ustanova, koje su nad svim individualnostima, dajući im jugoslavensko ime.

Beču i Pešti je takav njegov rad konvenirao, jer je slabio Hrvatstvo. Da im nije konvenirao, oni bi ga bili onemogućili, budući da su im sredstva bila na raspolaganju! Hrvatski je narod primao njegov rad sa negodovanjem, a Ante Starčević je, poslije otvorenja Strossmayerove Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti rekao: "Da se sakupi hrpa ludjaka, ne bi mogli ništa pametnije učiniti, nego da izaberu Strossmayera za predsjednika".

Svi su Srbi bez iznimke veoma cijenili, hvalili i odobravali Strossmayerove nazore i rad, ali ga nije slijedio—skoro ni jedan jedini čovjek. Oni su smatrali njegov rad sposobnim, da Hrvate odvrati same od sebe, da ih razvodni, da im smekša nacijonalnu kičmu i da ih tako pripremi, da u zgodnom času postanu zgodnim i neotpornim zalogajem ojačanom i nabujalome srpskome šovinizmu. Oni su sa svoje strane bili i Beču i Pešti veoma odani, jer je njihova grčko-istočna crkva dobila u cijeloj monarhiji službeni naziv srpske crkve tako, da su svi ti razni Vlasi, Cincari, Grci, Rumunji i Kucevlasi uz Srbe u istoj crkvenoj organizaciji postajali posve naravno Srbima! Srpska državna zastava (iz Srbije) je zakonom odredjena za službenu zastavu srpsko-pravoslavne crkve na teritoriju cijele monarhije; ćirilici je, i ako nepravom, via facti dan karakter srpskoga nacionalnog pisma, što ona doista nije, a zakonom je uvedena u sve škole, te su je i sva hrvatska djeca, uz latinicu, morala učiti i vrlo dobro poznavati. Isto su tako i svi državni uredi bili dužni da na podneske ćirilicom odgovaraju u istom pismu, i ako se na to nije strogo pazilo osim na izričiti zahtjev stranke.

Pravoslavni su se pokazali potpuno zahvalnima za tu očinsku pažnju, te su vazda sa sto od sto i izbornika i izabranih zastupnika bili najčvršći stupovi tudjinskih režima u Hrvatskoj. Samo je stoga psihološki i razumljivo, zašto je godine 1903. ustanak

hrvatskoga naroda proti madjarskom presizanju čak i preko nagode, koja je za Madjare bila povoljna, urodio u isti čas ogorčenjem i bunom proti Srbima u Hrvatskoj.

Ne smije se naime nikada zaboraviti, da svi pravoslavni, koji su se našli na hrvatskom nacijonalnom teritoriju, nijesu nipošto bili rasni Srbi, već smjesa svih mogućih otpadaka, kako smo već opetovano naglasili. Srpstvo imade samo austro-madjarskoj politici zahvaliti, da su svi ti sljedbenici grko-pravoslavne crkve, volens—nolens, postali do malih iznimaka Srbima. Baš su zbog toga Hrvati i bili povrijedjeni, što se u njihovoj rodjenoj kući umjetno stvara jedna nova nacijonalna skupina i ujedno se neprijateljski odgaja proti zemlji, koja ih je gostoljubivo zaštitila od turskih zuluma i progona. Ako su se ti došljaci, ti najrazličitiji greko-romano-sloveni nacionalizirali, to je bilo i moglo biti samo da su postali Hrvatima kao i svi drugi došljaci, bez razlike imena x) i krvi. Medjutim, tadanji su Beč i Pešta htjeli drukčije, a ona šačica naseljenih Srba je njihove intencije zdušno provela, pa današnji i — Beč i Pešta uživaju u punoj mjeri plodove iskrene i dalekovidne politike svojih predja.

Kao što su u Ilirskome pokretu imali odlučan upliv svi asimilanti, tako su sada i jugoslavenski bakcili našli prvo plodno tlo u njihovim dušama. Tu je bio jedan viši sloj, neki rod visokih činovnika, koji je bio vazda spreman na svaki kompromis, na svaku službu, na svaki pothvat, koji je u željama i nakanama "visokoiste" t. j. kraljevske vlade. Postojala je kasta ljudi, kojoj nijedna vlada nije mogla biti tako loša ili protunarodna, a da joj oni ne bi mogli služiti posve odano i savjesno. Kako su u svim vladama bili dobro vidjeni i na visoko postavljeni mnogi i mnogi Srbi, to je sav taj činovnički rod bio već po svojoj službenoj dužnosti vrlo lijepo i dobro raspoložen prema Srbima kao prema svim odredbama vlasti, koje su izdavane u prilog Srba i srpstva.

Osim toga su i sva slobodna zvanja bila učinjena toliko neslobodnim i ovisnim o vladi i njezinim hirima, da se u Hrvatskoj uopće nije moglo zapravo niti govoriti o slobodnim zvanjima. Odvjetništvo je bilo vezano na koncesiju, ne samo s obzirom na vrijeme otvaranja nego i s obzirom na mjesto. Zakonom je bilo odredjeno samo, koliko najmanje ima trajati perovodna vježba mladoga kandidata, ali nije nigdje bilo predvidjeno, da mu iza svršene prakse mora biti podijeljen stallum agendi. Njega je morao kod vlasti "zaslužiti" i izmoliti! Javna bilježništva su bile sinekure za najodanije vladine miljenike i za—gospodsku djecu. Sa ljekarničkim je koncesijama tjerana ista sramotna trgovina — za dušu i ponos.

x) Jelačić — Rajačić!

Na taj je način onaj prirodni, tudji, asimilirani talog dobivao priliv najlošije domaće, autohtone krvi u svome služinskome radu. Najzad—ne smijemo suditi prestrogo: u kome narodu nema i slabića i puzavaca i fićfirića!? Osim toga, ljudi se rado pogospode! Netko ide za tim iz lične potrebe, nekoga gura žena u tu provaliju; drugi opet želi osigurati djecu; svi—ako uvidjaju svoju pogrešku! — tješe se time, da oni ipak nijesu jedini i da će drugi na narodnoj njivi već obaviti ono, što oni propuste!

Tako se je stvaralo i novačilo sve malo po malo, sve neopazice, skoro bismo rekli—nesvijesno ono društvo, koje je svojim neshvaćanjem, svojom mlitavošću i prirodnim pomanjkanjem hrvatske rasne svijesti i ponosa omogućilo tudjincima, da naoštrenim pandžama zadru u sudbinu naše domovine i da je zaustave u prirodnom razvoju na putu njezine historijske misije.

Osim naopake politike tadanjega Beča i Pešte, nastupila je još jedna fatalna komponenta.

Godine 1894. je došao u Zagreb—hrvatski kralj Franjo Josip I. Hrvati su doista htjeli, da vide hrvatskoga kralja, i ako je izmedju njih i dvora ležala strahovito teška atmosfera. Činjenica, što se kralj nije krunisao posebno hrvatskom, a posebno ugarskom krunom, nije pripisivana toliko uspjesima i pretenzijama Pešte, koliko nezahvalnosti i neshvaćanju Dvora, koji je nakon hrvatskih —doista: nezasluženih!—usluga god. 1848. i mogao i morao prema Hrvatima postupati posve drukčije!

Prema tome je i službeni doček bio aranžiran tako, da je Hrvate duboko povrijedio: na glavnom slavoluku se je vijala madjarska zastava. To je bila i povreda zakona, kakav bio da bio, i izazov, kakav se nije mogao podnijeti! Hrvatska sveučilišna omladina skine tu zastavu, u svečanoj je povorci odnese na Jelačićev trg i tamo spali. Posljedica je bila, da su pedeset i četiri sveučilištarca odsudjena na tamnicu do godine dana i relegirani sa hrvatskoga sveučilišta. Medju osudjenima su bili Stjepan Radić, Aleksandar Horvat i Ivan Lorković, budući prvaci svojih stranaka!

Daljna i najznačajnija posljedica je bila, što su ne samo relegirani nego i mnogi drugi sveučilištarci nastavili nauke u Pragu. Nastala je živa i podzemna agitacija za—Prag! Nastala je prava seoba mladoga naroda u—slavensku Meku, u školu gospodina Masaryka.

Moda je zahtjevala, da mladić ne bude ni tjesnogrudan, ni konzervativan, a to je u daljnoj konsekvenci značilo, da nije smio ni trebao biti "kao moderan i napredan čovjek" ni dobar katolik ni dobar Hrvat, a to sve je bilo baš ono, što je bilo nužno kao

preduvjet za uspjeh veliko-srpske propagande, koja je već nadimala svoja jedra. Slavenstvo je kao kolektivni pojam postalo prvom i najvažnijom dogmom, što se samo sobom nije moglo na prvi pogled činiti ni lošim ni opasnim, a svakako je stupalo na pozornicu kao prirodna reakcija slavenskih naroda u Monarhiji na njezinu politiku, koja je bezuvjetno izlazila kao protuslavenska usprkos stalne političke linije, da se ni prema svim slavenskim narodima ne postupa sa istim načinom i sa istim mjerama prema posvećenom pravilu: divide et impera!

Ti su se mladi ljudi vraćali iz Praga bez religije i bez Hrvatstva, a da ni sami sigurno nijesu opažali, kuda će ih to dovesti. Oni su postali "Srbo-hrvati", što je u praksi značilo—ni Srbi ni Hrvati, vrlo pogodan most za velikosrpske pošiljke propagande u hrvatske zemlje.

Treba istaći, da su se neki od tih mladića povratili ne natrunjeni tim bolesnim "modernizmom", no to su bile samo rijetke iznimke, koje potvrdjuju pravilo.

Svim je tim naprednjacima, kako su se oni zvali, a kako su ih poslije i drugi zvali, bio Strossmayer idealom i idolom, ali je ipak veoma značajna pojava, koja ne smije ostati ne zapažena, da se oni nijesu ni smatrali ni zvali nacionalnim jugoslavenima, već su samo stajali na stanovištu da su Srbi i Hrvati jedan isti narod, dok ih ostali narodi na Jugu nijesu više interesirali. Ključ te tajne leži—kod Srba! Oni nijesu računali sa Slovencima, znajući, da njih ne mogu rastočiti radi velike i jezične i rasne razlike, a izmedju njih i Bugara je već tada ležala duboka rijeka prolivene krvi, pa su s njima bili spremni ponovno pregovarati samo—preko topova, što su godine 1913. i učinili! Sa hrvatske su strane ti mladi, inteligentni ljudi postupali otvoreno naivno i pošteno, ne shvaćajući zakulisnih srpskih težnja i ne pomišljajući, da češka politika imade sa tim fiktivnim srbo-hrvatstvom svoje posve egocentrične ciljeve i nakane, a da pri tome nimalo ne pomišlja na interese i težnje hrvatskoga naroda.

Srbi su sa svoje strane strogo provadjali upute, koje su dobivali iz Beograda, napose poslije god. 1903., što se je kod nas znalo, ali se nije dovoljno uvažavalo baš kod onih, koji su bili prvi zvani, da na to paze, ako su pretendirali na ime ozbiljnih političara. Oni su olako prelazili preko toga i nije ih nimalo smetalo, da smatraju Srbiju svojim Piemontom u isto vrijeme, kada ona i u svojim školama i u svojoj vojsci i u svojoj crkvi provadja najbjesomučniju velikosrpsku propagandu, naučavajući svoje naraštaje, da su Hrvati katolički Srbi, koje su papa i Austrija

pokatoličili i odnarodili, pa da je zadaća srpstva, da ih opet povrati u krilo svoje i crkve i nacije.

To hrvatske asimilante i naivčine, učenike velikih učitelja, ali—nikakovih Hrvata Masaryka i Strosmayera, nije nimalo smetalo, jer—govorili su im najprije hrvatski Srbi, a onda i oni sami: ako smo mi doista jedno kao što jesmo, onda je posve svjejedno, da li netko smatra sve nas Srbima ili Hrvatima ili Srbohrvatima. Glavno je, da je sve naše, da je sve—nacijonalno! To je bila tada srpska hinjena teza, tako je bila njihova teza za vrijeme rata, taka je i danas, a iza nje se vazda krije—velikosrpstvo.

Od ljudih je takoga odgoja i raspoloženja stvorena hrvatska napredna stranka, kojoj je bio vodjom i njezinim najjačim čovjekom dr. Ivan Lorković, porijetlom Slovenac, a koja je poslije stvorila hrvatsko-srpsku koaliciju sa srpskom samostalnom strankom. Ova je stranka okupljala skoro sve hrvatske Srbe, a njezin je glavni čovjek bio g. Svetozar Pribičević.

Ova je koalicija odigrala strahovitu ulogu u životu hrvatskoga naroda i to od 1908., pa do 1918., kada je izvršila misiju; a vodje se razišle—Pribičević i Lorković,—da se više nikada ne sastanu!

I Radić je u svojoj mladosti, kao veliki slavenofil i češki djak, stajao na stanovištu, da su Srbi i Hrvati jedan narod, no njemu je njegov zdravi instinkt seljačkoga djeteta nalagao, da se drži daleko od toga pitanja, pa je osnovao zajedno sa svojim bratom, velikim ideologom hrvatske seljačke duše, Antunom, novu stranku, kojoj je dao ime hrvatske pučke seljačke stranke. Ona se je počela razvijati i naglo se razvila, prolivši kao val cijeli hrvatski narod, istom onda, kada je postala republikanskom i kada je njezin vodja i učitelj Stjepan Radić postao nosiocem i prvoborcem ideje za samostalnu i nezavisnu hrvatsku državu, a to je bilo—odmah iza rasapa monarhije.

Možda ne će biti ni suvišno ni previše opetovanja, ako ovdje još jednom sažeto i ukratko reknemo ovo:

Osnivači, pokretači, ideolozi i nosioci i ilirskoga i jugoslavenskoga i srpsko-hrvatskoga pokreta medju hrvatskim narodom bili su mahom Hrvati, koji nijesu u sebi imali niti jedne kapljice hrvatske krvi, a njima su se pridružila, dala im tijelo—corpus stranke odnosno pokreta—razna činovnička gospodska djeca, narodni mlitavci, od kojih je mnogima vazda preča lična udobnost od uvjerenja i ponosa.

Srbi su svim tim pokretima sa simpatijom vezali pupak, kumovali im i bili neprestano uz njih i to s toga, da ih drže pod kontrolom u dva pravca: da ne bi okužili Srbe i da ne bi otišli

kolotečinom, koja bi mogla biti štetna Srpstvu. Oni su ih neobično vješto kanaljizirali u—srpsku spasonosnu luku!

Koliko je karakteristično, toliko je kod nas Hrvata i općenito poznato, da je jedan od najuvaženijih hrvatskih Srba, jedan od prvaka srpsko-hrvatske koalicije, dakle i sam tobože "Srbohrvat" ili "Hrvatosrbin", u jednom času slabosti i zaborava (pred nekih dvadeset i pet godina!) javno navijestio Hrvatima rat—do istrage. Taj je isti gospodin—inače veoma karakteran i dosljedan srpski patriota!—nakon "ujedinjenja" ljubezno i vrlo ozbiljno doviknuo svojoj braći Hrvatima, i to sa vrlo, vrlo visokoga državničkog položaja, da će ih on učiniti—manjim od makova zrna!

Ovo je prava i jedino iskrena linija Srba i u jugoslavenskom i u srpsko-hrvatskom pokretu, dok se to nipošto ne bi smjelo reći i za Hrvate, koji su u njima sudjelovali. Oni su vazda davali i dušu i srce i sami sebe, što bi im se sve moglo upisati samo u dobro, kada bi se u politici ocjenjivalo samo lično poštenje i raspoloženje. Medjutim, historija će svakako izreći svoj sud prema posljedicama, kojima je ta politika urodila za hrvatski narod, kojemu je bila namijenjena!

x) Diesen politischen Kurzsichtig- [illegible] nicht [illegible] in der Politik [illegible], [illegible] [illegible].

925

TURSKI PABIRČARI

HRVATSKA se pojavljuje u historiji kao samostalna država i tad zadržava neprekinutu nit državne samostalnosti preko etapa, preko državopravnih stepenica godina: 925., krunisanje prvoga kralja Tomislava, domaće krvi; 1102. izbor Kolomana, iz roda Arpadovića, i stupanje u personalnu uniju sa kraljevinom Ugarskom; 1527. izbor Ferdinanda, iz roda Habsburga, za hrvatskoga kralja; 1868. sklapanje državo-pravne nagode sa Ugarskom, iza rata 1848. i Bachova apsolutizma.

Iza toga slijedi dan 29. listopada 1918., kojega hrvatski državni sabor prekida sve državopravne veze i sa Austrijom i sa Ugarskom. Kako je historija tekla dalje, o tome ćemo govoriti na drugome mjestu.

Naprotiv ovome i ovakovom razvoju hrvatske povijesti, srpska se je povijest odvijala od svoga prvoga početka, pa sve do 1. prosinca, 1918., ne samo posve drukčije, na prekide, padajući iz skrajnosti u skrajnost, što je vrlo značajno, nego i posve odijeljeno od hrvatske povijesti baš kao recimo od španjolske!

Srbi se naseliše na istoku od Hrvata i okrenuše se posve prema istoku tako, da sa zapadom uopće ne dolaze ni u kulturnu ni u političku vezu, koja bi bila od kakove važnosti i uticaja na njihov nacijonalni razvoj. Primivši kršćanstvo istočnoga obreda, ono ih još čvršće sveza za Bizant i njegovo kulturno središte, a ujedno im omogući, da im vjera postane najvećim i najmoćnijim narodnim zatočnikom i čuvarom, nakon što je Rastko, sin srpskoga cara Nemanje, postao kaludjerom i osnovao samostalnu srpsko-pravoslavnu crkvu. Kaludjersko mu je ime Sava. Zahvalni ga srpski narod smatra svecem, te se on danas slavi u srpsko-pravoslavnoj crkvi doista kao ne samo narodni nego i kao crkveni svetac!

Od tada, pa do danas, a sigurno i za budućnost, povijest srpsko-pravoslavne crkve znači ujedno i povijest srpskoga naroda.

Domaća dinastija Nemanića je državu organizovala i digla do zamjerne moći tako, da se je Dušan prozvao carem ne samo Srba, nego i Grka i Bugara (god. 1346.). On je ujedno učvrstio i crkvenu autonomiju. Od njega potječe Srpska zavjetna misao, kojoj je smisao i sadržaj—Srbi sve i svuda, a u daljnoj konsekvenci znači to isto, što i Balkan Balkancima t. j. Srbima srpsko-pravoslavne vjere! Medjutim, već god. 1389. uslijedi katastrofa srpske države i naroda pobjedom Turaka nad Srbima u bitci na polju Kosovu.

Iza toga nastupa potpuni mrak—petstogodišnje robovanje pod turskim jarmom i da je srpski narod uopće iznio živu glavu, ima zahvaliti samo svojoj crkvi, koja je bez sumnje bila mnogo manje kršćanska nego li srpska! Srpski manastiri, zadužbine srpskih kraljeva i drugih velikaša, bili su svijetli spomenici prošlosti i neugasivi svjetionici u lukama budućega Spasa i Uskrsa. Narodnom je održanju, usprkos tako dugotrajnom robovanju, doprinijela i potpuna pasivnost Turaka u kulturnom i vjerskom pogledu. Oni su se zadovoljavali time, da ne čuju zvona sa kršćanske crkve i da ne čuju rajinih prigovora, a sve im je drugo bilo posve nevažno. Na taj je način bilo moguće očuvati narodnom pjesmom i molitvom vjeru i jezik, a drugo im nije ni trebalo. Narodna je patnja, predaja i mašta pomiješala crkvene svece, historijska lica i izmišljene junake narodnih pjesama, te ih sve—učinila svecima tako, da srpski seljak uopće nije osjetljiv na tome pitanju. Glavno je, da oni njemu posluže, a—neka drugi razbijaju glavu o njihovoj kanonizaciji!

Kroz tih pet dugih i teških vjekova nije srpski narod ništa drugo vidio do turske sile, pašovanja, begovanja i agovanja i sa druge strane—svojega poniženja, koje je po svome položaju i po naravi turskoga zavojevača bilo manje teško i opasno nego li sramotno. Raja je imala jedino pravo da obradjuje tudju zemlju i da šuti na sve, što vidi i što joj se dogodi. To su joj ujedno bile i jedine dužnosti. Ona se je u tome i snašla, pognula šiju i patila, te su u narodnoj predaji mnogo češći slučajevi, da je sama žena krvavo i junački osvetila na napasniku svoju žensku čast, koja je vrlo često bila u pogibelji, nego da su to učinili muški članovi njezine porodice! Ljudi su kovali tešku, krvavu osnovu, stiskali pesnice i škripali zubima. Jedina je misao bila—osveta, jedina je želja bila, da ta osveta bude što krvavija i što strašnija baš kao što su i narodne patnje i poniženje bili strašni i krvavi.

Ne smije se, naime, kod psihološkoga prosudjivanja toga raspoloženja, pustiti iz vida činjenica, da je propast srpske države bila strahovito nagla, neočekivana i katastrofalno potpuna, pa se je uslijed toga dogodilo, da je robovala ona ista generacija, koja je na uskrsnu nedjelju, u Skoplju, godine 1346. nosila pobjedonosne barjake i krunidbene vijence svoga cara Dušana Silnoga. To su časovi, koji se ne zaboravljaju ni u slavi, a u ropstvu nabujaju do paroksizma.

Osim toga treba imati na umu, da je narodu u ropstvu stajala na raspolaganje jedina predaja od usta do usta, jedino prepričavanje i zavjereničko došaptavanje, te je prva ponižena, uvrijedjena i zarobljena generacija predala svojoj djeci istinu i priče o

veličini Srbinove slave onako, kako ju je ona doživjela i vidjela u meteorskom sjaju u času gigantskoga pada. U straha su goleme oči, a one su stoput veće u onoga, koji je kako tako iznio živu glavu iz najveće pogibije, pa je prema tome—na najveću narodnu sreću!—srpska moć i slava u prošlosti rasla od koljena do koljena do neizmjernosti i bez granica. Nije se pitalo, što je istina, a što pjesma, važno je bilo samo ono, u što se je vjerovalo! Uporedo s vjerom u svoju slavu i veličinu, rasla je geometrijskom progresijom i žudnja za osvetom.

Na takovoj i jedino na toj je hrani odnjihano, odgojeno i podignuto na noge desetak generacija—robova osvetnika.

Oni su robovali u najgorem značenju te riječi, ali su kod zamandeljenih vrata, kod zapretanih vatara, na njivama, gdje Turčina nema, kroz stisnute zube i prigušene jecaje pjevušili starci ljudima, bake unučadi, mlade majke dojenčadi u kolijevci:

"Nitko nema (—nitko!—), što Srbin imade:
Srbin ima svetitelja Savu,
Srbin ima Kraljevića Marka,
Srbin ima svoju Krsnu Slavu!"

Ta raja ne plače za onim, što je imala, pa izgubila. I o tome se priča djeci, i to se veliča i uveličava, da budući ljudi znadu, što trebaju opet postići, ali se oni poglavito hrane sa onim, što im je ostalo, što im ne može oteti nikakova sila na svijetu, što oni nose duboko pohranjeno u svojim dušama i sa majčinim mlijekom predaju naraštajima, koji dolaze, a što nitko na svijetu nema nego samo Srbin. Nitko! Tko je, onda, kao Srbin, koji je narod veći i važniji od njega, tko ima prava, da se s njime poredi!? Taj je odgoj išao tako daleko, da je od kosovske katastrofe, koja nije nipošto ni časna ni junačna, učinio izvor snage i hrane, a medjusobne svadje je i izdaje, koje su i dovele do propasti, jednostavno prepjevao onako, kako je to baš trebalo da posluži i da stvori ciklus vanrednih kosovskih narodnih pjesama.

Narod to nije samo pjevušio, ispod glasa. Narod je u to vjerovao više nego u evandjelje, o kojemu je mnogo manje čuo od svojih svećenika nego li o Kosovu. Idući tom linijom, došlo se je do vrhunca, koji u pjesmi glasi ovako:

"Nebo je Srpske plave boje,
Na njemu stoluje Srbin Bog!
Njega Srbi andjeli dvore!
Srbina Boga svog!"

Nitko ne vrijedi ništa osim Srbina, koji je, razumije se samo sobom, samo i jedino srpske t. j. istočno-pravoslavne vjere. Pa

ipak, jedan je još narod na svijetu, jedna je država, koju srpska raja ljubi i obožava baš kao da je njezina, a to je—Rusija i to opet: sveta pravoslavna Rusija!

Ta je i moralna i materijalna veza kroz vjekove bila živa i jaka, a podržavali su je ruski diplomatski činovnici u Otomanskoj carevini i malobrojni srpski klerici, koji su išli u Rusiju po kratko i najnužnije bogoslovsko znanje.

Ova je veza značajna, jer nije samo platonske naravi, a traje za vrijeme srpskoga robovanja, za vrijeme srpskih ustanaka za oslobodjenje, koji su vazda vodjeni pod blagoslovom i protektoratom moćne ruske ruke, a ta veza je ona poluga, koja je digla Srbiju god. 1912. proti Turcima, ali—bez sumnje i proti Bugarima! Da nije bilo te veze, vjerojatno ne bi bilo došlo uopće ili bar ne bi još bilo došlo ni do 28. lipnja 1914. u Sarajevu (na Vidovdan, na godišnjicu bitke na Kosovu!). Da nije bilo te veze, sa svim kombinacijama i osnovama, koje iz nje slijede, sigurno bi se bili drukčije razvijali dogodjaji i nakon Sarajevskog atentata!

Da se sada osvrnemo pobliže na kapitale, koje nitko na svijetu nema osim Srbina, a to su:

a.) Kraljević Marko. S njime ćemo početi, jer je najmanje važan, i ako značajan po srpsku psihu, pa ćemo biti s njime i najbrže gotovi.

Marko je historijska ličnost. To je jedino i to je sve, što se o njemu pozitivno znade, dok je sve drugo ili prilično nesigurno ili naprosto produkt narodne mašte. On je navodno sin srpskoga cara Vukašina, pa mu otuda i pridjevak "Kraljević". Sa svojom se porodicom nije slagao, pa ju je napustio i prebjegao k Turcima, zbog česa ga spominju i kao poturicu.

Taj je idol srpskoga naroda obdaren nadčovječnom snagom, pa nema junaka, kojega on ne bi nadvladao, ubio i, posve naravno, orobio. Tigrovski je krvoločan, kavkadžija bez primjera i mjere, pijanica bez premca, a bez ikakovih moralnih načela.

U borbama se služi sabljom damaskinjom, kopljem i šestoperim buzdovanom, a jaše na konju Šarcu, kojemu i opet nema para u konjskome rodu. Marko s njime razgovara, a kada pije, bilo vino, bilo rakiju, tada Marko: "Pola pije, pola Šarcu daje".

U planini imade posestrimu vilu Ravijojlu, koja mu više služi kao utješiteljica i glasnik nego kao pomagač u borbama.

Marko je radio jedan jedini put u svome životu i taj jedini put—preorao carske drumove.

Narodna pjesma, uz sve ostale njegove odlike i junaštva, spominje i to, da se je jednom odao čak sodomiji, ali to pjesma od-

mah tumači, da ne bi tko pomislio, da je Marko bio u nestašici i potrebi. Bože, sačuvaj! On je to učinio samo zato—da se živo-tinji osveti! Pjesma ne spominje, čime mu se je siroče bilo zamjerilo.

Junak kao što je Marko nije mogao umrijeti naravnom smrću, no u ovome slučaju ide narodna mašta tako daleko, da ne da svome junaku da uopće umre. Marko je legao u planini i zaspao. On sada spava, a kada se probudi, teško svima dušmanima srpskoga naroda. Ne budite Marka, čuvajte se njegove osvete!

Doista se mora čovjek diviti, čime sve može pučka mašta unakaziti i izobličiti jednoga čovjeka, dajući mu i najgora, često ogavna svojstva, pa da ga onda postavi na nevidljivi, nedokučivi oltar kao osvetnika i zaštitnika!

Nije srpski Kraljević Marko mnogo gori od mnogoga Raubrittera kod drugih naroda, pa s toga ne bi bio vrijedan osobitoga spomena, da gá nije njegov narod, onakva kakav je, stavio na oltar u tolikoj mjeri, da nije ništa neobična čuti, da mu se mole kao svetitelju!

Ukratko: Marku nije ništa sveto; Marko je junak, a junaku je sve dopušteno; Marko ne štedi ni majku ni ljubu; Marko će se osvetiti, jer—tko se ne osveti, taj se ne posveti.

b.) Druga vrjednota bez premca je krsna slava. Nije važno za prosudjivanje historijskoga učinka te osebine, što je hrvatski historičar Vjekoslav Klaić dokazao, da krsna slava nije srpska ustanova (Vj. Klaić: "Krsna Slava", Zagreb, 1922.). Činjenica jest, da izmedju svih kršćanskih naroda danas jedini Srbi obdržavaju tu ustanovu i da je ona postala bitnom oznakom Srpstva ne toliko u vjerskom, koliko u nacionalnom pogledu. Tko želi, da bude Srbin, taj mora imati i svojega kućnoga patrona, pa bio on i ateista! Naprotiv opet—svaki onaj, koji krsnu slavu slavi, taj je Srbin, jer—to ne smijemo nikada zaboraviti!—**Samo Srbin slavi krsnu slavu.**

Sadržaj je krsne slave u tome, da svaka kuća, zapravo svako ognjište, imade svojega sveca zaštitnika, kojega svi ukućani slave na osobit način, njemu se mole, preporučaju, a on opet njih zaštićuje i brine se za njih. Već uoči toga blagdana gori kandilo pred svečanom slikom, na kući visi narodna zastava, da se tako i vanjskim načinom obilježi, da ta kuća slavi, što ujedno znači, da je svaki prolaznik pozvan, da udje na čestitanje i da bude pogošćen, dok će prijatelji već po svojoj dužnosti doći i bez toga poziva, jer ti dobro znadu i moraju znati, kada slavi koji njihov rodjak, prijatelj ili znanac. Ne doći čestitati svome prijatelju nije samo pomanjkanje dužne pažnje, već upravo izazovna uvreda i poniženje!

Za taj se dan sprema kroz cijelu godinu daleko pomnije nego za Božić ili Uskrs, te se u svakoj kući iznese na stol sve najbolje i najbiranije, što se može naći i pribaviti. Bogatiji slave po nekoliko dana tako, da je ta slava u nekim krajevima već postala— ekonomskim problemom! Da se ne osramoti, mora se zadužiti, a to je takav kategorički imperativ, da mu primitivniji čovjek ne može odoljeti. Nije već sada rijetka pojava, da se u novinama oglašuje, da će N. N. proslaviti svoju krsnu slavu u krugu svoje porodice, što znači, da nikoga ne prima na čestitanje. Time se je riješio obveze. Bez te bi objave bio dužan počastiti i znana i neznana, koji bi mu se navratio u kuću. U novije se vrijeme osnivaju društva proti gozbama na krsnoj slavi, a skoro sve zemljoradničke zadruge u Srbiji meću u svoja pravila i obvezu članovima, da ne smiju svečano obdržavati krsnu slavu. Ljudi to primaju, jer je zemlja u neizdrživim ekonomskim prilikama, no to im je svakako najogavnija i najteža ustanova tih pravila. Tolika je čarobna moć i neodoljiva svetost običaja, ne samo krsne slave kao ustanove vjersko-moralne vrijednosti, nego kao nacijonalne pojave u svim i najmanjim i najnebitnijim pojedinostima. Ništa se ne smije mijenjati; ni u što se ne smije dirati. "Slava nas je održala! Tko je slavi, tome i pomaže!"—to su riječi, koje možete čuti od prvoga intelektualca i od zadnjega nepismenoga seljaka. Tu su oni potpuno jednaki na vlas, do zadnje nianse.

Medju srpskim intelektualcima ih ima mnogo, koji su izraziti ateisti, koji sa smiješkom gledaju na sve vjernike bilo koje crkve i religije, ali ga ne ćete naći, koji bi se podsmijehnuo svecu i kandilu pred njim, kada netko slavi krsnu slavu. Ne ćete naći ni jednoga, koji ne bi i sam svojom rukom zapalio svijeću svome svetitelju na dan slave. Takoga ne ćete naći, jer—nije to ni pobožnost, ni bigotizam, ako hoćete—nije to ni pravoslavlje, to je samo Srpstvo i srbovanje, a—**nije Srbin, tko ne slavi krsne slave**, pa stoga intelektualac ateista, koji ne vjeruje tamo u nekoga kršćanskoga svetoga Jurja, a na pravoslavno Jurjevo pali pred njegovom ikonom svijeću i po tri puta se krsti kao stara bigotna bakica—nije nedosljedan. On je Srbin i on obavlja pobožnost svojih pradjedova, koju on mora obavljati pod cijenu najsvetijega — Srpstva!

Već smo istakli, da nijedan drugi kršćanski narod nema krsne slave. Nemaju je ni Hrvati, ni Rusi, ni Bugari, ni Makedonci. Ova je činjenica neobično važna napose za Bugare i Makedonce, koji su pravoslavni kao i Srbi, pa ih baš krsna slava razgraničuje. Medjutim, nijesu Srbi ljubomorni na tu svoju svetinju. Oni nju vrlo rado daju i drugima, pa ako je ne će milom, a to će je pri-

hvatiti silom! Kada je Pirotski kraj dospio pod Srbiju, bio je to čisti bugarski narod. Razumije se—bez krsne slave sve tamo do Niša. Srbima je bio prvi posao, da svakoj kući nametnu krsnu slavu, a kako nijesu bili osobito meki kao što ne bi bili ni drugi na njihovom mjestu, to su ljudi prihvatili iz straha. Prvi su slavili i mrmljali, ali su—slavili. Danas slave svi bez mrmljanja i prigovora, a—**tko krsnu slavu slavi, taj je Srbin.**

Iza balkanskih se ratova ta ista procedura obavlja punom parom u Makedoniji, a sa mnogo manje uspjeha. I ako su Bugari i Makedonci najsrodniji medju balkanskim narodima, ipak Makedonci pokazuju daleko dosljedniji i uspješniji otpor.

Dosada smo govorili samo o krsnoj slavi pojedine kuće i ognjišta, no postoje i kolektivne krsne slave. Srbija je dala krsnu slavu svakoj svojoj pukovniji, svakom rodu oružja, svakoj grani državne uprave (pošti, željeznici, policiji, žandarmeriji, itd.), a svako pojedino društvo, bilo kakova značaja samo sebi bira—ali sve i jedno bira!—svoju društvenu krsnu slavu. Imadu je humana, kulturna, tečevna, viteška društva i uopće svaka organizovana skupina Srba, bilo muškaraca, bilo žena, bilo i jednih i drugih, pa kao što su Česi govorili: "Co Čeh, to sokol!", tako Srbi mogu mirno reći: "Što je Srbin, to slavi slavu!"

Oni mogu kazati, i govore, i obratno: "Tko slavu slavi, taj je Srbin!" To je njihova i nauka i program. Slava je bojna zastava srpstva, ona ga omedjuje, označuje i čuva. Slava je sastavni dio duše, slava je molitva, slava je vjera, slava je bogatstvo, koje se ne može ni proigrati ni izgubiti, niti ga tko može oteti ili ukrasti. Srbina možeš zarobiti, ali ga ne možeš odroditi, jer mu ne možeš oteti njegove slave kao što se prvim kršćanima nije mogla uzeti vjera, a životi su im bili vazda lavovima i drugim divljim zvijerima na ponudu.

Srbin ne slavi imendana. Krsna mu slava to bogato zamjenjuje. Slavom je prožet sav njegov i privatni i javni život. Starije porodice, sa bilo kakvom tradicijom i prošlošću niti ne pamte, koji je predak i zašto izabrao baš toga sveca kao kućnoga zaštitnika, kojega oni sada slave i kojega će slaviti i daljni naraštaji. Do promjene krsne slave t. j. sveca zaštitnika može doći samo iz osobito važnih, prevažnih razloga.

Krsna slava je štit srpstva, jači od svih vojska i tehničkih sprema. To je doista bogatstvo, na kojemu mogu Srbima zavidjati i daleko jači i kulturniji narodi, jer je teško naći drugu bilo moralnu, bilo materijalnu snagu, koja bi u svakoj zgodi sigurno i nepogrješivo funkcionirala. Krsna slava je ona snaga, koja je

Srbe održala i koja ih je spasila iz turskoga ropstva. To je, dosta, snaga i bogatstvo.

— Tko slavu slavi, tome i pomaže!—govore Srbi sa puno razloga i opravdanja!

c.) Treće bogatstvo srpskoga naroda, svakako najsvetije, ali ne zaslužnije od krsne slave, jest narodni svetac sv. Sava.

Kako je već spomenuto, on je organizator samostalne srpske crkve. Odcijepivši srpsku pravoslavnu crkvu od carigradskoga patrijarhe, nije učinio nimalo sveto djelo u interesu samoga kršćanstva, ali je učinio tim veće djelo u interesu svojega naroda, kojemu je stavio u službu najveću moralnu snagu—vjeru i crkvu. Da to nije učinjeno u pravi čas, i da car Dušan nije to do kraja proveo tek nekoliko decenija prije kosovske katastrofe — veliko je pitanje, kako bi bilo izgledalo Srpstvo iza petstogodišnjeg robovanja ne samo Turskoj sili, nego i tudjoj narodnoj, grčkoj, crkvi, koja je i tamo, baš kao i kod Srba, više narodna nego kršćanska. Borbe su i tako bile teške i skoro neprekidne, no konačni njihov izlaz nije mogao biti dvojben, jer je, prije svega, Visoka Porta izdašno potpomagala srpsku patrijaršiju, da tako oslabi grčko pravoslavlje, a, zatim, jer je u narod prešla svijest o svojoj crkvi i njezinu osnivaču svetom Savi, a živ je kontinuitet podržavalo svećenstvo, pa bilo i najprimitivnije, skoro neuko i nepismeno kao što je bio i sam narod, ali—odano, fanatično u svojoj vjeri, koja je predstavljala smjesu kršćanskih zasada, praznovjerja, slavenskoga poganstva i narodne poezije!

Sveti je Sava bio ogorčen i nepomirljiv protivnik katolicizma, pa je posve razumljivo, što je Stevan Prvovjenčani (1198.—1228.) počinio carski veličanstvenu feloniju: izmolio je i primio od pape krunu, što je za ona vremena bilo od ne male važnosti, a odmah je iza toga okrenuo ledja i katolicizmu i papi!

To je svakako odgovaralo i raspoloženju i nakanama njegova svetoga rodjaka, koji je imao pred očima samo i jedino najuže interese svojega naroda, pa je bez obzira bilo lijevo, bilo desno išao za njihovim ostvaranjem i postignućem.

Uostalome, to je i posve prirodno držanje, kada je utvrdjena historijska istina, da nijedna—ni duhovna ni svjetovna—sila nije izdržala vage na sudbonosnoj, fatalnoj rijeci Drini, na toj medji istoka i zapada, na toj nepremostivoj provaliji izmedju Evrope i Azije. Tu je davno prije Save i Dušana puklo na dvije pole silno rimsko carstvo; tu je klonulo pred tom fatalnošću i najmoćnije carstvo svih vremena—kršćanstvo i to ne u dvije pole, u dva komada, već upravo u—dvije vjere! Na toj je rijeci zapelo i tursko prodiranje u Evropu, a da je ipak Otomanska carevina zadržala

svoju nogu kroz duže vremena na jednom razmjerno malom komadiću zemlje preko Drine, na ovoj strani te fatalne medje svjetova, u Bosni i Hercegovini, biti će vjerojatno razlog u tome, što je balkanski pašaluk bio skoro samostalna država u sklopu carevine.

Prema tome je razumljivo, što Stevan nije mogao ostati dosljedan uz katolicizam, a što je uopće bio tamo zakoračio, sigurno je još više izazvalo protivštinu u svećenstvu, koje ju je gonilo i razvijalo do paroksizma.

Nema nijednoga sveca ni kršćanskog uopće ni pravoslavnog napose, čiji bi kult medju srpskim narodom i u njegovoj crkvi bio i približan kultu sv. Save, kojega redovno zovu srpskom slavom, srpskim učiteljem i prosvjetiteljem, a svoju crkvu, kada je hoće da označe u njezinoj nacijonalnoj srpskoj misiji, kakvu joj oni svi pridaju, nazivlju—Svetosavskom crkvom. Time je jednim imenom označen cijeli program, koji obuhvaća srpsku zavjetnu misao, koja se opet zove i—svetosavskom!

Već je u izvedbi osnova—usprkos najstrašnijoj ekonomskoj krizi, u kojoj grca današnja "Jugoslavija"—prema kojoj će se podići u Beogradu, na ponajljepšem i najistaknutijem mjestu, nasuprot kraljevskome dvoru, hram svetoga Save, koji će biti veći od Aja Sofije u Carigradu, a nešto (vjerojatno: znatno!) manji od crkve svetoga Petra u Rimu. Oko hrama će biti podignute takove i tolike zgrade srpsko-pravoslavne crkve, da se taj kompleks već sada nazivlje pravoslavnim Vatikanom! Osnova je i težnja, da u pravoslavlju zauzme Jugoslavija (da, Jugoslavija!) ono mjesto, koje je boljševička Rusija izgubila, odnosno napustila.

Sveti je Sava svetitelj cijeloga naroda, ali napose i na osobit način—svetac školske djece i škola uopće. Već je tradicijonalno, da sve srpske škole priredjuju na dan svetoga Save proslavu njegove uspomene. Ta se priredba zove Svetosavskom besjedom. U Srbiji su te besjede priredjivale sve škole uz sudjelovanje svega službenoga aparata i gradjanstva, a na području su je bivše monarhije priredjivale sve srpske konfesijonalne škole uz sudjelovanje pravoslavnoga svećenstva i gradjanstva.

Proslava imade, naravno, čisto vjerski karakter, ali isto tako — posve naravno čisto nacijonalno srpsko značenje!

Eto, to je treća i uz krsnu slavu najveća vrednota, koju ima samo Srbin i nitko drugi na svijetu!

I na dan svetoga Save i na dan krsne slave, obavlja se na svakom mjestu, na kome se slavi, skroz na skroz srpski vjersko-nacijonalni običaj t. zv. siječenje kolača. To je napose za tu svečanu zgodu priredjen kruh, kojega na licu mjesta blagoslovi

svećenik, a domaćin slave sa svećenikom ili kojim drugim odličnikom prelomi, a zatim ga svi prisutni pobožno kušaju.

Bez toga se ne može slava obaviti.

S tim je kapitalom prebrodio srpski narod tursko ropstvo i početkom devetnajstoga stoljeća počeo dizati ustanke za oslobodjenje. Nije ovdje mjesto, da se upuštamo u pobliže ispitivanje, kako je došlo i koje su sve komponente igrale odlučnu ulogu kod organiziranja ustanaka. Oni su činjenica kao i to, da je narod izabrao za vodju prvoga ustanka, god. 1804., nekoga čovjeka, za kojega se zna, da je bio crn i da mu je bilo ime Gjorgje, zbog česa su ga prozvali Karagjorgjem.

Istini za volju ipak moramo istaći, da se o toj porodici znade i prije toga više nego li mi imamo interesa da iznosimo. Potiče iz nekog sela kod Podgorice u Crnoj Gori, blizu Skadarskog jezera, a po drugoj verziji iz sela Mačetovo (ili Madjedovo) kod Prizrena, gdje je Gjorgjev otac bio seoski kovač (ciganin). Godine 1777. ubi Karagjorgje iz zasjede—tada mu je bilo petnaest godina—Turčina, a da prikrije svoje djelo, natjera na lješinu čopor svinja, koje je čuvao, da ga pojedu. Unutar daljnih devet godina ubije on još petoricu, zbog česa je morala cijela porodica najzad bježati iz toga kraja. Kad su već stigli na Savu, napane njegova oca čeznja za zavičajem i htjede da se sa porodicom povrati, na što ova nije nikako ni htjela ni mogla pristati, a napose se je i samoj pomisli opirala Karagjorgjeva majka, koja se spominje pod imenom Marica Katana i označuje kao žena odlučna muškoga značaja. Kada je otac sam pošao da se vrati, Karagjorgje ga na majčin nagovor ustrijeli. To se je dogodilo god. 1786. u selu Ostržnici, na srpskoj strani, na Savi. Ako još spomenemo, da je na isti način obračunao god. 1807. u Topoli kod Kragujevca i sa svojim bratom Marinkom, držimo, da smo naveli i previše!

Karagjorgje je sa porodicom iz Crne Gore pobjegao, kako već rekosmo, u Hrvatsku, u Srijem i tamo stupio u austrijsku vojnu službu, postigao čin vodnika—Zugsfuehrera—i naučio nešto čitati i pisati. To su ujedno bili glavni motivi, koji su poslije nekoliko godina odlučili izbor u njegovu korist: bio je malko pismen i najvještiji baratanju sa oružjem!

Treba istaknuti, da tako zvani Karagjorgjev "ustanak za slobodu" nije bio uperen proti otomanskoj carevini, već proti dahijama, koji su se bili pobunili proti sultanu. Iza devetgodišnje borbe uspije Crnom Gjorgju djelomice pomoću sultanovom, da skrši moć dahija. Istom tada se suprotstaviše srpske ustaše ponovnom uvadjanju turske vlasti, zbog česa je sultan poslao vojsku proti Crnome Gjorgju. Tada je ustanak ugušen, a Crni Gjorgje pobježe

s nekoliko drugova preko Hrvatske i Magjarske u Besarabiju, pod rusku zaštitu, pod čijim je blagoslovom i došlo do ustanka.

Dok je on bio u emigraciji, došao je do upliva i moći Miloš Obrenović. Ako je Crni Gjorgje bio svojim kvalitetama vrlo sličan Kraljeviću Marku, Miloš je doista najsličniji nekim odlučujućim faktorima u današnjoj Srbiji.

On je bio obični seoski starješina, koji je veoma zdušno služio turskim gospodarima denuncirajući i progoneći svoju braću, koliko mu je to god bilo u moći, a do moći je dolazio na taj način, što se je dodvoravao turskome paši i prikazivao se nenaknadivim u borbi "proti tim srpskim hajducima," kojima samo on kao Srbin može stati na kraj i stjerati ih u red. Paša mu je sve malo pomalo proširivao ovlasti, a to tim radije, što je vidio da Miloš doista drži red i mnoge Srbe žestoko progoni. Na taj je način, sve malo po malo Miloš dobio u svoje ruke monopol trgovine, dobio je svoju neke vrsti policiju i od seoskoga kneza postao stvarno knezom cijeloga pašaluka.

Paša nije primijetio, kako taj nepismeni seoski diplomata prevarom i obmanom izvlači jednu po jednu koncesiju, pa je bio zadovoljan, jer je postao najbogatijim i ujedno najmoćnijim čovjekom u Srbiji, a bila je, najzad, i srpska raja zadovoljna, jer i ako je Miloš mnoge turski gonio, upropašćivao i ubijao, ipak je veliku većinu zaštićivao, a mnoge i uposlivao. Srbima je bilo jasno, da knjaz radi doduše u prvom redu za svoj džep i vlast, ali ujedno — da ne radi za Turke. On je Srbin! On Turke vara, on pašu vuče za nos i s dana u dan grabi sve više i više vlasti u svoje ruke, a svakako je bolje, da je vlast u njegovim nego u turskim rukama.

Najveća je Miloševa briga bio onaj crni djavo u emigraciji. Njega se je bojao kao žive vatre, znajući, da će mu na povratku biti prva briga, da baš Miloša skine sa opanaka i otme mu imetak. Da se nekako osigura, slao je Gjorgju prijateljske poruke, a paši punio uši o velikoj opasnosti toga urotnika. Paša je imao mnogo dobrih razloga, da u tom pitanju Milošu vjeruje, pa se dogovoriše, da će mu Miloš dati svakako—Gjorgjevu glavu. Sad je diplomata imao slobodne ruke i dade se na posao, služeći se već iskušanim i posvećenim metodama. Pošalje Gjorgju prijateljsku poruku, da se odmah vrati kući, da preuzme vodstvo ustanka za oslobodjenje.

Gjorgje je vjerovao i nije vjerovao, pa podje, ali podje vrlo oprezno. Nije se iskrcao iz ladje, gdje je očekivao Miloš, već na drugome mjestu, u blizini Smedereva, kod svoga prijatelja Vujice Vukičevića. Milošu se nije ni javio, dok ne vidi, kakav je zrak. U brzo mu bi jasno, da je došao u stupicu, a njegovu je opet pri-

jatelju i gostoprimcu bilo jasno, da se igra s glavom, skrivajući Gjorgja, te prijavi Milošu, da je Gjorgje kod njega. Dobio je nalog da ga imade ubiti, odsjeći mu glavu i donijeti je knezu. Pun je mjesec dana čovjek mučio muku da odluči, da li bi žrtvovao radije svoju ili prijateljevu glavu i to—na vjeru. Najzad naredi svome momku Nikoli (negdje oko 10. srpnja 1817.) da zakolje Gjorgja na snu, a Miloš predade njegovu glavu beogradskom paši. (Poslije je Miloš tražio od Vukičevića da mu povrati ono pismo, kojim mu je naložio, da ubije Karagjorgja. Kad ga Vukičević ne htjede povratiti, dade ga Miloš otrovati, a zatim mu priredi svečani pokop i podigne vrlo lijep spomenik!)

Time je udaren prvi krvavi pečat na odnose tih dviju porodica. U kraljevskom dvoru u Beogradu, god. 1903. je bila kulminacija. Sreća je bila izmjenljiva, no ni jedan član ni jedne ni druge nije mogao dospjeti da umre na krevetu. Obrenovići su bili spretniji, pa oni prvi dodjoše do krune i organiziraše potpuno slobodnu domovinu, pa stoga prvi i izginuše.

Bilo bi suvišno ulaziti u pojedinosti i te obiteljske borbe i novije srpske povijesti uopće, jer nema nikakova upliva na naše zajedničke odnošaje do godine 1903.

Srbi su podnijeli mnogo žrtava za svoje vlastito oslobodjenje, no ne ništa manje u medjusobnim borbama raznih selskih starješina za prvenstvo, ali sve te žrtve ne bi bile dovoljne, da pitanje preustrojstva Balkana nije bilo dozorilo. Toliki su se evropski interesi bili spleli oko legendarnoga "bolesnika na Bosporu", da je oslobodjenje balkanskih naroda samo pitanje zgodnoga časa i ništa više.

Berlinski kongres je značajna etapa na tome putu, a tim značajnija, što je na njemu Austro-ugarskoj monarhiji podijeljen mandat, da zaposjedne Bosnu i Hercegovinu sa jednim dijelom Novopazarskog sandžaka. Zaposjednuće je provedeno uz pomoć i oduševljene pozdrave svega kršćanskoga pučanstva—i katolika i pravoslavnih!—a samo su se Muslimani krvavo opirali.

Srbija je u to vrijeme još vrlo slaba i zabavljena svojim unutarnjim borbama i poteškoćama kroz dugo vrijeme, te ne vrši nikakova upliva na pravoslavni elemenat u hrvatskim zemljama. Tada je još Vojvodina zapravo kulturni centar srpstva, a na Srbiju i oni gledaju kao na žandarsku tamnicu i dostojnu nasljednicu Turske onakove, kakova je još bila živa u narodnoj uspomeni. U tom je pogledu neobično značajna poezija Zmaja Jove Jovanovića, vojvodjanskog Srbina i najjačeg srpskog liričara osamdesetih godina. Koliko je god veličao Srpstvo i odgajao mladež u narodnom duhu, toliko je udarao satirom po službenoj Srbiji.

Kada je god. 1903. došao na srpsko prijestolje kralj Petar, preuze mah poznata vojnička organizacija "Crna ruka", koja je jedina i izvela promjenu na prijestolju, te uperi sve sile na vanjsku propagandu. Ona je vodjena u dva oblika: medju Srbima u pravcu velikosrpskome, sa lozinkom "Srbi sve i svuda!", a medju hrvatskim naprednjacima, asimilantima i mekušcima u pravcu srpsko-hrvatskoga jedinstva. Aneksija Bosne i Hercegovine dade toj propagandi mnogo hrane i oslona, jer kako ni Austrija ni Ugarska nijesu prema Hrvatskoj nikada vodile ni otvorene ni poštene politike, tako su u Bosni pravile pogrješke za pogrješkom u prvome redu na štetu hrvatsku, a u daljnoj konsekvenciji—na svoju propast!

Bosna je bila neki corpus separatum, koji je spadao pod zajedničkoga ministra financija u Beču, a režim je u samoj zemlji bio ni hrvatski ni srpski, ali vazda takav, da se je pod njim mogla vrlo lijepo i nesmetano razvijati srpska propaganda, koja je išla za pripojenjem Srbiji, i ako nije bilo za to ni historijskoga ni nacijonalnoga opravdanja. Hrvati su bili nezadovoljni, što se kuša, da se umjetno stvara neka bosanska nacija, umjesto, da se anektirano područje pripoji Hrvatskoj, jer je austrijski car samo kao hrvatski kralj mogao govoriti, ne samo o nacionalnom, nego i o historijskome pravu na te zemlje. Medjutim, na takovo pripojenje nije Austrija ni mislila, jer bi to značilo jačati ugarsku polu monarhije, a da se opet sve hrvatske zemlje ujedine i stvori time trializam, i takim preustrojstvom monarhije—spasi njezina eksistencija,—to više nije bilo pisano u zvijezdama. Quem Deus perdere vult, dementat! Ona je morala propasti.

Zapravo su Muslimani, koji su dočekali austrijsku vojsku s naperenom puškom, sada bili najzadovoljniji. Razvijali su se mirno i lijepo kulturno i politički, a nacijonalno su se svi prosvijećeni osjećali Hrvatima. Široke su muslimanske mase znale samo to, da sa "Vlahom" ne mogu, a da su sa katolicima braća u svemu i da im se interesi slažu. U Zagrebu su svi gledali svoje kulturno i političko središte.

Muslimane je od Srba i Srbije odbijalo i još nešto. Nije po srijedi samo činjenica, da su bosanski Muslimani **rasno najčišći, najmanje natrunjeni Hrvati!** Oni su kompaktno do dana današnjega sačuvali u jeziku ikavštinu, koja je nepreporno samo hrvatska. Oni su i somatološki sačuvali sve osebine svoje hrvatske rase osim vrlo rijetkih azijatskih primjesa kod onih, čiji su predci služili po azijskim provincijama Otomanske carevine, tamo se oženili i onda opet došli u svoju domovinu Bosnu. Osim tih rasnih osebina, koje ih same sobom odbijaju od srpske balkanske smjese,

postoji još jedan strašan razlog odbojnosti, a to je muslimansko iskustvo sa Srbima u Srbiji.

Srbi su u turskome ropstvu snovali groznu osvetu za Kosovo i za sve ono, što je iza njega slijedilo kroz pet vjekova. Oni su kroz generacije i generacije brusili nokte i zube, a kada su se domogli i svijetloga oružja, kako kaže narodna pjesma, njihova je osveta bila, doista, dostojna najstrašnije zavjere i najopasnije zavjetne misli. Oni su naime, u najkraćem vremenu, kraćem od jednoga ljudskoga vijeka, muslimane naprosto istrijebili sa svoga teritorija. Valja znati, da je u času oslobodjenja cijela Srbija imala skoro više muslimanskoga nego li pravoslavnoga pučanstva, a svi su gradovi i gradići bili skoro isključivo muslimanski. Sve je to nemilice istamanjeno. Tko nije dospio da na vrijeme uteče, bio je zaklan zajedno sa cijelom porodicom tako, da danas na teritoriju t. zv. Predkumanovske Srbije nema nigdje ni žive muslimanske duše osim, ako se ne varam u Nišu jedne porodice sa nekoliko članova. Svakako moram naglasiti, da je ta porodica tamo bila pred trinajst godina i da je tada bila još na uzgoru i poslednja džamija. Da li je još i danas i jedno i drugo tamo — to je vrlo dvojbeno!

Rijedak je primjer tako temeljite, dosljedne i strašne ropske osvete kao što je baš ovaj!

Srbi imadu za sebe ispriku, da su očistili svoju zemlju od uzurpatora i osvajalačkih pridošlica, te drže, da narod, kada se oslobodi, svakako imade najsvetije pravo, da uništi svaku uspomenu na svoje tlačitelje i da iskorijeni ne samo svaku njihovu ustanovu nego i svakoga njihova čovjeka. To je Srbinova djedovina i ona mora biti čista!

Macedonija nije još pročišćena, i ako je već skoro dvadeset godina prošlo od njezina osvojenja, jer je tu vrlo nezgodno upao u račune svjetski rat. Još uvijek ima muslimana Turaka i Albanaca, ali više nego oni, zadaju brige kršćani, koji bi trebali da budu "domaće srpsko pučanstvo", a kad tamo, oni ne će ni da čuju o srpstvu, pa im je trebalo prije svega silom srbizirati makedonska prezimena, dodajući svakome, umjesto autohtonoga dočetka -ov, srpski -ić i -vić, a osim toga, što je još najvažnije, siliti svaku porodicu, da mora izabrati i slaviti krsnu slavu!

Bosanski su Muslimani to sve znali i vidjeli, pa je i to jedan od najrazumljivijih razloga, zbog kojih su ih odbijali Srbi i njihovo prijateljstvo. Oni su znali, da bi i njih stigla ista sudbina, koja je zadesila srbijanske Muslimane, za slučaj, da ikada dodju pod Srbijino gospodstvo, i ako su tu baš ti Muslimani starosjedioci na toj hrvatskoj grudi, a ne nipošto Srbi!

Kako su Austrija i Ugarska složno griješile u bosanskoj politici, nastojeći, da izigra jedna drugu, pa se složno izigrale obje, tako je Ugarska griješila u politici prema Hrvatskoj, nastojeći, da što više skuči njezinu autonomiju i da što više okljaštri i onako lošu i nepravednu nagodu od god. 1868. Htijući pošto poto zarobiti Hrvatsku, izgubi glavu.

Take su bile političke prilike u hrvatskim zemljama, kada je u Srbiji došlo do promjene dinastije i do najvećeg procvata Crne Ruke, a u Hrvatskoj do osnutka "Hrvatske napredne stranke".

PATER PATRIAE.—OTAC DOMOVINE.

KAD smo govorili o hrvatskoj prošlosti, namjerice smo samo u uvodu spomenuli najvećega Hrvata devetnajstoga, a možda i svih ranijih stoljeća—dra. Antu Starčevića i njegovu nauku, jer njegova pojava u hrvatskome narodu ne zaslužuje samo posebno poglavlje nego cijelu posebnu biblioteku i poseban i kult i študij!

Pola sata hoda od glavnoga hrvatskoga grada leži pod zagrebačkom gorom, pod Sljemenom, prekrasno selo Šestine. To je ono isto hrvatsko selo, iz kojega dolaze najslikovitiji i najdivniji hrvatski narodni seljački vezovi na sve medjunarodne izložbe, sada pod imenom—jugoslavenskim. To je uopće atrakcija na svim tim izložbama i za sav kulturni svijet, jer su radovi doista bez premca ili, u najmanju ruku, dostojan premac radu svakoga kulturnoga naroda!

Na groblju toga sela, nekoliko koraka pred crkvenim vratima, počiva vječni san dr. Ante Starčević.

Rodjen je 23. svibnja 1823. u seocu Žitniku, kraj Gospića u Lici, od seljačkih roditelja. Pučku je školu svršio u selu Klancu (takodjer u Lici), a gimnaziju u Zagrebu. U jesen 1845. stupi u senjsko sjemenište, otkuda ga je biskup kao odlična i vrsna djaka poslao u t. zv. središnje sjemenište u Budimpeštu. Tamo je Starčević već g. 1846. promoviran na čast doktora filozofije. Teologiju je svršio god. 1848., te je već trebao biti i zaredjen, no prije redjenja se predomisli i ne posveti se svećeničkom zvanju, već zatraži profesuru na pravoslovnoj akademiji u Zagrebu. Kada toga mjesta nije dobio, stupi u odvjetničku pisarnu, te ostade u tome zvanju sve do godine 1878. uz prekid od god. 1861. do 1863. kada je bio velikim bilježnikom autonomne riječke županije. Tu je službu izgubio i osudjen na tri mjeseca dana zatvora zbog pretstavke na kralja, koju je Starčević sastavio, a skupština riječke županije jednoglasno prihvatila.

Od godine 1878. bavi se Starčević isključivo žurnalističkim radom i aktivnom politikom, u kome ga je poslu zatekla i smrt u Zagrebu, 28. veljače, 1896. Na izričiti njegov nalog bi pokopan sa seljačkim opancima na nogama i u selu Šestinama, medju seljacima.

S prvim tracima političkih olakšica, uz posljednje izdisaje Bachova apsolutizma (g. 1861.) stupa Starčević u političku borbu sa snagom i borbenošću, koja je do tada bila prilično nepoznata

u hrvatskom saboru, a sa odlučnošću i žestinom, koja je zaprepastila i zapanjila sve protivnike Hrvatstva i Hrvatske, a cijeli hrvatski narod oduševila i obuzela tolikom snagom, da je mladi političar mahom postao narodnim ljubimcem i reprezentantom i tumačem želja i zahtjeva hrvatskoga naroda!

Za cijeloga je svoga života ostao neženja tako da se je sav mogao posvetiti samo narodnome radu i za cijeloga je svoga života ostao siromah u materijalnom pogledu, jer je bio zadovoljan da zaradjuje samo toliko, da može pošteno i pristojno živjeti od svojega rada. Medjutim je hrvatski narod valjano ocijenio njegov rad i žrtve, pa je dobrovoljnim prilozima skupio toliku svotu, da je na jednom od najljepših mjesta u svome glavnome gradu, na ogromnome i slikovitome trgu pred glavnim kolodvorom, podigao prekrasnu, monumentalnu i reprezentativnu dvokatnicu i na svečan je način dana 15. srpnja 1895. poklonio svome miljeniku, koji je u svojoj duši—milošću Božijom nosio utjelovljenu dušu svojega naroda sa svim njezinim odlikama, sa svim historijskim iskustvima kroz dugih trinajst stoljeća i sa svim njezinim odlukama i težnjama za blizu i daleku budućnost.

Nije potrebno posebno naglašavati, da tu kuću, koja se i danas zove "Starčevićev dom", nije Starčević upotrijebio za sebe, osim što je u njoj stanovao ono kratko vrijeme, koje mu je Providnost još bila ostavila na ovome svijetu, već je sva služila samo narodnim svrhama: tamo su bile prostorije gradjanskoga kluba, saborskoga kluba, gradjanske čitaonice i uredništvo strankina lista "Hrvatsko Pravo".

U kratko smo prikazali teške političke prilike, u kojima je hrvatski narod proživljavao svoj kulturni i politički preporod. Starčević je rodjen baš u osvit, u prvim zrakama toga velikoga gibanja, koje bilo zahvatilo narode habsburške monarhije, pa sam nije nikako sudjelovao u prvim redovima, a poslije je bio u bogoslovnom sjemeništu i to u Budimpešti, što je već samo sobom isključivalo svako aktivnije učestvovanje u bilo kakvome svjetovnome pokretu, osim koliko to vazda darovita i rodoljubna omladina prati s mnogo srca i duše, ali bez ikakove mogućnosti, da sama štogod prinese uspjehu svojom aktivnošću. Pred sam je hrvatsko-ugarski rat—g. 1848.—Starčević došao iz sjemeništa kući, pa u ratnoj vrevi i brigama nije bilo do drugih poslova, a odmah iza rata, koji je sretno svršio samo—po Austriju, nastupa teški Bachov apsolutizam, koji je onemogućio svaki narodni rad.

Medjutim, Starčević je tada već bio zreo mladić, koji je svojim bistrim seljačkim pogledom sve dogodjaje ne samo valjano motrio, nego i neobično oštroumno ocjenjivao. U školama je ste-

kao svojim neumornim radom i izvanrednom nadarenošću veliko znanje, napose historijsko, a poznavanje mu je nekoliko jezika omogućilo študij izvora, pa se je na taj način neobično pripremio i naoružao za svoje buduće zvanje: uskrisitelja narodne svijesti i ponosa i branitelja historijskoga državnoga prava svojega naroda.

Promatrao je ljude, koji su stupili u prve redove, i prosudjivao kako dogodjaje, koje su oni sami stvarali, tako i njihovo držanje prema dogodjajima, koje su stvarali drugi na račun hrvatskoga naroda. U tome je prosudjivanju došao do ovih glavnih zaključaka, koji su ravnali cijeli njegov daljni i rad i sam život:

1.) Hrvatski je narod od vajkada, što je povijest zabilježila, nastupao samo i jedino pod tim svojim narodnim imenom. Pod tim je svojim narodnim imenom osnovao i održao svoju državu neprekidno kroz punih trinajst vjekova.

2.) On je pod tim svojim imenom naselio svoju današnju postojbinu, kojoj je na istoku granica, po prilici, ravna crta, povučena od ušća Save u Dunav, pa na Boku Kotorsku. Tko je poslije došao na taj hrvatski narodni teritorij, došao je kao bjegunac ispred tudje sile, tražeći zaštitu i gostoprimstvo hrvatskoga naroda, pa uslijed toga i imade i prava i dužnosti, koje gost može imati. Te je svoje tvrdnje Starčević dokazao s povjesnicom u ruci, a potvrdjuje ih već i letimičan pogled na zemljopisnu kartu: zemlje medju Savom i Dravom, pa preko zagrebačkog i varaždinskog teritorija na Jadransko more, zatim svi jadranski otoci i cijela Dalmacija su napučeni skoro sa sto po sto čistim hrvatskim pučanstvom, dok su ostale zemlje, unutar rečene linije već izmiješane s pučanstvom, koje je ili bježalo pred turskim gospodstvom, ili ga je pratilo, kako je to već ranije obrazloženo. Gdje nije bilo turskoga gospodstva, nema ni te smjese! Sve kada ne bismo imali pozitivnih historijskih dokaza o selenju hrvatskoga naroda, ne bi se mogla logično dopustiti mogućnost, da je hrvatski narod mogao naseliti samo vanjski okvir, sa sjevera i jugozapada, svojega prirodnoga teritorija, dok je njegovu srčku i istočni okvir ostavio otvorenim, valjda—da čeka tudju invaziju!

3.) Hrvatski je narod na temelju svojega državnoga prava sklapao s dinastijom Arpadovića i poslije s dinastijom Habsburga državo-pravni ugovor, te on ne veže hrvatski narod ni malo više nego li i dinastiju. Čim dinastija sa svoje strane krši ili dopušta drugima da krše taj ugovor na štetu hrvatskoga naroda, ovaj je ne samo ovlašten, nego i dužan, da sa svim sredstvima ustane na obranu svojega prava.

4.) Hrvatski narod ne će biti sretan tako dugo, dok ne uspostavi svoju posve samostalnu i neovisnu državu Hrvatsku!

5.) Svi oni, koji se ne drže gornjih načela i odstupaju od bilo kojega, nijesu ni ljudi, a kamo li sinovi svojega hrvatskoga naroda! To je posebna pasmina ljudi, koja je rodjena samo zato, da bude rob; to je pasmina ne hrvatska, već neka slavenska— Sclavus-servus, što znači, rob, kojega je Starčević nazvao jednim imenom "Slavoserb".

Polazeći s tih i takovih načela, Starčević je bio neumoljivo dosljedan u svojim sudovima ne samo prema drugima, nego i prema sebi i prema svojim suradnicima, znajući i videći, da su to ona načela, koja odgovaraju narodnoj i prošlosti i duši i težnjama.

Već prva Starčevićeva pojava u javnome životu, bila je pojava potpuno zrela muža i političara i apsolutno izradjena i zaokružena narodnoga predstavnika i vodje.

Jedan od prvih njegovih javnih čina, bile su predstavke riječke županije, koje je on izradio, kako je već spomenuto, županijska skupština jednoglasno prihvatila, a Starčević poslije zbog toga izgubio službu i dobio tri mjeseca tamnice, što je sniženo na jedan mjesec dana, koji je u zagrebačkom sudbenom stolu i odsjedio. Nakon ukinuća apsolutizma radilo se o preustrojstvu monarhije, no kako je bilo vrlo jednostavno i komotno udariti narode apsolutizmom, tako je bilo strahovito teško povratiti normalno stanje, a to tim teže, što se je špekuliralo s narodima kao što kartaš hazarder špekulira sa svotama, kojih niti nema u žepu. Mislili su u Beču, da bi Hrvatska kao i koja obična krunovina njegova veličanstva slala svoje poklisare u bečki rajhsrat, no kada Hrvati nijesu na to pristali, Hrvatska je raskomadana: Dalmacija i Istra pod izravnu austrijsku upravu, vojna krajina pod neizravnu, pod vojnu upravu, Medjumurje pod Ugarsku, a preostatak banske Hrvatske bi se imao sporazumijevati sa Ugarskom.

U predvečerje svih tih vjerolomstava, kada se je već o njima javno govorilo, pa se je znalo više od samih slutnja i nagadjanja, a još prije nego li se je god. 1861. sastao hrvatski sabor, županije su obdržavale svoje skupštine i s njih slale svoje prosvjede na dvorsku pisarnu i na sam dvor proti namjeravanim zločinima. Ako iznesemo samo nekoliko stavaka iz pretstavke riječke županije, najbolje ćemo pokazati i misli Ante Starčevića i način, kako ih je on izražavao i iznašao u interesu svojega naroda, bez obzira, komu su one namijenjene:

"Premda ni stopu prostrane države Austrianske prejasna obitelj veličanstva vašega nije oružjem stekla, i tako na ovome velikom prostoru kraljevina Hrvatska sama je koja je jedino od svoje

slobodne i dobre volje prejasnu Habsburško-lorensku obitelj za svoje ustavne kralje izabrala, narod je hrvatski samcat medju Austrianskimi narodi, koi niti se je svojih pravah odrekao, niti su mu ona budi makar pod samom izlikom njegove krivnje oteta; pa i tako narod je hrvatski jedini u Austrii, koi se s izdajstvom i tlačenjem natecao u vernosti i požertvovanju za svoje vladare".

"Vaše veličanstvo! kroz tristotrideset i evo četiri godišnju upravu, kojoj za temelj služiaše oskvrnjivanje onih sveti pravah koja narod hrvatski ni svojim domaćim, ni zakonitim kraljem nikada nije ustupio, kraljevina Hervatska, ova Bogom blagoslovljena, od otacah naših kervlju dobivena i proti svim javnim neprijateljskim navalam kervju obranjena zemlja, ova od svoje dostojne detce pravedno obožavana majka, u koliko nije Turčinu proneverena (Bosna i Hercegovina!—Op. pisca), rastergana je pokrajinskimi i zemljopisnimi imeni, narodnostmi, izudjena je načini hudobno izmišljenimi i bezbožno uporavljanimi, u celokupnosti postala je iz raja zemaljskoga suzah dolinom, a narod hervatski došao je u ono stanje, u kome on, razmrsio se uzao okolnostih kako komu drago, već nema ništa za izgubiti, ništa za braniti, i da ga vera i nada u pravednost Višnjega još nebi uzderžavala, ovaj bi narod bio u sumnji, da li se je teže pedepse bojati za vernost ili za verolomje."

"Dok u deržavi vašega veličanstva biaše različnih, zakonom priznatih povlastjenikah, narod hervatski mogaše tlačenje svojih svetih pravah, prečenje svojih zakonitih i pravednih željah i težnjah, on mogaše svoju nezasluženu nesreću pripisivati ponešto tudju uplivu ali savetnikom prestolja; nu kroz posljednih deset godinah, od kako niti tko biaše vlastan ni voljan utecati u odluke vašega veličanstva, narodu hervatskomu nestalo je i one strašne mogućnosti."

U istoj predstavci kaže Starčević na drugom mjestu:

". . . i svaku drugu povredu pravah samostalnosti ove kraljevine, narod hervatski nemože nego smatrati za dokaz, da prestolje prejasne obitelji vašega veličanstva za naveke razkida onaj sveti i ugovorni savez, koji jedini ovu kraljevinu s njezinim zakonitim kraljem spaja."

Starčević je na hrvatskom saboru 26. lipnja 1861. izrekao svoj prvi veliki politički govor, te njime udario temelje budućoj stranci, koju je on okrstio "Hrvatskom Strankom Prava," a koju su drugi redovno krstili imenom njezina osnivača i utemeljitelja. Radi lakšega pregleda i jednostavnosti prikazivanja, iznijeti ćemo najprije neke daljne njegove izjave o Austriji, da tako budemo na čistu s tim pitanjem. Godine 1861. raspravljalo se u hrvat-

skom državnom saboru o onim pitanjima, o kojima se je malo prije raspravljalo i u županijskim skupštinama, pa je Starčević u svome govoru iznio samo još razradjeno i potencirano ono, što je već bio stavio u predstavke županije riječke. O Austriji i o odnošaju hrvatskoga naroda prema njoj reče medju ostalim i ovo:

"Austria kaže, da je ona ne samo našu domovinu raztergala, proneverila, nego da je ona i ostavši komad Hervatske, bezbožno pogaziv sva sveta prava naroda hervatskoga, tudjincem podložila, zasužnjila, pa na mesto da prizna i popravi nepravdu i bezbožje svoje naprama narodu hervatskomu, Austria nam se evo podrugiva, i kaže, da je njezina tverda namera, Hervate i prava Hervata i nadalje tlačiti."

"Neka nam se Austria ruga, i pravo je, jer dok neima životinje, koju ćeš budi samo triput pedepsati, a nijednom nenadariti, narod hervatski žertvova se trista godinah za Austriu, pa za sve svoje žertve ovaj narod dobi od Austrie glupost, sužanjstvo, siromaštvo; narod hervatski učini Austria za svu njegovu vernost, za sve njegovo požertvovanje, ruglom naroda. **Neka nam se Austria ruga, ma neka pazi da se kocka neokrene, neka pazi, da na nju ruglo nepadne.** Narod hervatski sačuvao si je u svih nevoljah koje nepravedno terpi od Austrie, još jedno neprocenjivo dobro, a to je: **Vera u Boga i u svoje desnice.** Narod hervatski veruje, bez da mu itko to kaže, da je providnost njemu, koji je tristogodišnje sužanjstvo Austrie preživio, njemu, koji se je u duhu keršćanskome za druge vazda žertvovao, lepu budućnost odredila; narod hervatski veruje, **da tu budućnost, to poslanstvo, ne bude odkaživati** (odredjivati.—Op. pisca) **Austria, nego Bog i Hervati!**"

"Da nebudu Magjari godine 1848. na Hervate nasertali, drugimi rečmi, da se nebudu onda Hervati na oružje ustali, već u serpnju 1848. god. nebi se bilo znalo za Austriu."

"Jedan glas razlega se po svoj Europi, glas, da se Austria razpada pod bremenom opačinah svojih, i nebiaše duše, koja je za ovu deržavu marila."

" . . . da budu onda Hervati i Ugarci složni, oni bi se bili na razvalinah Austrie kao neodvisne države ustanovili."

x) "Gospodo, nije Magjar našu domovinu izudio, nije Magjar narod hervatski pobarbario, potudjinčio i zasužnjio, netruje nas danas Magjar u Sremu, u vojničkoj Krajini, u Dalmaciji, na Reki, rečju po svoj našoj domovini: . . . nego sva naša nesreća dolazi od Austrie". ?

". . . ja izpovedam, da dok Austria stoji, mi se s narodi Ungarije na temelju bilo koga onih predlogah nemožemo sdružiti, nego samo ako dobro nepazimo, zavaditi; ja očitujem da ćemo mi

x) Da hat er Recht grundsätzlich

smutnji s narodi Ungarie samo onda u današnjih okolnostih ukloniti, ako se u nikakove uvete sdruženja neupuštamo; ja se bojim da kad bi za uvet sdruženja ustanovili, da mi na Dunaju, na Dravi i na Muri s narodi Ungarie u pedesetih godinah samo jednom stada zajedno napajamo, bojim se, velim, da bi nas i uz taj uvet Rusia i njezino u ovome poslu slepo orudje, Austria zavadila."

"Što se moga mnenja u pogledu medjunarodnih sdruženjah tiče, ja u izreki njegova veličanstva Franje Josipa, u izreki "Složnimi silami" (viribus unitis, — op. p.) nalazim najsvetije načelo, koga valja da se svi narodi derže. Jer kao što su se nekoja prestolja zaklela proti slobodi i sreći narodah, tako treba da se i svi narodi bez svakoga obzira na imena i na bilo koje izvanjske kakvoće, u svesti, da su svi detca Otca nebeskoga, slože za dohervati navalam svojih neprijateljah."

"Ako smo razumni i iskreni mi moramo izpovediti, da biahu i da jesu svi narodi Ungarie, kako i mi, pripravni, sdružiti se makar s kime, za izbaviti se današnje nevolje; nu, gospodo, mi moramo takodjer priznati, da i mi i svi narodi Ungarie o gospodstvu Magjarah sasvim onako sudimo, kako i o gospodstvu Austrie: — mi svi želimo osloboditi se jarma bilo čijega, a neželimo jarme menjati."

"Zašto radi Austria tako drzovito kod nas i u Ungarii? Zato jer zna da smo i mi i narodi Ungarie nesložni i medju se kod kuće i jedni s drugima izvan domovine. Mislite-li da je ono malenkost što rade Rumunji i Slovaci, mislite-li da je to posljednji napor izdišuće Austrie? Ja vam, gospodo, kažem, da je u onomu i kod nas u tomu sličnu pletivu Austria samo sredstvo, a pravi početnik onoga pojava nije Austria nego Rusia; ja vam kažem, da bi se rusko pletivo kod nas i u Ungarii samo onda opazilo, kad bi Austria i Magjari popustili od svoje nepravde i od svoga nasilja, a ovako Austria i Magjari sakrivaju, podpomažu, razširuju rusko rovanje na istoku Europe. Jer u današnjih okolnostih, Evropa mora pravo dati i Slovaku i Rumunju i Hervatu iztočne crkve, i ostalim narodom na iztoku Evrope, kada oni plaču na nepravdu, koju terpe poradi verozakona, poradi narodnosti. Evropa uvidja tu nepravdu, uvidja da ona dolazi neposredno od Austrie, od Magjarah i od Turaka; nu, gospodo, Evropa nezna, da u stotini onih koji se tuže, jedva dva govore iz obsvedočenja; Evropa, velim, nezna, da se oni ljudi i narodi zato tuže, jer ih je na to i tako Rusia naputila. Dok bi prestala despocia Austrie i nepravednost Magjarah i Turakah, nestalo bi i onih tužbah, nestalo bi i ruskoga trovanja po ovih zemljah."

I ako ne spada strogo u okvir našega predmeta, vrijedno je,

savezno s gornjim mnijenjem o ruskim uplivima i težnjama, iznijeti iz istoga Starčevićeva govora i slijedeće njegovo **proročanstvo evropskoga rata i njegovih uzroka:**

"... ja sam za personalnu uniju s Ungariom, jer sam osvedočen, da kako Belgija sa Holandijom, Francuska s Talijanskom, nemože biti u realnu družtvu, tako nemožemo ni mi s Ungariom; a kako one zemlje tako i mi, u političkom savezu možemo biti prijatelji i večniji saveznici; ja sam za taj predlog, jer sam osvedočen da ako se s Ungariom realno danas sdružimo, sutra se budemo s narodi Ungarie klati, prekosutra budemo skupa s onimi narodi jaukati pod šapom Austrie, sledeći dan izdihati pod **knutom ruskim, pa do koji čas pasti žertvom evropejskoga rata koji se mora izleći ako se knuta na more adriatičko protegne.** Jer kakogod Rusia nebiaše ni državom evropejskom dok nije Poljačku dobila, isto tako Rusia nemože postati zazbilja evropejskom velevlašću, dok ne dojde na Dunaj ili, što je isto, na more adriatičko; a kada se to zbude, tada nestaje Evrope, pa ova strana zemlje postaje Rusiom. Bez dvojbe, Evropa će se braniti od te svoje propasti a mi s narodi Ungarie stojimo na pogazu toga strašnoga rata: udarce i posledice toga hervanja nebude toliko ćutiti Evropa, nebude ih ćutiti Austria koja ih nemože u današnjem svome stanju ni doživiti, nebude ih ćutiti ni Rusia, nego ćutiti ćemo ih mi i narodi Ungarie. Tim strahotam možemo se mi samo onda ukloniti ako se sa svimi narodi na iztoku Evrope pobratimo, hoću da rečem, ako sa svimi njimi politički, i samo politički savez sklopimo. Evropa može se tomu dosad najvećem i najžestjemu ratu samo onda ugnuti, ako ona sve narode na iztoku Evrope oslobodi. S toga ja sam uveren, da ako Austria za navek nezakopa svoju despociu, te time ako ona uz privolenje cele prosvetljene i napredujuće Evrope, i svesrdnom pomoći svojih narodah konačno nereši iztočno pitanje, ja sam, velim, uveren, da će Evropa zakopati Austriu i despociu njezinu, pa će na njihovu grobu rešiti pitanje iztočno, te urediti i nas i Magjare, i sve naše susjede onako kako se Evropi svidi; ja sam uveren da će to rešenje morati biti pravedno, naravsko, polag narodah, a to jer se Evropa drugačije nemože osloboditi pogibelji koja joj od severa preti."

Kada se točno promotri, što je tu Starčević rekao, vidi se, da je gledao neobično bistro i daleko. Stvar postaje mnogo razumljivijom, kada se uvaži nepobitna činjenica, da su balkanski kršćani u Otomanskoj carevini bili puka igračka na tablici ruskih računa. Kada je Rusija trebala, oni su morali pisati pretstavke Evropi, a kada joj je bilo nužno, oni su morali dizati krvave ustanke. Kada joj je išlo u račun, ona je i pristala i po-

mogla, da se koji manje ili više dočepa komadića slobode, a kada joj opet nije bilo u računu, ona je s njima podmirivala svoje sitnije računiće ili ih, što više gurnula u medjusobnu borbu. U svakom je slučaju njihovo **pravoslavlje bilo unešeno kao pozitivna snaga u ruskim računima i na egejskom i na jadranskom moru!**

Starčevićevu tvrdnju da je tadanja Austrija bila igračka u rukama Rusije, dokazuje medju ostalim i poznata činjenica, da je kralj Petar kao emigrant i ruski štićenik po imenom Petra Mrkonjića sa austrijskog (zapravo s hrvatskoga) teritorija upadao s oružanom družinom u tadašnju Otomansku carevinu. Da to nije moglo biti ne samo bez znanja, nego ni bez potpore austrijskih vlasti, nije potrebno dokazivati, sve kada to i ne bi bilo kod nas notorno!

Austrija je sa simpatijom primila i promjenu dinastije u Srbiji, no ubrzo je dobila otuda odgovor, koji je mogao iznenaditi samo—dalekovidnost njezinih političara, kraj kojih su na oko mali, ali u stvari najdalekosežniji dogodjaji svjetske historije prolazili kao—provincijalni omnibus!

Nacrt saborske adrese od 14. listopada, 1878., koju Slavosrbi ne primiše, svršava Starčević ovim riječima:

"Veličanstvo, mi smo tverdo osvedočeni, da i ovo naše razloženje, kako kroz vekove sva naših otacah i naša dosadanja, ako izvanjski dogodjaji nenarenu, bude ostati bez pravedna posletka, i da bude vreme doći kada će se prekasno uz prevelike žertve hteti raditi, da se Hervatska kraljevina i nje prava u svoj celosti uzpostave. To osvedočenje nemože nas uzbiti, da i ovom prigodom neprosveđujemo proti bezzakonjem, i da po mogućnosti nebranimo i nezahtevamo prava naroda hervatskoga. Izpuniv ovo presveto deržanstvo čista duševnost teši nas razumnom verom da, razvilo se današnje stanje sa **svojimi zameršaji kako hoće, nadošle iz vana u Hervatsku obstojnosti makar kakove, ti razvitci nemogu biti škodljivi Hervatom."**

"Medjutim narod hervatski postupanjem drugih naprama njemu rešen dužnosti i odgovornosti, s pouzdanjem gleda u susret **dogodjajem koji nemogu dugo izostati, i koje da preživé ta monarhija, kakova je, može izraziti želju samo Hervat neiskren ili nepoznavalac obstojnosti."**

Držim, da je ovim citatima dovoljno osvijetljen Starčevićev stav i prema dvoru i prema Austriji i prema Ugarskoj, a kakav je on vidljiv iz navedenih citata, takav je bio dosljedno i nepromemijenjeno u svakoj zgodi, u svakoj riječi i svakom djelu Ante Starčevića od prvoga njegova javnoga nastupa, pa do zadnjega daha njegova života.

Već se iz tih njegovih izreka vidi prilično i njegovo mišljenje o hrvatskome narodu uopće, ali ćemo za bolju ilustraciju toga mišljenja navesti još neke njegove misli i izjave.

U svom govoru od 26. lipnja, 1861. kaže Starčević i ovo:

"Ja nerazumim, što hoće da kažu oni, koji vele da kraljevina Hervatska, kraljevina pet stoljeća prkosivša iztoku i zapadu, nemože o sebi, neodvisna stajati. Nijedan narod nemože bez drugih naroda obstajati, pa itako svako selo može kao neodvisna deržava biti . . . U deržavah je, gospodo, kako i u obiteljih: ona je obitelj doista bogatia, koja broji petero čeljadi, pa ima pedeset vagona žita, nego-li ona, koja broji sto duša, a ima dve stotine vagana žita. San Marino je ne samo slobodan nego je za mnogo i mnogo bogatiji od Austrie, on bo uz neznatnu štibru ima svake godine znamenit suvišak, a ovoj na prostoru i broju pučanstva velikoj deržavi nikada nedotiče prem velike daće od narodah pobire. Ako gledam na snagu, ja neznam što bi rekao o razmernoj snagi ovih dveh deržavah, nu znam da je Austria za uzderžati domaći mir trebala pomoć od velevlasti, a San Marino još nikada nije tudju pomoć trebovao za urediti ali uzdržati svoje domaće stanje. Kako medju ljudih, tako i medju državami, negleda se na samu jakost, jer drugačije slabii bi već davno bili podavljeni od jačjih; drugačie već se davno nebi znalo za Švedsku i Dansku, za Belgiju i Holandiju, i za mnoge druge deržave, koje znamo da obstoje. Deržave su, gospodo, Francezka, Engleska i Rusia, a drugo su kao države budi kakova upliva, samo imena, pa ako se izmedju onih trih gorostasa slože dva proti tretjemu, i onaj će tretji, bio on kojigod, propasti."

". . . velim, da naša domovina, kako nekada bíaše, tako i danas može biti samostalna; ja htjedoh dokazati, ako smo muži slobode i napretka, moramo nastojati da našemu narodu izbijemo iz glave onu veru koju mu je Austria i Rusia narinula, veru kao da smo mi, uzderžavatelji Austrie, tako slabi da ne možemo drugačie nego kao bilo čiji robovi živiti; mi moramo Hervatom kazati da je sužnju jednako u amerikanskoj republiki i u austrijanskoj ali ruskoj despociji."

" . . . Austria zna da je od onog stanja u komu narod prosi, zahteva, do onoga stanja u komu narod neprima milostinju nego si sam daje, ne korak nego samo stopa; Austria zna, da su nastala vremena u kojih je narodom do prestoljah samo toliko stalo, koliko prestolja pokažuju da im stoji do pravah narodah, i da narodi na poziv prestoljah onako odgovaraju, kako se prestolja odzivlju na poziv narodah".

". . . mi već neimamo ništa što bi nam Austria mogla oteti, a da-li Austria nema ništa za izgubiti, na to neka pazi Austria."

U svome saborskome govoru od 27. siječnja, 1866. kaže Starčević:

". . . izvan povestnice, izvan života, ništa nepriznajem za siguran, za stalan temelj politike. Ostali temelji, otkuda komu drago, po mojemu sudu, nisu, nemogu biti drugo nego pokušaji. Gde se radi o našim glavama, tu je prosto svakomu pokušavati što mu je drago, nu gdje se radi o pravih domovine, tu nije mesto pokušavanju, tu nije drugo nego deržati se sigurna temelja . . . Čujem i u ovoj dvorani, i izvan nje vapiti da je malo nas Hervatah, da smo siromašni, da smo istergani. To je istina. Nego tko je tomu svemu kriv, tko je učinio nami sve to i tko nam to sve i danas radi, tko drugi, gospodo, osim same Austrie? . . . Kada, dakle, vičete proti ovoj nevolji Hervatske, kada velite da ištete leka proti njoj, pak se u supor prošlosti i sadašnjosti itako još zauzimljete za Austriu, vi neradite drugo nego kažete: Vuk je ovce klao i kolje, dakle, treba vuka učiniti ovčarem."

U svojoj raspravi "Bi-li k Slavenstvu ili ka Hrvatstvu?" kaže Starčević: "Ja ne gledam koliko je dušah u narodu ili u deržavi, nego gledam jesu li one sve duše srećne, dali ih koja nepravedno neterpi. U samu broju dušah ja ne nalazim snagu: na stotine tisućah Perzijanacah gubiše bitke proti rukoveti Gerkah; čversta Franceska za Napoleona I. izgubi bitku, izgubi bitkah i velika Austria; nu San Marino, Lihtenštajn i t. d. neizgubiše ni jednu bitku. Onaj, koji može druge tući i od drugih bijen biti, nije sigurniji od onoga koji nedira u nikoga nego derži se svoga."

U satirama, koje su starčevićanski i ozbiljne i duboke i teške i odlučne, kaže Starčević o narodu i ovo:

"Makar Hervatska bila samo uru dugačka i uru široka, makar bilo samo pet Hervatah: neka ih to pet bude slobodno i srećno. Ili su Hervati sami na svetu, koji za tudjince znadu i mogu sve, a za se neznadu, nemogu ništa?"

U samom uvodu tim satirama ("Pisma Magjarolacah") kaže Starčević: ". . . . ako u vreme naših praunuka u ovom narodu bude pedeset muževa, osvedočenih o svetosti slobode i zauzetih za svoj narod—mi, nas trojica (Starčević, dr. E. Kvaternik i dr. Matok. — Op. p.) i naši drugovi učinismo više nego-li su agitatori ikada učinili."

Razumije se samo sobom, da je Starčević s tim i takovim nazorima pao svom žestinom svoga osvjedočenja, svoje neizmjerne vjere, svojega rodoljublja i svojega i ogorčenja i prezira i na Ilire i na Jugoslavene i na Srbo-hrvate i na Slavjane uopće. Pao

je na njih kao nebeska strijela, koja ih je probila, osvijetlila i pokazala pred narodom u svoj njihovoj golotinji; pao je na njih kao velebitska pećina, koja ih nije mogla smrviti samo zbog toga, što ih je štitio cijeli državni poredak, ali ih je izvrgao tim težem i dubljem narodnom preziru, te da su se mogli održati decenijama na vlasti u Hrvatskoj i tako dovesti Austriju do propasti, a svoju rodjenu domovinu ludjački gurnuti u ralje srpskog bizantinskog, orijentalnog Beograda i tako Balkan dovesti do Alpa, imadu zahvaliti samo tadanjem sistemu, koji u Hrvatskoj nije dao hrvatskome narodu da dodje do riječi, držeći skučeno izborno pravo na jedva pet posto pučanstva. Pa i ti, koji su imali aktivno pravo glasa, bijahu razni birtaši, trgovci, činovnici i slično društvo, koje u svim despocijama živi samo i jedino—od milosti sistema, pa koje mu već s toga vazda služi još ropskije nego li to i najludji tiranin traži.

Starčević je bio, naravno, svijestan toga, no kako je svaku pojavu valjano ocijenjivao, tako je ocijenio i tu, pa u svome izbornome govoru u Krapini, u rodnome mjestu Ljudevita Gaja, ilirskoga vodje, (14. listopada 1878.) kaže:

"Ja ne marim da ću u saboru biti u manjini, samo ako izvan sabora, kako sam dosada bio, ostanem u većini naroda."

Kad je Starčević stupio na političku arenu, ilirski je pokret već bio likvidiran sam sobom, ali ga je on još iz neposredne blizine motrio i zbog toga ga je mogao i valjano ocijeniti. Doista je čudno bilo vrijeme, naviranje i previranje u onim prvim nacionalističkim naletima, pa je nama danas, u prilično velikom razmaku, upravo teško i pojmiti ondašnje raspoloženje. Razumije se samo sobom, da su tadašnje "javno mnijenje" sačinjavali—činovnici, vlastelini i nešto višega svećenstva, dok o narodnom raspoloženju ne može jošte biti ni govora, budući da je narod bio ili gospodski kmet kod kuće ili vojnik pod puškom na turskoj granici. Što narod misli, to nije nitko pitao, a što on želi, nije bilo ni za koga važno, jer su još svi vjerovali—i pošteno, iz uvjerenja vjerovali!—da se za narod i misli i radi samo u salonima i kabinetima.

Samo je tako razumljivo, kada Starčević kaže:

"Za ilirstva ne biaše druga nego da budeš Ilir ili Magjaron. Reći da si Hervat, znamenova da si Magjaron. . . . Samo u tu jednu stranku, u Ilire ili u Magjarone, morao je kod nas svatko spadati. O redkih koji se braniše proti tomu razredjivanju ljudih, ili nehtedoše u nijedan taj razred brojeni biti, o tih biaše sud da su habi-kruhi, prosvjetljeni zvahu ih fruges consumere nati, a

javno mnenje govoraše skladno, da su austrianski špioni". (Nekolike uspomene, Zagreb, 1870.).

Ovo smo citirali, da pokažemo, kako je Starčević ocijenjivao Strossmayera, za kojega odmah na istoj stranici kaže:

"Joze Strossmayera, ni djakom, ni učiteljem djakovačkim, nebijaše medju Iliri ni medju Madjaroni. Koja retkost, koje čudo!"

Strossmayer se je negdje god. 1846.-7. natjecao za mjesto učitelja iz drugoga dijela dogmatike na peštanskom sveučilištu, no nije bio izabran. Malo prije toga je bilo ispražnjeno mjesto akademičkoga propovjednika u Zagrebu. "Na ovome natjecanju—kaže Starčević—nebiaše Joze Strossmayera. U ono doba, onim svojim ponašanjem pokaza Joza Strossmayer, da on neima **ćutenja o domovini, o zavičaju, o narodu, prijateljstvu, da će on iz gotova dobra, negledajuć na ništo drugo, svaki čas udariti onamo, gdje se bude boljemu nadao, on pokaza da je bez onoga presvetoga ćutenja, koje žive u plemenitih serdcih, ter iz kojega se radja i hrani otačbeništvo.** — U to namesti biškup Kuković Jozu Strossmayera dvorskim kapelanom u Beču. Ni tamo nebiaše njega ni kod Ilirah, ni kod Magjaronah, ni kod Magjarah. Naravski, razumeva se samo od sebe, da njega nebiaše nigdje javno. Kazivahu, da on biaše glasonošom medju stanovitom bečkom družbom i medju Jelačićem banom. Dakle, dobi-li on djakovačku biškupiju za nadarje svojih prošlih zaslugah, ili za zalog, za jemstvo, da će, kad ustreba, nastaviti delo Jelačića Bana?"

"Tada stopervo, god. 1851. kako i Jelačić ban, postade i g. biškup Strossmayer članom "Matice ilirske" (književnoga društva, kojemu je bio članom svaki tadanji hrvatski inteligenat!—Op. p.). To on učini u ono doba, kad-no se na ilirizmu osovi sužanjstvo naroda hervatskoga, kad-no narod hervatski baci progletstvo na ilirstvo i na Jelačića bana; kad-no Austria htede ilirizam u život povratiti; kad-no nemogav to učiniti ni ona ni Jelačić ban ni g. biškup Strossmayer, ovo trojstvo naumi ilirizam nadomjestiti Jugo-slavizmom i Hervato-serbizmom; kad-no tim čedom, koja imadiahu Hervatom poslednji udarac dati, i g. biškup Strossmayer biaše i otcem i kumom."

Za apsolutizma su, kaže Starčević, imućniji rodoljubi nastojali, da se omladina školuje u slobodnom inozemstvu, da se tako očuva sužanjskoga duha, koji je sve kod kuće okuživao. U tu su svrhu osnivane stipendije i davane potpore, a mnogi su ugarski biskupi u tu svrhu osnivali zaklade, potpomagali književnike i uopće činili sve, što su najviše mogli, da očuvaju svoj narod.

"Ni u tih stvarih nije se znalo za gospodina biškupa Stross-

mayera—kaže Starčević. — Dakle, kad-no god. 1860. vidiše toga g. biškupa Strossmayera pozvana u rajsratu; u banskih konferencijah; virovitičkim županom, po Zagrebu pripravljati gostenja i svečanosti, tu poznanu meku Austrie; davati na desetke tisućah forintih za jugoslovenske osnove i težnje; dakle to sve gledajuć i sećajuć se prošlosti: **što moradiahu misliti muži razumni?"**

Ovo iznesosmo s razloga, što je važno, da se čuje mnijenje najkompetentnijega savremenika o čovjeku, kojega inozemstvo pozna i čije se ime i rad meće kao teret na račun hrvatskoga naroda. Sa hrvatske strane nije sigurno nitko pozvaniji da dade i autoritativne i uime svojega naroda tu ocjenu nego li je muž Starčevićeva dijamantnog značaja.

Valja naime uvažiti, da su njega njegovi suvremeni protivnici mrzili više nego je itko ikoga ikada kod nas mrzio, ali mu nije nikada nitko ništa mogao predbaciti, što bi i najmanju sjenu bacilo na njegovo poštenje, na njegovu bezuvjetnu i nekompromisnu ljubav i odanost prema njegovu narodu. Najveća je pogrda, koju su mu mogli dobaciti, bila, da je—lički vukodlak i stari vuk! Njegove su sljedbenike zbog njihove žestine u obrani Hrvatstva i Hrvatske prozvali sarkastično—Steklišima, što su ovi uzeli kao ime ponosa i časti. Doista, bezprimjerna je čistoća Starčevićeva i značaja i političke linije, te on danas uživa u cijelome hrvatskome narodu, bez ikakova obzira na bivše i sadašnje političke boje i nianse, ugled i čast narodnoga Učitelja i apoštola!

Taj je legitimiran, da zahtijeva vjerovanje čak i onda, kada izriče pred Evropom nepovoljno mnijenje o Strossmayeru!

Razumije se, da je Starčević s takovim nazorima i s takovim značajem, kakovim ih je on nosio i zastupao, osvojio sva slobodna hrvatska srca i duše. Sa svojim se je najintimnijim i najvjernijim drugom i suradnikom drom. Eugenom Kvaternikom našao već god. 1861. skupa u hrvatskom saboru, da se ne rastanu do prerane, tragične i mučeničke Kvaternikove smrti u Rakovici. Njihov je ugled, munjevito šiknuo na obzorju hrvatske domovine, da nikada ne potamni, pa je i njihova popularnost doprla u svako i najzabitnije selo. Starčević je bio Učitelj i Mesija, koji nije došao sa nekim novim bogovima i evandjeljima. On je došao samo da razradi, da iznese na svijetlo sve ono, što je hrvatski narod od vajkada imao i sačuvao; on je došao, da ispod pepela razmaše i raspuše žeravicu, koja tamo tinja stoljećima i čeka svoju domaćicu i svoje vrijeme; on je došao u tisućgodišnje dvorove svoje domovine, na kojima nijesu prozori već stoljećima otvoreni, pa je teška zapara, vlaga i otrovni plin prijetio, da će pogušiti stanovnike i upropastiti dvore. Starčević je došao i ličkom gor-

štačkom odlučnošću širom razjapio sve prozore i otvore, a gdje se nijesu dali otvoriti, tu je njegov vjerni drug Kvaternik udario — olovom i krvlju!

Zgrada je za vječnost—prozračena! Hrvatske su se grudi nadule svježinom i ponosa i odlučne volje za borbe, koje su ih čekale i koje su tražile, jer se bez njih nije dalo drugačije popraviti ono, što je memla stoljeća djelomično izobličila, a djelomično i upropastila.

Naravno je, da je narod u takom pljusku svježine i zamaha bio i nepomirljiv i neumoljiv prema svima onim, koji su bili spremni na bilo kakovo popuštanje u narodnim pitanjima, te je češće dolazilo do sukoba sa organima vlasti, koja je doduše, bila autonomna hrvatska, ali, koja je ipak predstavljala—nagodu sa Ugarskom. Isto tako je dolazilo do sukoba i sa magjaronima, sa slavo-srbima sviju dlaka, što je takodjer i razumljivo i naravno, kada se uvaži, da su oni predstavljali sve ono, što je Starčević pribio na stup sramote, a za Starčevićem je listom išla sva omladina, koja je vrela i kipila.

Napretku je i uspjehu Starčevićeva pokreta doprinijela mnogo već sama priroda svake narodne reakcije na dotadašnje nenarodne struje, pa bile one vodjene u dobroj vjeri, kao ilirska, ili bile pojave čistoga tudjinskoga služništva, kao magjaronština sedamdesetih godina, ili bile odsijev malodušja, bezkičmenosti i kukavičluka, prostog zatajivanja samoga sebe, kao što je bilo jugoslavenstvo i srbo-hrvatstvo. Sve takove struje izazovu elementarnu reakciju, čim se u narodu nadje muž, koji ih znade uglaviti, ogoliti i—izložiti javnom preziru i poruzi. Tako je to kod svakoga naroda, jer svaki imade svoje pojave, slične ovim hrvatskim!

Osim te prirodne reakcije, Starčevićanstvo je kroz narod pronijela i njegova ogromna snaga stvaranja vrednota, koje su nosile na sebi žig općenitosti, oznaku općih narodnih dobara, oznaku hrvatstva, a ne strančarstva. Dr. August Harambašić, član stranke prava, spada medju ponajbolje hrvatske pjesnike devedesetih godina prošloga stoljeća. On je najpopularniji tadanji hrvatski pjesnik, koji je bio bard pravaštva i koji je Hrvatsku posuo davorijama, koračnicama i budnicama Starčevićanskoga duha, koje su preko noći postajale svojinom cijeloga naroda. Njih su sveučilištarci pjevali u demonstracijama, licejke svirale na glasovirima, šegrti fućkali po podrumima, teolozi pjevali u svojim pjevačkim zborovima i pripiti gradjani gundjali po krčmama. One su i danas silno oružje—mirnoga naroda!

Član stranke prava, dr. Ante Kovačić je prvi i najjači hrvat-

ski realista romanopisac, koji je svojim djelima "U registraturi" i "Fiškal" dao klasične socijalne romane, koji su pobudili opću pažnju, dok su njegove pjesničke satire ubijale sigurnije od svake učene političke rasprave. Umrije premlad, prije nego li je dao i deseti dio svojih nenaknadivih sposobnosti, ali zareza neizbrisiv trag starčevićanskoga realizma u hrvatskoj književnosti.

Eugen Kumičić, član stranke prava, jedan od najintimnijih i najmilijih Starčevićevih suradnika, napisa historijske romane, koji nose na sebi sve rasne odlike, a da nijesu ni polemični ni stranački bojadisani, te nema nijedne hrvatske kuće, u kojoj se još i danas ne čita sa suzama u očima i s pobožnom napetošću njegov veliki historijski roman "Urota Zrinsko-Frankopanska". Već je pedeset godina, što je ta knjiga objelodanjena, no niti je što izgubila od svoje svježine, niti od svoje popularnosti tako, da x) ona živi od generacije do generacije kao vjerna pratilica i odgojiteljica novih hrvatskih pokoljenja.

Osim tih triju velikih Starčevićevih suvremenika i suradnika, cijela je plejada manjih i manje popularnih, koji su ih okruživali i vršili veliku misiju pravoga hrvatskoga narodnoga preporoda, a ujedno i širili i učvrščivali pravašku nauku u tolikoj mjeri, da je vrlo teško naći u Hrvatskoj čovjeka, koji je mladovao osamdesetih godina prošloga stoljeća, a da nije bio Starčevićanac. To su samo najrjedji pojedinci, najveći pripuzi, ali—nema ni jednoga, koji bi priznao, da tada nije bio pravaš!

Na početku ovoga stoljeća je pravaštvo opet dalo ponajbolje i najjače hrvatske pisce: dra. Milana Ogrizovića, A. G. Matoša i Frana Galovića.

Bazirajući cijelu svoju politiku na hrvatskom historijskom državnom pravu, Starčević je neumorno dizao iz zaborava zaprašenih arhiva sve hrvatske narodne vrednote, a onda za njim i svi njegovi suradnici tako, da je zapravo sa starčevićanstvom počelo možda ne toliko temeljito proučavanje, koliko i temeljito i pogotovo istinito prikazivanje i naučavanje hrvatske povijesti. Neprijeporno je na tome polju jedna od najvećih zasluga pravaštva podizanje iz zaborava uspomene na narodne heroje Petra Zrinskoga i Krstu Frankopana. Tu je Kumičić učinio svojim spomenutim romanom narodno djelo, čija je vrijednost upravo neprocjenjiva, a da je pri tome njegova sama literarna vrijednost, koja je trajna, ipak najmanja njegova vrijednost!

Porodice Šubić (koja je nosila i pridjevak Zrinski po imenu hrvatskoga tvrdoga grada, njihovoga porodičnoga vlasništva Zrinja) i Frankopan najstarije su, najbogatije i najmoćnije hrvatske velikaške porodice domaće krvi, koje su medjusobno bile ve-

x) [illegible] ?

zane ženidbama, a kroz generacije su njihovi članovi bili nosioci najviših civilnih časti u Hrvatskoj, dok su vojnički svaka za sebe vazda predstavljale samostalnu vojnu silu, koja je redovno bila bar jednaka onoj bečkoga cesara. Prema svojim su kmetovima bili ne samo potpuna gospoda, nego i braća i učitelji, te dok su se kmetovi u Ugarskoj, a i u Hrvatskoj na zemljištu gospoštije strane krvi, dizali oružjem u ruci proti svojih izrabljivača, a ovi ih bacali u tamnice i strijeljali kao bijesne pse, na imanjima ove **hrvatske narodne gospode** nije historija zabilježila niti jedne jedine niti najmanje seljačke "puntarije", ali je zabilježila i ovjekovječila, da su ta gospoda već u ono doba—sami sastavljali i dali štampati knjige za prosvječivanje hrvatskoga naroda.

Posve je razumljivo, što ljudi takovih nazora i duše, što ljudi takovoga shvaćanja — pred tristo i pedeset godina! — posve je shvatljivo, što ti suvereni i dinaste, stariji od Habsburga, nijesu ni mogli ni smjeli mirno trpiti, da se prava kraljevine Hrvatske krnje od bilo koga, a najmanje sa strane krune, čiji su nosioci polagali prisegu vjernosti hrvatskome narodu. Tako je došlo do urote, koja je išla za potpunim oslobodjenjem i ujedinjenjem svih hrvatskih zemalja. U to je vrijeme Petar Zrinski bio hrvatski ban i vrhovni vojskovodja. Njegov najvjerniji suradnik je bio predstavnik grupe najmoćnije hrvatske porodice, brat njegove žene Katarine, knez Krsto Frankopan.

U tamnici su se obojica držali mirno i dostojanstveno, kako je i dolikovalo muževima njihova imena i nacionalnog položaja. Bilo im je jasno, da će obojica svoje rodoljublje platiti svojom krvlju, a isto su tako doznali, da su im imanja opljačkana i uništena, a porodice upropaštene, uza sve to, piše Petar Zrinski svojoj ženi Katarini ovakovo oproštajno pismo, dostojno i najvećega Špartanca i najsvetijega Kristova Učenika:

"Moje drago serce. Nemoj se žalostiti sverhu ovoga moga pisma niti burkati. Polag Božjega dokončanja sutra u desete ore budu mene glavu sekli, i tulikajše naukupe tvojemu Bratcu. Danas smo mi jedan od drugoga serčeno prošćenje uzeli. Zato jemljem Ja sada po ovom listu i od tebe jedan vekovečni valete, Tebe proseći ako sam te nečem zbantuval, ali ti se nečem zameril (koje ja dobro znam) oprosti mi. Budi Bog hvaljen, Ja sam u smerti dobro pripraven niti se plašim, ja se ufam u Boga vsamogućega, koji me je na ovom svetu ponizil, da se tulikajše mene hoće smiluvati, i jega budem molil i prosil (komu zutra dojti ufam se), da se mi naukupe pred njegovem svetem Tronušem u dike vekovečne sastanemo. Veće ništar ne znam ti pisati, niti za sina, niti za druga dokončanja našega siromaštva. Ja sam vse na

Božju volju ostavil, Ti se ništar ne žalosti, ar je to tak moralo biti. V Novom Mestu pred zadnjem dnevom mojega življenja, 29. dan Aprila meseca, o sedme ore pod večer leta 1671. Naj te Gospod Bog s mojum kćerjum Aurorum Veronikum blagoslovi. Grof Zrini Petar." (Dr. Rudolf Horvat: Slike iz hrvatske povjesti, str. 45., faksimile pisma u istoj knjizi, slika br. 73.).

Ovakim je mirom i dostojanstvom išao u smrt za slobodnu i samostalnu državu Hrvatsku taj posljedni nekrunjeni kralj hrvatske narodne krvi!

"... Ti se ništa ne žalosti, ar je to tak moralo biti!"

To su riječi, koje hrvatski muževi, hrvatski oci i hrvatski sinovi i danas nose duboko usadjeno u svojim srcima i dušama! Mi ne možemo tu ništa promijeniti, dok ne sine sloboda naše domovine, najsvetije majke svega, što mi jesmo i što mi imamo! Tako mora biti, jer je zakon sile da ona ne popušta, dok joj se ostavi i jedan dah slobodan, dok joj se—smrtonosnim maljem ne dokaže—da tako ne smije biti, kako ona radi!

U slučaju naših Mučenika je sila išla tako daleko u svojoj krvoločnosti, da je ne samo pogubila njih dvojicu, već je uništila i sve članove njihovih porodica, imanja im razdijelila svojim pripuzima, a narodu zabranila, da na bilo koji vidljiv način štuje njihovu uspomenu. Nije potrebno isticati, da ih iz narodnih duša nije mogla kroz sve vjekove izbrisati nikakova sila, ali javnoga štovanja nije bilo sve dok ga nije uvela stranka prava. Sada se vazda na dan njihove smrti, na 30. travnja u svim crkvama, gdje imade Hrvata, služe svečane zadušnice.

U znak žalosti za obitelji Frankopan, metnule su sve žene njihovih podanika u Hrvatskom Primorju na glave crne rupce. Prema tadanjem običaju, takva se crnina nosi za roditeljima i **najbližom rodbinom godinu dana, a za ostalima i kraće vrijeme. U ovome slučaju nijesu hrvatske primorske žene te crnine skinule do dana današnjega!**

O ovome se može osvjedočiti svatko, tko dodje u naše Primorje i na otoke sjevernoga Jadrana.

Uskrisivši uspomenu i stvorivši kult Mučenika, dao je Starčević silno oružje u ruke svojega naroda. Razumije se, da je magjaronska vlast ometala te proslave, a napose javna predavanja, no sve joj nije ništa koristilo. Narod može, često mora dugo trpiti, ali ipak—on je konačno vazda pobjednikom, dok je svaka sila za vremena.

Kada je stranka prava rapidno napredovala i sve glasnije davala oduška narodnome nezadovoljstvu sa državnim uredjenjem, pošalje kralj, na predlog ugarskoga ministra predsjednika, za hr-

vatskoga bana grofa Karla Khuena Herdervarya sa zadaćom, da upokori Hrvatsku. Njegov je režim ostao u najcrnjoj uspomeni hrvatskoga naroda, a trajao je od god. 1882. do god. 1903. kada je skoro u svim krajevima Hrvatske planula buna i oružani ustanci. Ban je kradom utekao iz Hrvatske, a kao kaznu za takova djela, koja su mogla i morala uroditi tako krvavim posljedicama, on je postao —ministrom predsjednikom magjarske vlade!

Stranka je prava dospjela s njime u strahovit sudar već druge godine njegova banovanja, kada je pokušao, da hrvatski zemaljski arhiv dade prenijeti u Budimpeštu. U saborskoj se je raspravi ponio tako, da su ga zastupnici, članovi stranke prava, izbacili iz sabora. Posljedica je bila, da je grof Khuen bez ženiranja i dalje ostao na banskoj stolici, što je još više ubilo ugled vlasti i omrazilo je pred narodom, a s druge strane, da je popularnost Starčevića i njegovih drugova dosegla vrhunac, pogotovo kad su ih nekolicina sudjeni na više mjeseci tamnice, a Antin sinovac dr. David Starčević čak na dvije godine!

+) Za vrijeme cijele Khuenove ere ne dade pravoslavni elemenat niti jedan po sto opozicije proti njegovoj strahovladi!

Starčevića to držanje nije nimalo iznenadilo. On je u svojoj borbi proti Jugoslavenstvu i Srbo-hrvatstvu potanko i temeljito proučio ne samo pitanje naselenja Hrvata u svoju postojbinu, nego i svu onu strahovitu fluktuaciju rasa i naroda, koje su bile u vječnome gibanju bilo pred otomanskom vojskom, bilo kao njezini pratioci, negdje kao prosjaci, a počešće kao lješinari, ne rijetko i kao hijene. To je bilo smjesa svega i svašta u narodnome pogledu tako, da se nijedan izvor ne slaže sa dva druga u pobližem označivanju tih raznih Vlaha, Raca, Grka, Cincara, Romana, Kucovlaha, Albaneza i Cigana, no jedno je sigurno—da nijesu bili u svojoj većini ni Slaveni uopće, a kamo li čak i Srbi.

Starčević je o tome pitanju napisao temeljitu študiju, koju bi morao poznavati svaki onaj—bio domaći, bio stranac—koji se želi temeljito baviti našim pitanjima uopće, a napose rasnim pitanjem na Balkanskom poluostrvu. Študiji je naslov: "**Pasmina Slavoserbska po Hrvatskoj.**" Tu je iznio sa povjesnicom u ruci i sa službenim aktima austrijskoga dvora sve podatke, koji su poznati o toj pasmini, a zašto je tako zove, tumači Starčević ovako:

"Učenu je svetu poznato da ime Serb ili Serv starinom, ime Slav u srednjem veku biaše kod svih narodah obćenito za sužnja; da su se tomu imenu, tudju, Hervati i Poljaci vazda ugibali; i da ono na ove narode nespada više nego n. pr. na Engleze. Ali jer to ime, u obih oblikih dolazi i po hervatskih pokrainah, ja sam oba oblika spojio, što znanost nemože nego potverditi i nastaviti."

+) [illegible] Khuen

U svome se radu Starčević pozivlje i citira premnoge povjesničare svjetskoga glasa, iz kojih jasno slijedi sve ono, što Starčević tvrdi u pogledu te pasmine, a on ne kaže ništa, što ne bi bila sama i čista dedukcija iz historijskih činjenica. Ne možemo se upuštati u pobliži prikaz te rasprave, jer bi daleko premašilo okvir našega rada, nego ćemo i ovdje iznijeti samo nekoliko citata, kako smo to i dosada činili, prikazujući Starčevićev rad i ideje.

Kako je vjera od presudna utjecaja na razvoj naroda, a pasmina je istočnoga obreda, Starčević povlači paralelu izmedju Grka i Rimljanina, pa kaže: "Prisega biaše Gerku šala, i što je uvek radio, to je za nauk i upisao: "treba varati detcu igračkami, neprijatelje prisegami." Od gerčkoga bezvjerja dolaze prikazi prisege, zasijana železa, kipuće vode itd. Rimljaninu prisega biaše najveća svetinja."

"Ništa nemože biti netemeljitie od mnenja koje hoće da je bogatstvo Rimljane pokvarilo i upropastilo. . . . Rimljani su pokvareni i propali, jer su namesto ostati učitelji, puštali se biti učenici, jer su se odrekli, pravo govoreći svoje ćudi, svojega značaja, svojih običajah: **jer su puštali da ih se uhvati tudjinstvo, gerčtina.**"

"Još u sredini osamnajstoga veka imadiahu ljudi tudje pasmine, kako i Turci, samo jedno, kao kerstno ime; o **plemenu ili imenu obitelji ne biaše ni traga.** Dakle, do na svršetak onoga veka, **dok su u Hervatskih zemljah najdu dva imena,** tu je dokaz, da njih nosioc **biaše Hervat ili pohervaćenik.**"

Ta je smjesa naučila hrvatski i s vremenom je dobila od dvora razna privilegija u pogledu vjeroispovijedanja, koja su prema potrebi dvorske politike sada proširivana, sada opet suzivana. Tako je i Marija Terezija bila privilegija posve skučila napose u pogledu svećenstva istočne crkve, koje je moralo obavljati rabotu na javnim putovima kao i svaki drugi seljak. Uslijed toga je još do danas ostala u hrvatskom narodu živa priča, kako je "vlaški proto" pisao carici pismo slijedećega sadržaja:

"Liebe Vrau, ober allen Vrauen Vrau! Meine Popen kennen keine Steine klopfen," na koje da mu je carica odgovorila u istome stilu slijedeće:

"Lieber Pop, ober allen Popen Pop! Deine Popen brauchen keine Steine klopfen!"

I privilegija su opet uspostavljena!

Išli su i u ratove, a kako su govorili hrvatski bar tako, da su ih stranci mogli po govoru zamijeniti sa Hrvatima, mnogo je njihovo zlodjelo upisano na račun hrvatskoga naroda. Vjerojatno je, da ni ta bezrasna rasa nije jela djecu i bajonetama provadjala

"Kaiserschnit" još prije nego li ga je poznavala moderna medicina, ali je nedvojbeno, da nije bila ni skrupulozna ni dorasla tankoćutnosti, jer je utekla—što ispod koca, što ispod konopca, pa je bilo generacijama ušlo u krv, da bude i nemilosrdna i krvoločna, ako ne ni zbog česa drugoga, a to—da se osvećuje, pa bilo i za umišljene nepravde.

Budući da svoju domovinu ne može izdavati čovjek, koji je obdaren normalnim osjećajima i sposobnostima, jer i nijema životinja brani svoj brlog, svaka i najslabija ptičica nasrće na napadača njezina gnjezdašca, pa nije moguće, da je čovjek jedina životinja, koja ne bi marila za svoj dom, za svoja groblja i za svoje kolijevke. Nije moguće, da može služiti u svojoj kući tudjinu onaj, koji zna i osjeća, da je njegova kuća doista—njegova. Ništa to nije moguće kod ljudi, ali je moguće kod—Slavosrba, koji nemaju ni prošlosti ni budućnosti, pa posve naravno ni domovine baš kao što je nemaju ni Cigani. Takovi mogu svakome služiti, jer ne nose u svojim dušama svijesti, u srcima osjećaja i mozgovima znanja, da su i oni slobodni ljudi, svoji na svojoj grudi zemlje! Takovi nemaju osjećaja ni za narodnost, jer svoje nemaju, ni za domovinu, jer njihova ne postoji, pa takovi u svakoj zemlji mogu svakome služiti i ujedno mijenjati svoja imena ne kako osjećaju, već kako kada zahtijeva posao!

Eto, samo je taka pasmina mogla i u Hrvatskoj **"toj obožavanoj majci svoje hrvatske djece"** postati i Jugoslavjanin i Srbohrvat i sve samo ne čestit i pošten Hrvat i ropski služiti i Austriji i Ugarskoj, i ako treba, i samome vragu, samo ne svojemu narodu i svojoj domovini!

Kada se ove činjenice imadu pred očima, tada i čovjeku strancu postaje jasna Golgota hrvatskoga naroda, koju je prolazio i prošao za spas Evrope i civilizacije. Hrvat je ginuo, Hrvat je plaćao svaku stopu svoje zemlje potocima krvi, a iza njega su, na njegova opustjela ognjišta, na garišta njegovih domova i imetka dolazili oni, koje je i bijeda i nevolja gurala sa azijskih vrata i sijala ih po posijanim kostima hrvatskoga naroda! Naravna stvar, da je nastala smjesa i šarenilo, koje bi prvi povjetarac slobodne hrvatske države pročistio i razdijelio žito od kukolja, no kako su borbe trajale vjekovima, a Hrvatska bila vazda zabavljena tim poslovima, nije dospjela, da se brine u prvom redu za svoju rodjenu i slobodu i državu, već su drugi i nezahvalno i proti položenim svečanim prisegama i proti sklopljenim ugovorima sve malo pomalo stezali i njezinu slobodu i njezinu državnu samostalnost, potpomažući u hrvatskoj državi svakoga, tko je htio služiti—proti najsvetijim pravima hrvatskoga naroda!

Starčević je ovu gorku istinu najprije osjetio, a onda i naučno dokazao, pa je razumljivo, da je ono veliko, požrtvovno srce, koje je kucalo samo za dobro i sreću svojega naroda, bilo i odlučno i neumoljivo i, po potrebi, bezobzirno u borbi za pogažena prava i—pronevjerenu slobodu i državnu samostalnost. Prema tudjincima je bio odlučan i neustrašiv, a prema domaćim Slavosrbima neumoljiv i bezobziran.

U onakim političkim prilikama, kakove su bile za Starčevićeva djelovanja, nije se dalo učiniti ništa pozitivna osim osvijestiti narod i podići mu narodni ponos. Starčević je na tome polju učinio mnogo, moglo bi se reći, da je učinio sve, jer poslije njega više nije bilo potrebno trošiti sile na budjenje svijesti. Taj je preporod proveo Starčević u cijelosti, temeljito i za sva vremena. Jasno je uočio provaliju, koja postoji izmedju naroda i inteligencije—o čemu je već govoreno—pa je tome češće obraćao svoje misli i pažnju.

"... nas, pismene ljude, više manje odgojili su tudjinci za se, ne za naš narod. Mnogi su se pismeni ljudi popravili, mnogi se popravljaju, a **većina ostaju u pokvarenosti**". (Govor u Krapinskim Toplicama, 20. 5. 1871.). Na račun te inteligencije rekao je Starčević, govoreći akademičarima 28. 3. 1867., i ovo:

"Tko i sam sebe smatra za sužnja, taj se nemari čuditi, ako ga i drugi takovim scene. Tko nije svoj, taj je svačiji, jer od njega nestoji, čiji će biti. Tko se i hotice za sužnja izdaje, taj nema prava tužiti se, što ide od ruke do ruke,—što menja gospodare."

U "Pismima magjarolacah" se često dotiče baš ovih pitanja, pa ćemo redom navesti nekoliko stavaka:

"Plemstvo je neznalica, raztrovana, razsipna, lena, sebična; gradjanstva neima, ovo što se njime broji, osim da je u svemu kako i plemstvo, još je poverh sve herdje i siromašno; inteligencie, u koju brojim sve što nespada u one dve herpe, ni u seljane, inteligencia nije, a ovo što se njome smatra, **u svih zloćah nadmašuje one dve herpe, ter je u životinjstvu prepredenija i na svako zlo najberžja**; seljani su prijetni za sve što je dobro i uzvišeno, ali neuki, progonjeni, potlačeni."

"Od druguda moraju živjeti ne od puka, koji se derže nad pukom; puku se mora pokoravati, tkogod se uzderžava plodom žuljah njegovih; gospoda imadu pravo gospodovati samo u koliko to puk hoće i odobrava za svoju korist."

"Gospoda mogu biti srećna samo uz srećnu negospodu. Višji — gospoda — moraju služiti, ne zapovedati puku. Uljudnost je sveto deržanstvo svakomu, i ako je gdje iznimka, narod ima pravo

neuljudan biti naprama gospodi koju on hrani i uzdržava, a nikada gospoda naprama narodu, svojemu dobročinitelju i vidljivu Bogu. Dieca, makar i gospoda, imaju štovati i pomagati svoj rod i nada sve svoje roditelje. Detca negospode, čim većjom gospodom postanu, time većma moraju raditi za negospodu, za narod, i time manje za gospodu."

"Stekliši uče, da nema pravoga, **velikoga gospodina izvan naroda,** i zato nemare ako sutra **propadnu sva naša, sva gospoda, koja nisu narodu na korist.** Stekliši hoće da svatko svoju torbu napunjiva plodom samo svojih žuljah. Dakle da i gospoda rade."

Posve je razumljivo, da su ovakovi nazori, koje su pravaši ispovijedali još pred šest, sedam decenija, djelovali na sve ono, što gospodstvo smatra vrelom dohotka, uživanja i vlasti, a bez ikakovih i većih i odredjenih obveza i dužnosti prema samome narodu—razumljivo je, što su takovi gledali u pravašima buntovnike, urotnike i bijesne budale. S druge je opet strane isto tako naravno, da je hrvatski narod listom osjetio ne samo, da su to iskreni i pošteni nazori ljudi, koji ih ispovijedaju i provode, nego ujedno, da su to misli i osjećaji, koji su uzeti iz same narodne duše. Narod je nosio u sebi svoju latentnu snagu, dostojanstvo i vrijednost, a Starčević je smjelom rukom rodoljuba i pravoga sina svojega naroda podigao velo sa tih vrednota, da su one zasjale u punoj svojoj cijeni i veličini. Narod je počeo dihati punim plućima, a oduševljena se omladina zanašala triumfima skore pobjede i državne samostalnosti, da sistem tim žešće pritisne i zaguši svaku slobodnu i misao, a kamo li ne i kretnju. U Pešti nijesu računali sa hrvatskim prijateljstvom, nijesu u nama tražili saveznike i jednakopravne drugove u borbama, koje su se već osjećale u visokim zračnim sferama i na dalekom obzorju. Oni su u Hrvatskoj i u Hrvatima htjeli imati svoje roblje! Starčević je bio čovjek prepun vjere u moralnu vrijednost i snagu svojega naroda, on je tu snagu osjećao u svojoj rasnoj duši, ali nije bio ni fantasta, ni utopista. Nije se obmanjivao, niti je narod zavadjao laganim obećanjima i jeftinim nadama. Ne!

Ni za Beč, ni za Peštu, nego samo za Hrvatsku, bila su načela, koja je on propovijedao i kojima je ostao vjeran toliko dosljedno, da nije nikada ni u kojoj prilici skrenuo s te linije niti za vlas, ali je ujedno ne samo bio svijestan nego i otvoreno govorio o poteškoćama, koje je na tome putu vidio i za koje je narod pripremao. Koliko je u tome radu bio neumoljiv prema Slavosrbima i strog prema sebi i svojim suradnicima, isto toliko je bio pravedan i prema narodu. I njegove je mane iznašao bez laske

i uvijanja, znajući, da se rane ne mogu liječiti, ako ih se potrpava i krije, već da često treba upotrijebiti i kirurški nož!

"Svagde drugde narod pazi i štuje samo one, koji su njemu što dobra učinili; kod nas štuje one, koji su njemu škodili a tudjincem koristili."

"Da se zarate dvie države u Azii, taj bi rat Hervate više zanimao, nego ih zanima stanje njih i njihove domovine."

"Hervatska je pasmina u prevelikoj pogibelji; ona će se teško oporaviti; slavoserbsku pasminu, orudje sužanjstva i herdje, svi tudjini nagovarahu, neguju i budu negovati i to jer nijedan tudjinac nebi mogao ovaj narod saterti kako ga Slavoserbi saterše. Isto je, učiti Slavoserba ili vòla: Slavoserb će, kako hoćete, sve priznati, sve dopustiti, i svakako govoriti, nu i tako po svoju raditi; Slavoserb, **kada god izusti reči narod ili domovina ili sloboda** ili budi koju dobru reč, **ili je već narodu naškodio ili upravo gleda naškoditi.**"

Starčević je vidio, da postojeći sistem ne uvidja, da vodi u propast ne samo Hrvate, već i sve ostale narode monarhije, pa da s toga niti ne će mirnim putem doći hrvatski narod do svojih prava. S toga se je opetovano doticao pitanja, na koji se način dolazi u takim prilikama do toga prava, koje se zove narodnom slobodom.

"Dok nemože sav narod govorit i radit, dotle, gde mu drago, radio jedan muž, ili radilo tisuće muževah, sve je isto, jer što se radi na dobro naroda, po njegovu pravu, radio jedan ili radile tisuće, sveto je, narodan je čin. A štogod se radi protivna, **radio jedan ili radile tisuće, prokleto je pred Bogom i narodom, pred pravom nevalja."**

"Stalno je da Hervatom nitko nemože nametnuti silom slobodu, dok oni i sami rade proti sebi i izdavaju se za sužnje."

"Ako vas tko tuče i kuću vam ruši, hoćete-li mu vi pomagat kuću vašu rušiti, hoćete-li se sami ubiti; **ili ćete branit vas i kuću, ter pomoć tražit proti razbojniku?"**

"Razumeva se samo od sebe da narod, koji je oružjem ili makar kako, samo ne svojom voljom, izgubio svoju samostalnost, **mora tu samostalnost oteti bajunetami i lumbardami, ako mu je otimač s dobra ne povrati."**

"Bez orudja nemože ni najmudria, ni najjača glava ništa, verstnim orudjem može i srednja glava i ruka mnogo učiniti."

Ovo su sve citati iz "Pisama Magjarolacah", pa da još iznesemo samo ovaj:

"Učitelj samo svojim životom jasno pokažuje koliko derži

do nauka svojega: što će učeniku nauk za koj nemari ni sam učitelj?"

Evo, to je Ante Starčević!

Teško je u kratkim potezima stranim ljudima prikazati tu grandioznu veličinu duha, karaktera, uvjerenja i znanja, pa smo baš s toga izabrali način, da ga prikažemo u samim citatima. Iz njih izbija meteorska vatra u magli i žabokrečini, kakva je bila od god. 1848. ne samo u našoj dragoj Hrvatskoj, nego i u cijeloj bivšoj monarhiji, a pomalo i u cijeloj Evropi. Nije Starčević samo u političkom pogledu raspirio pepeo sa hrvatske narodne žeravice, koja od tada bukti plamenom, već je i u socijalnim pitanjima bio proročanski pred svojim vremenom i govorio kao da je već tada bio postavljen nad evropsku zgradu krov sa dvije strahovito strme i opasne stranice: kruti kapitalizam i ruski boljševizam. Na koju god stranu okreneš, padaš u provaliju, iz koje, čini se, nema izlaza. Medjutim, mi smo Hrvati u tome pitanju, vjerojatno, najsretniji narod u Evropi, jer mi imademo nešto, što nema nijedan drugi narod u takome obliku, u takome opsegu i, što je najvažnije: tako priraslo narodnom duhu i sraslo sa narodnom dušom, a to su naše seoske kućne zadruge. One stoje na stanovištu privatnog vlasništva, koje **nije individualno** nego **kolektivno**, no ta se kolektivnost drži samo unutar krvne veze. Zadruge svojom organizacijom mogu i hoće isključiti opasni, gramzljivi kapitalizam, jer ga one za sebe trebaju malo i nimalo, a za opće ga potrebe mogu vazda držati u vrlo snošljivim granicama.

"Ja smatram zadrugu za **najsvetije i najkorisnie društvo** — kaže Starčević u svome govoru u Krapinskim Toplicama, 20. 5. 1871. — **To se društvo uzderžava kervju ili rodbinstvom,** to će reći naravom i odgojenjem i običajem i koristju. **Nijedno drugo društvo ne može tako čversto, tako spasonosno biti."**

Starčević se je svakom povoljnom zgodom vraćao na ovu temu, koja je danas u našoj domovini aktuelnija nego ikada prije i koja će u najskorijoj budućnosti, ako Bog da, iza političkog Uskrsa, donijeti našoj dragoj Hrvatskoj socijalni preporod i blagostanje. Naše će zadruge omogućiti, da od Hrvatske, koja je devedeset postotna seljačka zemlja, postane sto postotna seljačka država, uzoran tip socijalne pravde za sve svoje pripadnike, koji hoće da rade, a ujedno država najizvornije narodne kulture, a visoke civilizacije, koliko je to najviše moguće na skrajnjoj granici i na — straži Evrope!

x) **Kućne su zadruge bogatstvo, snaga, budućnost i sigurna pobjeda hrvatskoga naroda!** One su onaj bogodani embrio, iz kojega će se razviti čvrsta, samostalna i samonikla i gospodarska i

Kućne zadruge. [illegible]

društvena jedinica, koja će dostojno ispuniti zavjet i stoljeća i svojih djedova, koji bijahu krvavi i mučenički Antemurale Christianitatis, stvorivši—antemurale civiltatis!

Starčević je bio još u naponu snage, kada su njegove ideje vladale hrvatskim narodom, ali ne doživi niti promjene izbornoga reda, koji bi bio omogućio, da ta narodna volja dodje do izražaja i u hrvatskome saboru, a kamo li da bi doživio i promjenu sistema. Vidio je, da je Evropa toliko zabavljena drugim poslovima, da nema vremena gledati, što se dogadja u Podunavskoj monarhiji i dati joj naslutiti, da bi ti dogodjaji mogli postati opasnima i po sami opstanak monarhije. Osim toga je tu vladao jedan stari monarh, koji je i po svome odgoju i po svojoj duševnosti bio vrlo daleko od pomisli, da bi stvari ne samo mogle, nego i morale stajati drugačije, nego li su stajale. Konačno, bio je tu veliki upliv Rusije, koji je Austriju proračunato i namjerice gurao iz jedne fatalne pogrješke u drugu još fatalniju. S tih je razloga Starčević došao do uvjerenja, da će Hrvatska doći do svoje slobode istom raspadom monarhije.

Već je spomenuto, da je njegova baština došla u ruke, koje je nijesu vodile udarenim i učvršćenim tračnicama, jer učiniše od pokreta prije vremena običnu političku stranku, koja je kao ustuk madjarofilskoj srpsko-hrvatskoj koaliciji posve nužno postala austrofilskom.

Uza sve to ostade u dušama hrvatskoga naroda, a to znači medju hrvatskim seljaštvom i u dobrom dijelu hrvatske inteligencije, netaknuto Starčevićanstvo kao veliki slobodarski opće narodni pokret, kakav je on vazda ostao i kakav će ostati do oživotvorenja slobodne države Hrvatske. To su najbolje znala i osjećala ona gospoda, kojima je bila zadaća, da Hrvatsku prebace — preko Drine, pa su s toga svakom zgodom i vazda učinili sve, da onemoguće stranku prava, kao nosioca tih velikih, svijetlih ideala hrvatskoga naroda. Tu im je bila dragocijena pomoć budimpeštanske gospode, koji su Hrvatsku mogli držati u podloženom odnošaju samo pomoću pravoslavnog elementa i srpsko-hrvatske koalicije.

Dana 11. listopada, 1903. je hrvatski narod podigao na šestinskome groblju divan spomenik svojemu velikome sinu. Spomenik je djelo uvaženog hrvatskog kipara Ivana Rendića, koji je u mramoru prikazao ideje i značaj velikoga pokojnika. Podnožje spomenika je sastavljeno iz blokova mramora, na kojima su reproducirani hrvatski historijski spomenici u fragmentima, počam od najstarijih vremena. Na njima počiva lav, koji pandžama i zubima trga željezne rešetke, a kraj njega prekrasna figura

Croatie, koja još drži stisnute šake, umorne od trganja okova. Iz te skupine se diže hrast, iz kojega je isklesano Starčevićevo poprsje. Cijeli spomenik odiše narodnom tradicijom, ozbiljnošću i muževnom odlučnošću.

Tkogod dodje u Zagreb od Hrvata, smatra svojom dužnošću, da bar jednom na godinu posjeti ovaj grob, a svake godine na 28. veljače, hodočasti ovamo cijeli hrvatski Zagreb.

AUSTRO-UGARSKA MAGLA.

SRPSKA je politika vodjena po svim propisima bizantinske prevejanosti. U Srbiji su osnivana društva, čije je djelovanje bilo u glavnome namijenjeno—"neoslobodjenim" krajevima t. j. onima, u kojima živu potlačeni i odnarodjeni Srbi. Ti potlačeni i odnarodjeni smo Srbi bili mi Hrvati, ali to nije nikada nitko s njihove strane otvoreno rekao. Nama je govoreno samo, da smo mi potlačena braća. Da smo i odnarodjeni, to su Srbi znali samo medju sobom.

Sva su njihova društva u tome duhu radila i dijelila upute svojim članovima u Srbiji i u hrvatskim zemljama. Tako je radila, prije svega, Crna ruka, oficirska organizacija, koja je imala terorističku zadaću. Druga najjača organizacija je bila Narodna Odbrana. Imala je u prvom redu propagandističku, a zatim i terorističku zadaću. Dok je Crna ruka bila kao teroristička organizacija pretežno srbijanska organizacija, Narodna je obrana imala svoje podružnice i u hrvatskim zemljama, te razvijala formalno prikrivenu, a stvarno i javnu i posve otvorenu propagandu, kojoj vlasti vrlo dalekovidne Austrije i obzirne Ugarske nijesu zadavale velike glavobolje, a kada je i došlo u Zagrebu do poznatoga veleizdajničkog procesa (god. 1908.), a u Beču do Friedjungova procesa odmah iza toga, bilo je to sve tako jadno i diletantski, da je posve opravdano samo diglo i ugled i ponos Srba i Srbije, a gospodu aranžere učinilo smiješnima.

Ti su procesi bili kolosalna hrana i potstrek velikosrpskoj propagandi u hrvatskim zemljama, jer se je pokazalo jasno kao sunce, da njezini protivnici ne znadu, što hoće, a i pogode li tu i tamo, ne znadu—kako bi. To su takove pogrješke, koje ne mogu ostati bez fatalnih posljedica.

Neobično važno srpsko društvo je takodjer i Privrednik, sa najnevinijom zadaćom, da se brine za trgovački, obrtnički podmladak. Društvo izdaje i svoje glasilo pod istim imenom, kojega dobivaju samo članovi i to pod omotom, a nitko ga—pa bio i Srbin! — ne može naručiti i dobivati. To je srpska ekonomska

vojska, koja je ogradjena od ostaloga svijeta s neprobojnim i neprekoračivim kineskim zidom, čije se tajne mogu dokučiti samo pukim slučajem ili—izdajom. Glavna mu je nota velikosrpstvo i apsolutna ekskluzivnost tako, da nijedan Srbin obrtnik ne drži nego samo i isključivo srpsko osoblje.

Takva je zadaća, takav je značaj i takav je rad svih tih društava, no ubrzo iza god. 1903. sva ona počinju okretati prema Hrvatima nasmješeno lice i propovijedati bratstvo i slogu, uz podjedno ustrajno i neumorno isticanje opasnosti, koje prijete i Srbima i Hrvatima od zajedničkih neprijatelja. Nema nikakove dvojbe, da je i austrijski i madjarski postupak prema Hrvatima opravdavao svaku bojazan i da ta srpska došaptavanja nijesu bila nimalo neopravdana. Drugo je pitanje, da li su ona iskreno mišljena i u koju su svrhu iznošena! Ta je naime svrha bila u tome, da se hrvatsko nezadovoljstvo kanalizira u srpske vode, kojima se je davalo službeno—srpsko-hrvatsko ime.

Nije nimalo bilo potrebno upozoravati Hrvate na opasnosti i poticati ih na nezadovoljstvo, jer je to sve već u punoj mjeri postojalo na svim linijama i u svim hrvatskim redovima, ali je trebalo izazivati paniku i strah; trebalo je stvari uveličavati toliko, da Hrvati osjete da su sami preslabi za sukob koji je neminovan, a ujedno je trebalo i stvoriti i učvrstiti uvjerenje, da nema drugoga izlaza nego složno sa Srbima.

Sva su srpska društva radila složno kao po zapovijedi na tome poslu. Da je doista postojala takova uputa iz Beograda, to je svakome Hrvatu bilo jasno, a sada je iza rata to i potvrdjeno. Osim toga, Srbi su govorili onim Hrvatima, koji su već plivali u njihovim vodama, da je srpska dinastija jednako raspoložena hrvatski, koliko i srpski, što je, uostalome, i naravno, jer—mi smo jedno, mi smo jedan narod! Kralj Petar je Jugoslaven, on je prvi jugoslavenski kralj, on je demokrata, učenik velikih socijalističkih prvaka. On je i sam—socijalista! Ova su uvjeravanja tim lakše hvatala korijena kod lakovjernika, što je Srbija pod kraljem Petrom, a u poredbi s dotadanjim režimima, doista živjela potpunom gradjanskom slobodom. Najzad, što je bilo tim naravnije, što su imali vlast u rukama još sami zavjerenici od 1903., pa je bilo opasno uzimati im bilo koliko od ličnih sloboština, i ako su se često dizali glasovi—proti pogodovanja krvavim rukama! Koliko je to bilo opasno i škakljivo mjesto srpske unutarnje politike, najbolje dokazuje činjenica, što su na stanovitom mjestu osjetili i potrebu i smjelosti, da napakuju proces pukovniku Dimitrijeviću Apisu, da ga osude na smrt i strijeljaju, njega, koji je današnju dinastiju doveo u dvor preko lješina Aleksandra

Obrenovića i Drage Mašin, i koji je odgojio i osvetnike Kosova i sarajevske atentatore!

Sa hrvatske se strane toj proračunatoj i smišljenoj infiltraži velikosrpskoga bratstva sa dva lica nije postavila valjana protuteža. Što više: ona je slavila svoju pobjedu, kada je god. 1905. osnovana hrvatsko-srpska koalicija, te kada je došlo do Riječke rezolucije. To su bile najčišće predstavnice Srbijinih uspjeha i to sa koalicijom u užoj Hrvatskoj, a sa Riječkom rezolucijom u svim hrvatskim zemljama. Sa hrvatske se to strane smatralo uspjehom i pojačanjem fronte proti nadiranju Beča i Pešte. Da se dobro razumijemo: sa hrvatske strane onih, koji su bili u koaliciji i koji su prihvatili riječku rezoluciju.

Ogromni kapital nasljedstva Ante Starčevića nije bio u sretnim rukama. Pokojni dr. Josip Frank je bio pošten čovjek, velik um i požrtvovan radnik u tolikoj mjeri, da je za stvar potrošio svoj cijeli veliki imetak, te je samih par tjedana prije smrti (god. 1911.) morao napustiti i svoju kuću i umrijeti kao siromah pod tudjim krovom. Medjutim, njegov veliki um, njegova požrtvovnost do samozataje, njegovo veliko znanje i neumorni rad ne donesoše hrvatskome narodu žudjenoga uspjeha. Dr. Frank je bio pokršteni Židov iz Osijeka. Samo u njegovu porijeklu leži tragedija i njegova i velikog moralnog kapitala. Poštenje je dra. Franka izvan sumnje baš kao i njegova odanost stvari hrvatskoga naroda, u što nijesu nikada mogli sa uspjehom taknuti niti njegovi najveći lični protivnici iz hrvatsko-srpske koalicije; njegova je radinost i neumorna požrtvovnost upravo legendarna, a ipak neuspjeh je strašan, kada se uvaži, da je doista samo nauka dra. Ante Starčevića bila jedini pravi tumač želja, prava i zahtjeva hrvatskoga naroda!

Dr. Frank je bio po smrti A. Starčevića god. 1896. izabran za predsjednika hrvatske stranke prava. Program je stranke— neodvisna država Hrvatske, no uslijed političkih progona i opasnosti, dodano je tome programu god. 1894., da se ta samostalnost može postići "u okviru Habsburške monarhije." Taj je okvir bila najteža politička nužda, bio je plašt prema vlastima, a napose prema državnome odvjetniku, i Starčević ga je jedva prenio preko svoga pera! Medjutim, u rukama dra. Franka, u čijim je žilama tekla najčišća krv jedne skroz na skroz praktične rase, taj okvir postade sastavnim sadržajem programa. On je računao, da će prema Madjarima Hrvatska biti daleko jača, ako se iskreno i s pouzdanjem osloni na Austriju, te stranka dobi službeno austrofilsko oličenje, što je u diametralnoj opreci s cijelim životom i radom Ante Starčevića, a to se onda može sigurno zami-

jeniti i reći—sa željama i interesima hrvatskoga naroda. Da je tako, najbolje se je pokazalo time, što je cijelo članstvo ostalo i dalje prožeto najčišćom naukom Ante Starčevića i po tome protu-austrijsko baš kao i protu-madjarsko. Proti srbovanju naših naprednjaka otvara Dr. Frank žestoku borbu proti Srbima uopće, kojoj se ne daje valjan unutarnji hrvatski, rasni sadržaj, te cijela borba dobiva izgled borbe za—ugrožene Habsburgovce! Takav je fatalno pogrješan izgled dobila ta cijela borba hrvatske stranke prava napose za aneksione krize, kada su po Hrvatskoj osnivane legije.

Naravna stvar, da su oduševljeni legionari držali, da je njihov rad uperen samo za korist Hrvatske i hrvatstva, a on je uistinu doveo do toga, da je Pešta dala u Hrvatskoj vlast u ruke hrvatsko-srpskoj koaliciji bojeći se nabujaloga hrvatskoga nacionalizma. Iza neuspjelog komesarijata god. 1912. i 1913., dobi koalicija opet vlast u ruke i provede izbore za hrvatski sabor u prosincu 1913., razumije se, služeći se izbornim metodama, koje su ostale vlasti u krvi još od vremena banovanja grofa Khuena Hedervary-a. Osim toga je još izborni sistem bio vrlo skučen tako, da se nije moglo govoriti o izrazu narodne volje putem izbora. Stranka prava je izišla iz izbora kao prilično jaka hrvatska stranka, no to nije značilo ništa, kada su na drugoj strani bili virilisti i razne grupe ili u koaliciji ili sklone njoj ili opet potpuno madjaronske (dr. Josip Šilović i još neki, koji su još do 29. listopada 1918. bili unionisti t. j. stajali na nepomičnom stanovištu hrvatsko-madjarske državne zajednice i bili najveći protivnici Srbije i srpstva, ali još više hrvatstva. Od toga časa su uvjereni—Jugoslaveni!)

Nije dosta, što je izborno pravo bilo veoma ograničeno, nego je još veća narodna nesreća bila tako zvana izborna geometrija, koju je još grof Khuen dao Hrvatskoj, a po kojoj su izborni kotarevi bili tako razdijeljeni, da su čisti hrvatski kotarevi na nekoliko hiljada glasača dobivali jednoga zastupnika baš kao i kotarevi s pretežno pravoslavnim življem na nekoliko stotina glasača. Klasičan je primjer kotar Gračac, na jugu Like, koji je s manje od dvjesta birača redovno slao u sabor nekog pravoslavnog popa, dok je kotar Zlatar, u hrvatskom Zagorju, birao pravaša sa nekoliko hiljada glasova.

Samo je tako razumljivo, kako je bilo moguće, da je stranka prava zajedno sa seljačkom strankom kod zadnjih izbora za hrvatski sabor dobila apsolutnu većinu glasova, dok obje skupa nijesu imale niti jednu sedminu zastupnika! Važno je to istaknuti baš za te dvije stranke, jer je hrvatska seljačka pučka stranka ne samo glasovala proti, nego se i najžešće oprla pohodu u Beo-

grad 1. prosinca 1918. tako, da su se već onda grozila stanovita gospoda, da će Stjepana Radića ubiti, **dok Hrvatska Stranka Prava uopće nije bila pripuštena ni u Narodno Vijeće,** pa uopće niti nije došla u položaj, da o tome najvitalnijem pitanju odlučuje, već je bila prisiljena, da proti tome pronevjerenju protestira javnim pozivom na hrvatski narod.

Kad se ta izborna geometrija uz ograničeno pravo glasa imade pred očima, onda je razumljivo, zašto hrvatski sabor **nije bio odraz volje hrvatskoga naroda,** već najobičniji falzifikat za potrebe peštanske šovinističke, kratkovidne politike! Uslijed toga nije nikada ni starčevićanstvo moglo doći u saboru do premoći, i ako je cijeli hrvatski seljački narod bio njime prožet baš kao i neovisna inteligencija. Tako je ujedno bilo moguće, da se naroda nimalo ne prima službena austrofilska boja same stranke, koja nije nikako mogla doći do političkoga upliva na same državopravne dogodjaje, pa je zapravo vazda ostala više pokretnom nego li političkom strankom. Uslijed takovih prilika, da je na čelu imala samo malo impulzivnijega i rasnijega čovjeka, bila bi vjerojatno nastavila tradicije Eugena Kvaternika, koje bi bile ne samo opametile i Austriju i Ugarsku, nego ujedno bile i najuspješniji ustuk veliko-srpskoj propagandi.

Medjutim dru. Josipu Franku to nije bilo u krvi. On nije osjetio, da bi trebalo osnutak hrvatske države forsirati tako, da se mora ili ono ostvariti ili Austrija propasti, kako je to predvidjao Ante Starčević, već se je svim svojim velikim sposobnostima bacio na borbu za hrvatsku financijalnu samostalnost tako, te je prije svoje smrti rekao: "Ako ostavljam išta pozitivna za svoj narod, to je svakako na polju borbe za financijalnu samostalnost!"

Frankovo je porijetlo jednim od većih razloga, što je godine 1908. došlo u stranci do raskola, koji samoj starčevićanskoj ideji u narodu nije škodio, ali je istrošio veoma mnogo energije na neplodna natezanja i odvratio pozornost naroda od rabote, koju su razvijali njegovi neprijatelji pod rodjenim njegovim krovom. Od stranke se ocijepiše većinom oni, koje je baš dr. Frank iz ništa učinio "političarima" i dao im neku važnost ne zbog toga, što bi oni imali bilo kakovu unutarnju, dinamičku, rasnu sadržinu, već samo s toga, što su bili dobri vikači, agitatori i inače "dobri dečki", kako se je to govorilo. Oni su se već tada zbog potpune nestašice te unutarnje sadržine i bilo kakove vrijednosti udaljili od starčevićanstva, da poslije raskola nastave tom nizbrdicom tako, da su baš ti disidenti odigrali god. 1918. najbjedniju ulogu. Ono su bili oni, koji su najviše radili proti hrvatskoj stranci pra-

va, jer inače nijesu imali o čemu raspravljati, budući da su državo-pravno izvodnili, a koaliciji se još nijesu bili toliko približili, da ih ona upotrijebi za službu Pešti otvoreno, a Beogradu potajno. Uslijed njihove je vike i napadaja cijela stranka prozvana frankovcima, što je ostalo do danas. Medjutim, danas je u beogradskim ustima frankovac svaki onaj Hrvat, koji njima ne će da služi. Frankovac znači čovjeka, koji ne će sa Srbijom da ima posla, već traži samostalnu državu Hrvatsku.

Za Frankova je života Stjepan Radić bio zapravo samo neumoran stališki organizator seljačkoga pokreta i lično najneustrašiviji i najnepomirljiviji borac proti magjarskome presizanju, uslijed česa je bio u stalnom sukobu sa upravnim vlastima i žandarmerijom i bezbroj puta zatvaran. Većega uspjeha nije mogao postići, jer seljaštvo nije moglo doći do izražaja, a politički nije Radić mogao kraj starčevićanstva dati ništa nova. Seljaštvo je bilo i prije i tada i sada je politički skroz na skroz Starčevićansko, jer je ono ne samo srčika i kičma nego i— cijeli hrvatski narod, a Starčević samo tumač njegovih želja, vjerni prenosač kucaja njegova srca i srebrena truba njegovih zahtjeva, koji imperativno odredjuju njegovo mjesto u Evropi i u društvu ostalih civilizovanih naroda. U tome pravcu nije nitko, pa ni Radić, mogao donijeti ništa novoga, dok za Radićevu socijalnu seljačku ideologiju još nije bilo došlo pravo vrijeme. To je bila pjesma budućnosti, čija arija tada još nije bila ustaljena, niti su bila za nju priredjena glazbala baš kao što nije bila dovoljno zapažena proročanska simbolika Starčevićeve odredbe, da ga se mora pokopati u selu i u seljačkim opancima!

Poslije Frankove smrti je stupio na čelo stranke prava najsposobniji čovjek svoje generacije u Hrvatskoj dr. Aleksander Horvat, intiman prijatelj i školski drug Stjepana Radića. Po zanimanju je bio odvjetnik u Zagrebu. On je stranci dao novoga poleta i elana, ali nije mogao razviti one radinosti i energije, koju je pokazao dr. Frank, a osim toga je već bila godina 1911., koja je počela jačom snagom zanašati balkanske mirise u naše gradove, a napose u naše škole. U zraku se je osjećalo vrijenje, omladina je počela postajati nestrpljiva pogotovo, kada je u Hrvatsku uveden komesarijat namjesto banske časti. Nicali su djački pokreti, provadjali organizacije i pripremali se za život, kad jednoga dana izvrši atentat na komesara Cuvaja jurista Luka Jukić, Hrvat iz Bosne. Organizatori su bili u Beogradu! Situacija je bila jasna. Nabujalu hrvatsku snagu i težnju za slobodom treba kanalizirati! Zadnji je čas, jer je sve počelo kipiti. Iz Beograda su radili punom parom i bacili medju omladinu nekoliko grlatih, fanatizira-

nih dalmatinskih mladića, koji su zasipali frazama i sebe i svoju okolinu u tolikoj mjeri, da je bilo jasno, da će ubrzo doći do žestokoga sudara izmedju hrvatstva i balkanizatora Hrvatske. Hrvatsko-srpska je koalicija tu omladinu potpomagala, ona je bila njezina, ali daleko otvorenija i bezobzirnija, kako omladini i pristoji.

U Hrvatskoj je dokinut komesarijat i vlada dana hrvatsko-srpskoj koaliciji!

Dolazi balkanski rat. Činjenica je, da su Turci skoro istjerani iz Evrope. Vojnički stručnjaci ocijenjuju strategičke uspjehe, a političari traže političke komponente, dok se obični smrtnici zadovoljavaju slavljenjem samoga uspjeha. Srbi su uspjeli, dakle su heroji! Taj je heroizam zasuo Hrvatsku sa svih strana. Srpsko-hrvatska je koalicija na vlasti! Živila Sribja! Hrvatski je narod u čudu gledao, što se to dogadja i skupljao glave i zbijao redove. Opasnost je već bila u zraku. Ona se je osjećala. Nenadano se pobjednici potukoše radi plijena i sva štampa hrvatsko-srpske koalicije baci prokletstvo na Bugare, dok je cijeli hrvatski narod, bez ikakovih dokaza, instinktivno vjerovao, da su ih Srbi napali iz zasjede. To se osjeća. Tu ne treba dokaza. Isto je takovo, instinktivno, mnijenje od vajkada vladalo medju hrvatskim narodom o srpskoj dinastiji. Znalo se je, da se medjusobno istrijebljavaju. Znalo se je, da nas mrze i da nas žele posrbiti. Znalo se je, da nemaju porodične tradicije niti do petoga koljena, dok naš svaki seljak ide sigurno do svoga desetoga koljena. To je nečuveno! Sve se je to osjećalo i čim je propaganda više navirala, tim je jaz bivao dublji i teži.

Medjutim—hrvatsko-srpska je koalicija vladala pod pokroviteljstvom Pešte i namještavala na sva važnija mjesta svoje ljude. Upravni su činovnici na svim višim položajima bili njezini ljudi, ona je pazila i ravnala, kako će biti razmještena žandarmerija, tko li će biti veliki župan, tko li podžupan, a da je podban Srbin, o tome ne treba ni raspravljati. Sav je državni život u njezinim rukama!

Dolazi Vidovdan 1914. Srpstvo nastupa. Približuje se ispunjenje Srbinove zavjetne misli. Hrvatski narod nije ni jednoga časa sumnjao, gdje su zločinci. On je to znao, bez ikakovih diplomatskih dokazivanja i umovanja. On je znao, gdje su i pomagači. Dogodjaj je bio prestrahovit, a da ne bi trgnuo i gospodu u Pešti i srpsko-hrvatsku koaliciju, koja je vazda sjedila na vladi u Zagrebu. Nastala je mala konsternacija. U svim hrvatskim zemljama dolazi do bučnih demonstracija proti Srbima i Srbiji, a u mnogim je mjestima došlo i do devastacija i demolizacija imet-

ka, koje su upriličivali skoro oni isti ljudi, koji su danas najogavniji služnici "Njegova Veličanstva."

Koalicija se vrlo taktično i bojažljivo povlači u pozadinu i daje izjave lojalnosti. Nastaje svjetski rat kao nastavak sarajevskih revolverskih hitaca i jedini mogući put do—Srbinove zavjetne misli. U Hrvatskoj se vlada apsolutistički, kao da je hrvatski narod bio koaliciji povjerio vladu i saborsku većinu, a ne Peštansko nasilje! Gospodin Pribičević biva—interniran u—ne nikakovom Brusu, već ravno u Budimpešti! Medjutim, to nije bilo ni dušmanski ni dugotrajno. Ubrzo dobiva hrvatsko-srpska koalicija opet vlast u Hrvatskoj i za bana svojega čovjeka.

Hrvatska seljačka pučka stranka i hrvatska stranka prava stupaju u najužu suradnju i osnivaju državopravni blok, te Stjepan Radić i Aleksander Horvat razvijaju najžešću borbu i u saboru i izvan njega, da dovedu do riječi hrvatski narod, koji su doista oni predstavljali, no sve je bilo uzalud. U Hrvatskoj je u jeku rata vladala hrvatsko-srpska koalicija pod vodstvom g. Pribičevića!

Doista je čudo, da vrag nije prije odnio tu bezumnu gospodu u monarhiji, kako su vodili ludjačku politiku!

Hrvati su dali za dinastiju i monarhiju potoke i rijeke svoje najbolje krvi na svim ratnim poljanama; za nju su i za cijelu Evropu kroz duge generacije stajali na mrtvoj straži proti Turčinu i Aziji; oni su bili oni, koji su tjelesima svojih najboljih sinova kroz vjekove zatrpavali provaliju na razmedji svjetova i—sprječavali balkaniziranje Evrope; oni se nijesu nikada štedili, kada su bili pozvani, pa usprkos toga—svakome je jasno, da i ta monarhija i ta vladalačka kuća računa s Hrvatima samo kao s ratnim materijalom i kao sa—sitnišom za poravnanje računa!

Zar je čudo, da je takav teret na narodnim ledjima postao više ogavan nego tegotan?

Možda je baš ovdje mjesto, da utvrdimo jednu činjenicu: Sva bojišta bivše monarhije pripovijedaju o Hrvatima. Mnoge su te priče grozne, mnoge pretjerane, a mnoge sigurno i istinite. Hrvati nijesu u novijoj povijesti vodili nijednog rata kao narod osim rata proti Magjarima god. 1848. I baš je to jedini rat, iz kojega nije nastala nijedna priča, od koje bi se kosa ježila! U svim su drugim ratovima sudjelovali Hrvati samo kao vojnici, kao pojedinci u sklopu austrijske vojske baš kao i drugi njezini vojnici, pa tko je bio srčaniji, taj se je bolje držao, a tko je bio kukavica, taj je bježao i dozvoljavao—proboje fronta, koji su onda njegova braća plaćala hiljadama života, a on poslije—ako su prilike dozvoljavale!—pripovijedao o svojim patriotskim zaslugama!

Hrvati doista nijesu spadali medju ovakove patriote, ali isto tako nijesu Hrvati kao narod odgovorni za eventualna zvjerstva, koje je počinio koji pojedinac u sklopu cesareve vojske kao što su ih činili i vojnici drugih naroda i u toj i u svim ostalim vojskama na svijetu.

Za svjetskoga je rata nezadovoljstvo hrvatskoga naroda raslo iz dana u dan. Već je samo trajanje toga svjetskoga klanja izvelo svoje psihološko djelovanje, a osim toga je koalicija vrlo vješto hranila srpsku propagandu za najveće ratne buke. To je bilo tim lakše, što je hrvatski narod imao sve manje izgleda, da će se njegove legitimne aspiracije moći ostvariti u monarhiji, gledajući, kako se u Hrvatskoj pod vodstvom same vlade formiraju bataljoni srpskih zarobljenika! Nije trebalo ništa drugo nego dati hrvatskome narodu opće pravo glasa, pa da dodje do izražaja prava narodna volja. Razumije se samo sobom, da bi se uz to moralo provesti i proporcionalno dijelenje mandata, a ne po Khuenovoj srpskoj geometriji!

Hrvatski državo-pravni blok je učinio sve, što je bilo u njegovoj moći, da stane na put veliko-srpskoj propagandi, ali je on stvarno bio u takom položaju, da nije mogao ništa promijeniti na toku dogodjaja stoga razloga, što ta propaganda niti nije prodirala u sám narod, gdje je blok bio svemoćan, već je držala u svojim rukama svu državnu vlast, sve državne organe, sve državne ustanove i razgradjivala ne samo monarhiju, nego i hrvatstvo pomoću one sile, koja je bila tu, da ih štiti. Tu ni dr. Horvat ni Stjepan Radić nijesu mogli učiniti ništa, jer na samu vlast nijesu imali ingerencije, a svoje borbene čete nijesu mogli osnovati, jer se Hrvati nijesu mogli lako izvući sa ratišta. Što je nešto vrijedilo, to je bilo u rovovima, dok su svi oni razni Židovi, špekulanti i slično moralno cvijeće po pisarnama bili ovisni o vlasti, pa uslijed toga vlasti i na potpunom raspolaganju—samo da ostanu u pisarničkoj hladovini! Vlast — to je bila hrvatsko-srpska koalicija!

Radić i Horvat odlučiše, da učine i zadnji pokušaj za konačno riješenje hrvatskoga pitanja. Bilo je to već drugom polovicom godine 1918., kada je dr. Horvat—neznam, da li je i pokojni Radić bio s njime—zatražio od kralja Karla, da ujedini sve hrvatske zemlje—Hrvatsku, Dalmaciju, Herceg-Bosnu, Medjumurje i Istru — u samostalnu državopravnu jedinicu, koja bi bila u svakom pogledu izjednašena Austriji i Ugarskoj. Kralj Karlo je prijedlog prihvatio i obećao, da će ga Austrija odobriti, ali traži od dra. Horvata, da on ishodi, da ugarski parlamenat riješi kralja položene prisege, te da time i on pristane sa svoje strane na takovo

preustrojstvo monarhije. Dr. Horvat nije imao nikakova razloga da posumnja u kraljevu dobru volju, a i ostali poznati dogodjaji, za koje je kralj lično dao inicijativu, svjedoče, o tom njegovom raspoloženju. Interesantno je za nas, koji živimo u novim prilikama, da je **taj kralj još i do položene prisege držao!**

Još i tada je madjarski ministar predsjednik bio nesklon takome riješenju i odbio je dra. Horvata, no da je on pristao, čini se, da bi tada već bilo sve prekasno, jer, i ako na ratištima nije bilo još odluke, Amerika se je već bila preko svojega predsjednika previše zauzela "za oslobodjenje malih naroda"! Medjutim, ne zna se, da li veću tragediju doživješe tim "oslobodjenjem" mnogi mali narodi ili veliki predsjednik sa svojim humanim, profesorskim idejama.

U Hrvatskim zemljama već punim jedrima plovi val "jugoslavenstva" i iz vladine palače, iz zgrada velikih županija i od kotarskih predstojnika prelazio lagano i sigurno i u vojarne i u sve vojne institucije, što je bilo tako logično i prirodno, kada **je i njegova preuzvišenost, gospodin ban bio potpuno u službi hrvatsko-srpske koalicije, što znači—srpske propagande!** U mornarici je već davno bilo otvoreno nezadovoljstvo. Vruća je južnjačka krv ključala, a gospoda su je lijepo svrnula prema onoj strani, koja je njima odgovarala. A zar je to teško, kada hoćeš da praviš — **revoluciju pomoću čitavoga državnoga aparata onako, kako on stoji i funkcionira!** Po Zagrebu su se počele vidjati skupine ljudi, kojima je bila jedina zadaća, da stoje na raspolaganju vlasti, a isto tako su se tuda motale cijele čete mornara pod oružjem. Sve je to bilo uredjeno i pripremljeno.

Sada su već čak i Srbi općenito digli glave i—zamislite!—i oni se izjavili "Jugoslavenima"! To je njima sada bilo potrebno, jer su stvari bile toliko dozrele, da prema Pešti nije više trebalo ni glumiti, već su prošle i godine, što g. Pribičević nije više internirac, nego glavni vladin čovjek u riješavanju svih državničkih pitanja. Sada je bizantinska umjetnost tražila, da se glumi prema Hrvatima. Srbi su "Jugoslaveni"! Zamislite, čak i oni, koji imadu dvije svoje samostalne kraljevine—čak se i oni odriču svega za ljubav bratstva i jedinstva! Zamislite, kakovi argumenti za hrvatske asimilante i mekušce svih dlaka!

Zamislite, koliki triumf za hrvatski dio hrvatsko-srpske koalicije: i Srbi su Jugoslaveni! U inozemstvu radi za našu svetu stvar jugoslavenski odbor! Sve napreduje kao Bogom blagoslovljeno! Sve—Austriji, toj staroj našoj tlačiteljici i vjerolomnici usprkos! Nejunačkom vremenu usprkos! Sve je jugoslavensko, a to znači hrvatsko, od Triglava do Soluna! Pravi je hrvatski

narod sav na ratištu, žene kod kuća muku muče za koricu kruha, proklinju rat i onoga, tko ga je izumio, udovice kukaju, invalidi proklinju i pričaju o Rusiji, koja je zbacila cara i proglasila opću slobodu i ravnopravnost za sve ljude, a—djeca, naša nejaka hrvatska djeca, koja su jedva i vidjela Hrvate, idu u škole, sve to slušaju i gledaju, učitelji im već tu i tamo pripovijedaju o novim vremenima, koja očito i neprikrivano potpomaže hrvatska zemaljska vlada, a to znači hrvatsko-srpska koalicija. Djeca se oduševljavaju, djeca počinju klicati—tko Rusiji, tko Jugoslaviji. O Hrvatskoj im nije nitko ništa rekao, a to što govore bake i mamice —to su zastarjele priče. Što one znadu, što je to revolucija, što li znači rušiti carevine i osnivati **nove države?!**

Val je jugoslavenstva bio, doduše, samo na površini i samo u gradovima, a napose u našim dalmatinskim gradovima. Vruća južnjačka krv vazda brzo zaključa i prekipi, a to joj je u ovom slučaju bilo iz više razloga i lako i naravno. Dalmacija je najčišća hrvatska pokrajina. Pravoslavnoga je življa tamo tako malo, da ne bi ništa značio i kad bi bio neugodan, no ovi su vazda bili neprimjetljivi u tolikoj mjeri, da dalmatinski Hrvati doista nijesu imali zgode, da upoznaju prave srpske osjećaje prema Hrvatima, pa da bi dospjeli s njima u sukob i uslijed toga bili na oprezu pred Srbima i onda—kada postaju Jugoslaveni! Osim toga, u Dalmaciji je bila tradicijonalna mržnja na Austriju s razloga, što nije dozvolila pripojenja Hrvatskoj, a osim toga što je podržavala talijanski službeni jezik u čisto hrvatskoj pokrajini. To su sve bili razlozi mržnje i za hladnije temperamente nego li su dalmatinski!

Val je bio—samo na površini, ali je ipak bio val i to na vodi, koju je ratni užas strahovito uzbibao.

Prvih su godina rata i svi pravoslavni u austrijskoj vojsci bili vrlo pouzdani vojnici, te je i njih zub vremena načeo kad i ostale vojnike. S jedne su strane postali umorni i iscrpljeni, a s druge opet su čuli i pomalo vidjeli, da bi centralne sile mogle rat i izgubiti, pa bi svakako bilo dobro pričuvati glavu! Tada počeše ostajati kod kuće i ne vraćati se s dopusta na frontu. Da se osiguraju pred oružnicima, tražili su razna zakloništa, a pomalo se i udruživali u toj svojoj bježaniji pred očima čuvara javnoga reda i poretka tako, da su jedan drugome bili na pomoći—kod sakrivanja. Budući, da su mnogo vremena morali provadjati izvan kuće, jer je kuća najnesigurnije zaklonište, to su se prozvali zelenim kaderom. Bili su u šumama. U Italiji su za vrijeme rata ovakove zvali podpuno jednako—imboscati, što ističem radi boljega razumijevanja, budući da su poslije neki patrioti po potrebi

svojih osnova i to i samu pojavu i ime zelenoga kadera nemilosrdno zlorabili. Par mjeseci pred svršetak rata se je čulo, da se je u slavonskim šumama pojavilo nekoliko grupa tih dezertera, koji se stalno zadržavaju u—zelenilu, a pučanstvo ih potajno hrani. To su bili mahom pravoslavni. Nijesu predstavljali ni za koga nikakove opasnosti, jer se nijesu bili odmetnuli da hajdukuju, već da sačuvaju glavu.

Razumije se, da su oni, kojima je to trebalo u političke svrhe, strahovito napuhavali tu pojavu i sve kao povjerljivo i šaptom širili priče o planinama, koje su pune odmetnika i oružja, pa samo čekaju čas, da mogu srnuti—na koga? Ha! Na onoga, na koga se svidi toj gospodi, koja toga toliko znadu o zelenom kaderu, pa onda sigurno imadu s njime i dobre veze. Na koga bi drugoga!?

Jasno je i uopće izvan rasprave, da su kadraši sve sami zgoljni—Jugoslaveni!

Val je išao i pod vještom rukom vrlo lijepo napredovao i rastao tako, da su oni, koji su inače po svojoj duši bili protivni toj struji i ujedno uvjereni, da se sprema veliko zlo, velika nesreća i—velika prevara, jednostavno bili proglašeni narodnim izdajicama. To je udešeno tako vješto, da su digli hajku—na frankovce, organizirajući snagom državne moći čete, koje su hrvatstvo terorizirale, progoneći sve one, za koje se je znalo, da su pravaši. Tako je bilo u gradovima, dok su na selima red držali žandari baš kao i prije, izvršujući vazda naloge—hrvatsko-srpske koalicije. Triumf je slavio državni teror protiv svome vlastitome narodu. Dosta, tu nije trebalo ni mnogo mudrosti ni velikoga lukavstva, kad imaš u rukama kompletnu organizovanu državnu vlast.

Nastala je opća pometnja mozgova, srce je došlo na krivo mjesto skoro kod svakoga pojedinca: oni su na ratištima vidili, da se ruši monarhija i bili sretni, da narodi dolaze do svoje slobode. Kako će izgledati ta sloboda, kako će se ona organizirati, kako li će se očuvati—o tome oni nijesu ništa znali. Svima su se od ratnoga umora zaklapale oči, svaki je jedva čekao, da klone kraj svojega rodjenoga ognjišta i—da se odmori. Oni su kod kuće bili ili premladi, pa da dokuče dalekosežnost dogodjaja ili stavljeni pod takav teror državne revolucije, da se nijesu mogli ni na ulici pojaviti. "Hrvati", koji su bili u hrvatsko-srpskoj koaliciji ili nijesu ni u svojoj krvi imali ništa hrvatskoga, ili su bili već godinama toliko rastrovani i udaljeni od svoga naroda, da nijesu uopće bili sposobni, da od sebe i svoje ličnosti vide i što drugo.

Historiju su stvarali pojedinci, abnormalni i neuravnoteženi, nedostojni časnoga hrvatskoga imena, koji su stvarali neka nova,

posve abnormalna bića u skupinama, a da u dušama tih skupina nije bilo ništa hrvatskoga! Ni hrvatske težnje, ni hrvatska historija, ni hrvatska duša nijesu mogle doći do izražaja, jer je prigušen instrumenat, na koji bi one bile mogle progovoriti. Hrvatski je narod bio utamničen, on je bio uokviren izdajicama i glupanima—počevši od saborske umjetne većine, preko bana, preko velikih župana i kotarskih predstojnika do žandara i pandura. Sve je to već godinama bilo u službi nebratske jugoslavenske ideje nenarodnoga jedinstva, nego naprosto i izravno kraljevine Srbije kao nosioca Bizanta i Balkana u evropsko srce i utrobu. Tu doista nijedan narodni vodja ne bi bio mogao doći do riječi.

Gradski su pločnici pritisli narodne oranice i livade, a gradski beskućnici urlanjem odlučivali sudbinu naroda! Pod pritiskom te ulice je zasijedao hrvatski sabor, pod zvukovima urlanja tih sankilota je stvarano narodno vijeće, a vješti su se aranžeri tu i tamo pokazali na balkonu, da tim svojim statistima—dadu koju injekciju i da ih dovedu do bjesnila. Kada se je činilo, da bi ipak i usprkos—toga "oduševljenoga naroda" moglo nekoliko atoma duše hrvatskoga naroda doći na tračnice, koje bi ih dovele do kohezije, aranžeri su povukli druge kulise. Tu je bio kao teška rezerva pitani i odgajani—zeleni kader! Čim bi se tko bar malo uzvrpoljio, odmah je čuo, da je zeleni kadar na vratima. Hanibal ante portas! Kada je nadošao čas, da treba još brže raditi, povučen je deus ex machina: Split brzojavno traži u ime cijele Dalmacije ujedinjenje sa Srbijom, i ako se to odmah ne provede, ode on, Split, izravno u Beograd bez ikakova obzira na Zagreb i narodno vijeće!

Pribićević Glavni režiser je zadovoljno trljao ruke i strahovito požurivao, bojeći se, da bi se ipak još u zadnji čas mogao otkle pojaviti — **H r v a t!** Medjutim, njega nije bilo, jer je bio nemoguć. x)

Francuski su kolonijalni vojnici, kao na primjer Turkosi, već plesali po zagrebačkim trgovima, a srpski zarobljenici palili salve u čast—nečije krsne slave. "Hrvatski" ban aplaudirao!

x) In diese Zeit fällt meine Internierung in Agram vom 8. bis 13. November 1918. Sark. interniert

8.-13. 11. 1918

in Agr.

DE POPULO SINE POPULO. — O NARODU—BEZ NARODA.

POTREBNO je iznijeti nekoliko historijskih činjenica kao uporišta za lakši pregled i prosudjivanje pravoga stanja stvari.

Dne 20. srpnja g. 1917. je dr. Trumbić u ime Jugoslavenskog odbora izradio skupa sa g. Pašićem kao predsjednikom i predstavnikom srpske vlade poznatu Krfsku deklaraciju, kojom se izriče odluka, da se sve hrvatske, srpske i slovenske zemlje ujedine u kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca. Tadanji je srpski regent, a sadanji kralj Aleksandar, bio vazda upućivan i o tečaju i o zaključku razgovora tako, da je ta deklaracija imala njegovo odobrenje.

U točci 14. deklaracije se utvrdjuje, da će poslije zaključenja mira biti donesen Ustav za cijelu državu i to "u Ustavotvornoj skupštini, **brojno kvalifikovanom većinom.**"

U deklaraciji se svečano utvrdjuje ravnopravnost svih triju narodnih imena, svih triju zastava, svih triju vjera, svih triju narodnih grbova i obaju pisama (latinice i ćirilice).

"Morning Post" od 17. listopada, 1918. donosi izjavu g. Pašića, u kojoj kaže, kako je u Krfskoj deklaraciji naglašeno, da se želi narodno ujedinjenje i da je ono provedivo, no da je u toku tih vijećanja zabačena misao o federativnom uredjenju države, jer se ne mogu ustanoviti granice ni izmedju Srba i Hrvata ni izmedju Hrvata i Slovenaca, pa da je s toga primljena ideja o jednoj jedinstvenoj kraljevini, koja bi počivala na širokoj bazi lokalne autonomije (local self-government). On svečano izjavljuje, da "Srbija smatra svojom nacionalnom dužnosti, da oslobodi Srbe, Hrvate i Slovence." Kada budu slobodni, biti će im priznato pravo samoodredjenja, pa će se moći slobodno izjaviti, da li žele osnovati male države kao u dalekoj prošlosti ili, da se na osnovu Krfske deklaracije pridruže Srbiji. "Skladno onome, što predhodi, ne samo što ne želimo, da vodimo **imperijalističku politiku, nego mi ne ćemo čak ni to, da ma kojim načinom ograničimo pravo samoopredjelenja Hrvata i Slovenaca, ili da ostanemo do kraja pri Krfskoj deklaraciji, ako bi to bilo protivno njihovoj želji.**" (Ferdo Šišić: Dokumenti o postanku kraljevine S. H. S. 1914.—1919.).

U Zagrebu je već 6. i 8. listopada, god. 1918. osnovano narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba, koje stoji na temeljnom zajedničkom programu "ujedinjenje svih Slovenaca, Hrvata i

Srba u narodnu, slobodnu i neodvisnu državu S. H. S. uredjenu na demokratskim načelima."

Već su mu se tada stavili na raspolaganje general Šnjarić i mnogi oficiri.

U vijeće su došli oni, koje su htjela odlučujuća gospoda, a kriterij je bio, da dotični stoji na stanovištu narodnoga jedinstva. Na taj su način došli u njega i takovi ljudi, koji nijesu nikada uživali narodnoga povjerenja, dok predstavnici hrvatske stranke prava nijesu primljeni. S njome su vodjeni pregovori i kao uvjet, da bude zastupana u narodnom vijeću, tražilo se od nje, da isključi svojega predsjednika dra. Aleksandra Horvata s razloga, što je on dokraja i dosljedno tražio osnutak države Hrvatske u monarhiji. Saborski je klub stranke pod terorom pristao i na taj zahtjev, niti ne pitajući ni vijeća stranke ni njezinoga gradjanskoga kluba u Zagrebu.

Dana **19.** listopada se je narodno vijeće konstituiralo i biralo za predsjednika Slovenca dra. Korošeca, a za podpredsjednike liječnika zubara Hrvata dra. Pavelića i Srbina g. Pribičevića. G. Korošec je iza toga otputovao u Švicarsku, da se o daljnem radu sporazumi s predsjednikom jugoslavenskoga odgora gosp. drom. Trumbićem. Nastali su pregovori sa srpskom vladom, koja je stajala na stanovištu, da je samo ona pozvana, da bude prema vani predstavnicom "cijeloga ujedinjenoga naroda." G. Pašić se je žestoko bunio proti jugoslavenskome odboru, koji se je vladao — kao da predstavlja austro-ugarske "Jugoslavene", te o tome izvješćuje regenta Aleksandra i predsjednika Stojana Protića. Ujedno im se tuži, da inozemstvo ne zna pravo, što sve obuhvaća riječ "Jugoslavija," pa vjeruje, "da to znači nešto različna od riječi "Srbija". Srbiji priznaje to inozemstvo pravo, da bude uspostavljena i da joj se naknadi pretrpljena šteta, dok za drugu drži, da joj treba priznati pravo da odluči, da li će ostati u austrougarskoj državi ili će postati samostalnom i neovisnom državom. Gospodin Pašić moli regenta . . . "de transmettre ce rapport à Svétozar Pribitchévitch, qui dirigeait à ce moment le Conseil National de Zagreb, pour qu'il entreprenne les démarches nécessaires à la réalisation de l'union nationale." (Svétozar Pribitchévitch: La dictature du roi Alexandre, Paris, Pierre Bossuet, editeur, 1932. — str. 40.).[1]

Princ Alexander je to učinio, moleći gospodina Pribičevića, "de faire tout ce que je pouvais pour accélérer la réalisation de

1) Da preda ovaj izvještaj Svetozaru Pribičeviću, koji je u to vrijeme upravljao narodnim vijećem u Zagrebu, da poduzme potrebne korake, da se provede narodno ujedinjenje.

l'union, car la situation devenait d'un jour à l'autre plus critique." 1) (Talijani, naime, naviru sve više i više sa svojim zahtjevima na jugoslavenske teritorije, a pregovori izmedju srpske vlade i jugoslavenskoga odbora o sporazumu (t. j. za državno ujedinjenje!) ostaju na mrtvoj točci. (Ibid. str. 40.).

Treba uvažiti, da u jugoslavenskom odboru Hrvat Trumbić predstavlja ono, što je "na mrtvoj točci" i što kod kuće Srbin Pribičević treba požuriti, koliko mu je god moguće.

Koliko je hrvatskoj javnosti poznato, gospodin Pribičević nije obavijestio svoje drugove u narodnom vijeću o tome brzojavu.

Bilo bi nezgodno da mi ovdje iznosimo pravu sliku uloge, koju je Srbija igrala u inozemstvu prema jugoslavenskom odboru, koji je njoj ipak bio u glavnim linijama odan, ali je uvažavao činjenicu, da—Hrvati ne će i ne mogu nikada biti zadovoljni sa onakim jedinstvom i ujedinjenjem, kakovo sprema i kakovo je u stanju provesti Srbija. O toj Srbijinoj ulozi će sigurno najkompetentnije progovoriti sam gospodin Trumbić, a mi se moramo zadovoljiti time, što prikazujemo ulogu naših kod kuće, i Hrvata i Srba, koji su bili zvani, da na vjekove zajedničke historije Hrvatske i zapadne Evrope metnu—privremeno točku!

Hrvati su, koji su bili oduševljeni, ipak vjerovali, da će Srbija biti sestra, dok su neki opet medju njima igrali ulogu kao da najsvetiji ideali hrvatskoga naroda mogu biti spašeni samo u toj zajednici sa Srbijom, koju oni zamišljaju neprekidno kao zajednicu država, a Srbija naprotiv sprema samo—proširenje svojega teritorija i pod Bogom ništa drugo! Tako je jedan od Hrvata takova kova govorio na historijskoj sjednici hrvatskoga državnoga sabora 29. listopada, 1918., te rekao i ovo:

"Patnik si (hrvatski narode), pjesnik si, lako se zanosiš, lako se dadeš i smesti. Umiri one, koji su zabrinuti za hrvatstvo, ili za srpstvo ili za slovenstvo. Samo u slobodnoj zajedničkoj državi Slovenaca, Hrvata i Srba zaštićeno je sve ovo troje i sveto hrvatstvo tvoje. Nad njima će bditi Bog i Hrvati, štitit će ga Slovenci, Hrvati i Srbi." (Šišić ibid.).

Na toj je istoj sjednici zaključeno, da se "svı dosadašnji državo-pravni odnošaji i veze izmedju kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s jedne strane, te kraljevine Ugarske i carevine Austrije s druge strane, razrješavaju."

Druga točka zaključka glasi:

"Dalmacija, Hrvatska, Slavonija s Rijekom proglašuje se posve **nezavisnom državom** prema Ugarskoj i Austriji, te prema modernom načelu narodnosti, a na temelju narodnoga jedinstva

1) Da učinim sve što mogu, da se provedba ujedinjenja ubrza.

Slovenaca, Hrvata i Srba pristupa u zajedničku narodnu suverenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba na cijelom etnografskom području toga naroda, bez obzira na ma koje teritorijalne i državne granice, u kojima narod Slovenaca, Hrvata i Srba danas živi."

"Sveopća narodna ustavotvorna skupština svega ujedinjenoga naroda Slovenaca, Hrvata i Srba, odlučiti će sa unapred odredjenom **kvalificiranom većinom**, koja potpunoma zaštićuje od svakoga majoriziranja, konačno kako o **formi vladavine**, tako o unutrašnjem **državnom ustrojstvu** naše države, utemeljene na potpunoj ravnopravnosti Slovenaca, Hrvata i Srba." (Šišić ibid.).

Taj je prijedlog stavio g. Pribičević i on ga je i obrazložio. To je obrazloženje od veoma velikoga značaja, jer baš ono najjasnije pokazuje, što je tada Hrvatima trebalo uviti u pilule, da neopazice progutaju sadržaj. Hrvatski je narod imao kroz trinajst stoljeća neprekinutu nit svoga državnoga života, pa je Starčević i vodio borbu za samostalnu državu Hrvatsku na temelju hrvatskoga državnoga historijskoga prava, a osim toga je jasno, da je tradicija jednoga naroda polovica njegove i snage i budućnosti. U prijedlogu g. Pribičevića nema spomena o legitimitetu t. j. o hrvatskom državnom pravu, pa on to obrazlaže i kaže:

"Prema tome u čitavom svijetu nema danas nikoga, koji bi stajao na stanovištu legitimiteta, jer načelo narodnoga samo-odredjenja ruši svaki legitimitet. (Zastupnik Stj. Radić dobacuje: **"ruši faktično i svaku silu!"**) (Šišić, ibid., str. 197.).

Da se razbiju bojazni g. Pašića, da će ono, što strani svijet zove "Jugoslavijom" i za što misli, da znači nešto "različna od riječi Srbija," tražiti ili da ostane u austrougarskoj državi ili da postane samostalnom i neovisnom državom, zaključuje se istim državo-pravnim činom i prekid s monarhijom i ujedinjenje, ali **ne ujedinjenje sa Srbijom**, jer bi to bilo napadnije, već samo **ujedinjenje cijeloga naroda Slovenaca, Hrvata i Srba na cijelom etnografskom području toga naroda**, ali—obrazlaže sada g. Pribičević:

"Ne radi se o tome i ne može se i ne smije se raditi o tome, da se u tome jedinstvenome narodu **pojedini dijelovi majoriziraju ili nulificiraju.**"

" . . . o budućoj državnoj formi, nadalje o našoj unutarnjoj državnoj organizaciji, o tomu, kako da se urede današnji naši medjusobni odnošaji, o svemu tome ima da odluči opća narodna konstituanta, izabrana na temelju izbornoga reda, koji se bazira na općem, jednakom, izravnom i tajnom pravu glasa".

"Da bude jasan smisao ovoga prešnoga predloga, nužno je, da se to **jasno naglasi i prema vani i prema unutra.** U smislu ovoga predloga, ima da se ta naša nezavisna i potpuno suverena

država protegne na čitavom našem narodnom teritoriju od Soče do Soluna." (Šišić, ibid. str. 198. i 199.).

Time je dovršen prvi čin. Državo-pravna situacija je bila u rukama, a faktična je vlast već od prije bila u tim istim rukama, pa je sada još samo trebalo uopće odstraniti svako legitimno predstavništvo hrvatskoga naroda, pa ono bilo i loše. Za aranžere je faktično bilo od zamašite važnosti, da se čim prije riješe kontrole hrvatskoga sabora, koji je ipak bio jedini legitimirani narodni predstavnik, pa inače, kakav bio da bio. To je postignuto zaključkom na toj istoj sjednici. Da se uloge podijele, prijedlog je stavio zubar dr. A. Pavelić. Tu se kaže:

"Sabor kao predstavnik kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije . . . priznaje Narodnome Vijeću Slovenaca, Hrvata i Srba **vrhovnu vlast.**"

Na toj je sjednici hrvatskoga sabora govorio i predstavnik hrvatske stranke prava, koji se ograničio samo na to, da prihvati zaključak o razlazu s monarhijom.

Budući da stranka prava nije bila primljena u narodno vijeće usprkos žrtve dra. Horvata, išli su njezini tadanji predstavnici i dalje u susret proračunatim željama i osnovama političkih aktera tih historijskih dogodjaja, te je njezin govornik na ovoj posljednjoj sjednici hrvatskog sabora iznenadio i zaprepastio sve stranačke istomišljenike, kada je ujedno izjavio, da je prekidom s **monarhijom i ujedinjenjem svih hrvatskih zemalja u jednu samostalnu neovisnu državu** ispunjen program hrvatske stranke prava, te da će on predložiti stranačkome vijeću (vrhovnom stranačkom forumu), da se stranka razidje. Nije se naime znalo, da su taj prijedlog tražila gospoda kao uvjet, da stranka ipak dodje u narodno vijeće i da tamo podigne svoj glas u obranu narodnih svetinja.

Gospodin je Pašić sigurno s velikim zadovoljstvom pratio razvoj dogodjaja u Hrvatskoj!

Hrvatski je sabor zaključio tu svoju historijsku sjednicu u 12 sati i 50 časaka. Nije nikada raspušten, do dana današnjega, ali nije nikada više ni sazvan, jer bi svaka daljna sjednica bila donijela iznenadjenje. Na taj način narodno vijeće, koje se je samo imenovalo, uzelo u ruke i zakonodavnu i izvršnu vlast, a da nije nikada—do danas bar!—nikom polagalo računa o svome radu, osim što je hrvatski narod već na prvim izborima najodlučnije protestirao proti svemu, što je načinjeno o njemu, a bez njega.

Hrvatska stranka prava nije primljena u narodno vijeće ni iza pitome izjave njezina predstavnika u saboru, da će predložiti njezin razlaz, pa se je tako desilo, da nije o sudbini svoga naroda

mogla doći do riječi ona stranka, koja je dobila na izborima većinu hrvatskih glasova. Medjutim, kako su se na Pašićevo požurivanje dogodjaji vrlo brzo razvijali, prijedlog o razlazu stranke nije nikad, niti postavljen, već su njezini predstavnici pozatvarani.

Kroz mjesec studeni, 1918. imade svu vlast u rukama narodno vijeće u Zagrebu, a to znači—gospodin Svetozar Pribičević, jer je predsjednik dr. Korošec bio u inostranstvu na dogovorima izmedju jugoslavenskog odbora s jedne i srpske vlade s druge strane, dok je drugi podpredsjednik zubar g. dr. A. Pavelić bio presretan, što može igrati ulogu—hrvatskoga regenta. Gospodin mu je Pribičević veoma mudro prepuštao sve parade i sva reprezentiranja, što je gospodinu zubaru Paveliću davalo jedini sadržaj, a gospodinu Pribičeviću posve slobodne ruke u izvadjanju njegovih osnova, pa su tako bila obojica potpuno zadovoljni i složni.

Dana 9. studenoga, god. 1918. sklopiše g. dr. Korošec i jugoslavenski odbor (g. dr. Trumbić) s g. Pašićem kao predsjednikom kr. srpske vlade i njezinim predstavnicima t. zv. ženevski pakt, po kojemu se osniva "zajedničko ministarstvo za kraljevinu Srbiju i područje Narodnoga Vijeća u Zagrebu, komu je zadatak, da organizuje zajedničku državu SHS, kojoj će konstituanta dati ustav."

Ministara je dvanajst, od kojih imenuje polovicu vlada kraljevine Srbije i ti polažu prisegu "po srpskom ustavu svome vladaru", drugu polovicu ministara imenuje narodno vijeće u Zagrebu i ovi će položiti zakletvu "Narodnom Vijeću pred njegovim predsjednikom dr. Koroščem."

Šestorica ministara—tri sa svake strane—su odmah imenovani. Pakt su potpisali svi učesnici, a napose gospodin Pašić kao "Predsednik ministarskog saveta i ministar inostranih dela". Ujedno je dat javnosti komunike pod imenom "ženevske deklaracije", u kojoj se sve to javlja cijelome svijetu i kaže: **"Današnjim danom i ovim aktom nova država se pojavljuje i prikazuje kao jedna nedjeljiva državna cjelina i član društva slobodnih država."**

"Vlada kraljevine Srbije i Narodno Vijeće u Zagrebu produžit će otpravljati poslove svaki u svom unutrašnjem pravnom i teritorijalnom djelokrugu na redovan način, kakav gdje postoji, dok Velika Skupština", itd. ustavom ne propiše definitivno ustrojstvo države.

Prema tome je taj dan—rodjendan zajedničke države svih Srba, i . . . ostalo će se već vidjeti!

Medjutim!

Srpska se je vlada brzo predomislila i već 11. studenog brzo-

javlja g. Stojan Protić kao zamjenik predsjednika vlade gospodinu Pašiću ovo:

"Lorsque je vous ai envoyé hier le télégramme par lequel j'ai donné mon consentement à la proposition de Troumbitch au sujet du ministère commun,, je pensais que les ministere des affaires étrangerès, de la guerre, des finances, de la marine, des communications, seraient ministres pour tout le pays, ainsi qu'il est d'usage dans le monde entier." 1)

"Je vois par le télégramme qui m'est parvenu cette nuit que je me suis trompé. Ce que ces messieurs soulignent et désirent maintenant, c'est un monstre de ministère qui n'a jamais existé nulle part, c'est l'expression de méfiance, envers vous personnellment et envers la Serbie qui n't pas mérité un traitement pareil, c'est quelque chose qui ne doit jamais exister parmi les hommes qui souhaitent sincèrement l'union nationale. Je considère comme tout à fait déplacé qui les ministres, en dehors de notre roi, qui est notre roi commun, prêtent en outre serment à quelqu'un d'autre." 2)

"C'est pourquoi nous devons vous dire que nous repoussons résolument des combinaisons semblables et vous prions d'accepter etc. (Pribitchevitch: "La dictature du roi Alexandre." str. 42.). 8)

Gospodin Pribičević kaže u svojoj knjizi (ibid. str. 43.), da narodno vijeće nije bilo ni službeno ni privatno obaviješteno o ženevskom paktu sve do 20. studenoga, kada je stigao jedan privatni brzojav, koji je sadržavao točke sporazuma, ali, kaže doslovno g. Pribičević na istom mjestu: . . . "à ce moment—là, le Conseil National était déjà disposé de prendre en mains la question de l'union, car il était mécontent de voir cette question remise consterment." 4)

Prema tome je svakako g. Pribičević znao za Ženevski pakt prije nego je išta drugo predložio na zaključivanje narodnome vijeću! Usprkos je tome išao svojim odredjenim putem, ne oba-

---

1) Dok sam jučer poslao brzojav, u kojem prihvaćam prijedlog Trumbićev glede zajedničkog ministarstva, mislio sam, da bi ministri izvanjih posala, rata, financija, mornarice i prometa bili ministri za čitavu zemlju, kao što je to običaj u čitavom svijetu.

2) Razabirem iz brzojava, koji je stigao tokom noći, da sam se prevario. To što ta gospoda sada naglašuju i žele, to je monstruozno ministarstvo, koje nije nikada nigdje postojalo, to je izraz nepovjerenja prema Vama lično i prema Srbiji, koja nije zavrijedila takav postupak, to je takova stvar, koja ne smije nikada postojati u krugu ljudi, koji iskreno žele narodno ujedinjenje. Smatram, da je potpuno neumjesno, da ministri osim kralju, koji je naš zajednički kralj, polažu prisegu još i nekome drugom.

8) Zbog toga moramo Vam kazati, da odlučno odbijemo slične kombinacije i molimo Vas da primite . . . itd.

4) U to vrijeme je Narodno Vijeće već bilo voljno uzeti u ruke pitanje ujedinjenja, jer je bilo nezadovoljno, videći kako se to pitanje stalno odlaže.

zirući se ni na predsjednika narodnoga vijeća, koji je otišao u inozemstvo baš sa zadaćom, da dodje u kontakt i s jugoslavenskim odborom i sa srpskom vladom, a zašto je tako radio, mi ne znamo. Znademo samo onoliko, koliko nam on sam iznosi u istoj knjizi i na istoj stranici, gdje kaže, da je gospodin Ninčić, uz regenta jedini predstavnik srpske vlade u Beogradu, poslao indirektnim putem, preko vrhovne srpske vojne komande brzojav broj 32118, dne 17. studenoga, 1918. Brzojav je bio šifriran, a "adressée à Zagreb a moi-meme personellement." 1)

Gospodin Ninčić javlja sadržaj ženevskog pakta i primjećuje, da je g. Pašić očito u zabludi, kada je mogao pristati na takav sporazum. On sigurno drži, da osam milijona Srba, Hrvata i Slovenaca, koji živu izvan Srbije ne priznaju nikoga svojim predstavnikom i tumačem svojih težnja pred inozemstvom nego samo jugoslavenski odbor, kojemu je narodno vijeće dalo takav mandat.

"Nous autres—kaže g. Ninčić — à Belgrade, avons de plus en plus l'impression que certains milieux croates forment le projet de séparer la Serbie et le Monténégro des autres regions, de sorte qu'à la place d'un Etat unitaire, où ils craignent que les Serbes puissent avoir le premier rôle, ils essayent de vréer une combinaison purement autrichienne. Ce projet ne présente même aucune originalité, et il n'est qu'une simple copie des rapports entre l'Autriche et la Hongrie." 2)

U isto su vrijeme, kako nam kaže g. Pribičević, srpski vojni krugovi počeli punom parom propagandu medju Srbima iz monarhije, da se oni izravno priključe Srbiji. I g. Ninčić je bio u principu za takovu organizaciju države, ali je svakako želio, da se sačuva sloga izmedju Zagreba i Beograda. I posve opravdano, jer je znao, da bi svaki sukob apsolutno sigurno pokvario srpske osnove, dok će one biti svakako u cijelosti provedene, a činiti će se pred Evropom, da Srbi i Hrvati doista **žele jedno te isto,** baš kao što će i Hrvati cijelo vrijeme vjerovati, da i gospodin Pribičević i svi Srbi **doista žele, da se u toj novoj državnoj tvorevini ostvare i ideali hrvatskoga naroda!**

Gospodin Ninčić, a to znači—srpska vlada, ne miruje, nego već 23. studenoga ponovno brzojavlja istim putem **"pour Svetozar Pribičević personnellement"** 3) kao da narodno vijeće niti ne po-

---

1) naslovljen u Zagreb na mene lično.

2) Mi u Beogradu imamo sve više i više utisak da izvjesni hrvatski krugovi sastavljaju nacrt, da se Srbija i Crna Gora odijcle od ostalih pokrajina, tako da na mjesto jedinstvene države, u kojoj se boje da bi Srbi mogli igrati prvu ulogu, nastoje da stvore čistu austrijsku kombinaciju. Taj nacrt nema ništa originalnoga i nije ništa drugo nego obična kopija odnosa izmedju Austrije i Madjarske.

3) Za Svetozara Pribičevića osobno.

stoji. (Stvarno posve ispravno, jer je narodno vijeće—bio samo g. Pribičević!). Sada ga moli g. Ninčić, da pošalje u Beograd delegata narodnoga vijeća i ujedno mu kaže kojega: g. Valerijana Pribičevića (brata g. Svetozara), "puisqu' il est necessaire de maintenir un accord parfait entre Belgrade et Zagreb, a l'occasion du mouvement populaire serbe." 1)

Iznašajući ovo, dobro primjećuje g. Pribičević, kako su sve te beogradske osnove, da Hrvate zaskoče sa nekim pokretom srpskoga pučanstva bile skroz suvišne, jer je narodno vijeće već 19. listopada 1918. svečano izjavilo, da je "pour un état unitaire"! 2) Može gospodin Trumbić raditi u inozemstvu, što hoće, i praviti osnove o zaštiti Hrvatstva, kakove hoće—tu je kod kuće drugi posao! Samo je jedno važno: da Hrvati ne počnu oponirati. Medjutim, sve se nešto čuje, da je g. Radić žestoko nezadovoljan i da mu je dosta toga ispjevanoga "narodnoga jedinstva". Isto tako se buni i Dragutin Hrvoj, koji je u hrvatskom saboru još za vrijeme rata ustao prijetiti monarhiji sa odlučnošću, koja je prelazila svaku hrabrost, te graničila sa potpunom neopreznošću. Nitko nije ustao sa onoliko muževnosti u obranu srpskoga pučanstva u okupiranoj Srbiji kao Dragutin Hrvoj! I on se poklonio kumiru narodnoga "jedinstva," ali je ujedno notorno, da je njegovo naziranje skroz doktrinarne naravi, dok je uistinu vatren Hrvat i beskompromisno poštenje. Ako on još na vrijeme potpuno uvidi i pohvata sve niti i zaviri malko u karte glavnih igrača te besprimjerne igre, može postati veoma neugodan.

I medju pučanstvom je počelo gibanje. Vojnici su se povratili svojim kućama, no još se nijesu toliko odmorili i snašli, da bi zagrabili i sami u sudbinu svojega naroda, a nije ih nitko na to pozvao, ali se je ipak osjećalo potmulo vrijenje i nezadovoljstvo na sve strane.

Ovdje je važno istaći, da je hrvatska vojska namjerice raspuštena i slana kući, jer je to konveniralo—narodnom vijeću! Vojska je rasuta i **nitko nije ni prstom makao, da je opet organizira.** Ta bi organizacija bila svakako daleko lakša i jednostavnija i jeftinija od uskrsavanja srpske vojske, samo da je narodno vijeće izvršilo svoju zadaću prema narodu, kojega je htjelo da reprezentira, a uistinu ga je samo—upropašćivalo i to bez ikakovih posljedica i odgovornosti do danas!

1) budući da je potrebno uzdržati potpun sporazum izmedju Beograda i Zagreba, s obzirom na gibanje srpskih masa.

2) Za jedinstvenu državu.

Usprkos tom proračunatom i sistematskom zanemarivanju i uništavanju hrvatske vojske, medju onim je jedinicama, koje su ostale pod oružjem, nastalo vrijenje, čim se je naslutilo, kuda brodi narodno vijeće pod kormilom g. Pribičevića.

Takove prilike u Hrvatskoj, držanje jugoslavenskoga odbora pod vodstvom g. Trumbića, koji je svakako znao, da mora sačuvati individualitet i mogućnost daljnega slobodnoga razvoja svoga hrvatskoga naroda, pa nervozno požurivanje beogradske vlade, učiniše, da je g. Pribičević već 23. studenoga, 1918. sazvao sjednicu narodnoga vijeća, da najhitnije rješava—državna pitanja.

Gospodin je Pribičević već na sjednici središnjeg odbora narodnoga vijeća od 20. studenoga istaknuo "da je slabost čitave državne situacije u tome, što se do sada nijesmo stavili u uži dodir s kraljevinom Srbijom i kraljevinom Crnom Gorom, premda je već u objavi narodnoga vijeća od 19. oktobra rečeno, da se što prije imadu učiniti odlučni koraci... Zatim "naši delegati u inostranstvu nemaju prava sklapanja nikakovih obvezatnih ugovora sa Ententinim vlastima u ime narodnoga vijeća SHS. u Zagrebu. Oni se imadu samo informirati o izvanjem položaju." (Šišić ibid. str. 268.).

U narodnom se vijeću već osjećalo vrijenje, nastale su žučljive debate već početkom mjeseca studenoga. Glavni je prijepor bio oko pitanja državne forme—republika ili monarhija, te se je na prijedlog g. Pribičevića plenum sastajao sve rjedje i rjedje, a sve je poslove rješavao sam izvršni odbor od malog broja lica, koja su bila—pitomija. Ovaj je postupak izazvao razne kritike i nepovoljna tumačenja.

"Usljed toga smatrane su pristaše ideje republikanske forme vladavine kao protivnici čak i same ideje narodnoga jedinstva. Ideju dualizma države SHS i kraljevine Srbije, nazvao je g. Pribičević s tim u vezi "pogibeljnim i razornim elementom u narodnom vijeću," i otvoreno izjavio, ako Hrvati misle tako stvoriti zajedničku državu, onda neka sebi stvore svoju Hrvatsku republiku." (Šišić, ibid. str. 266.).

Sjednicu je narodnog vijeća od 23. studenoga 1918. otvorio g. Pribičević sa uvodom o kritičnome i opasnome stanju, koje vlada u našim zemljama. Bande zelenoga kadera ugrožavaju mir i red, pa ako se brzo ne dodje do sredjenoga stanja, nastati će opći neredi. (Zeleni je kader, kakoje već istaknuto, opstojao kao neka tobožnja opasnost a uistinu samo kao rekvizit za zastrašivanje u rukama neke gospode!).

Toj je sjednici narodnoga vijeća prisustvovao jedan srpski general i srpski ministar g. Ninčić, te je uime srpske vlade po-

zvao narodno vijeće SHS. da zajedničkim sporazumom sastave vladu. Nije teško dokučiti zašto dolazi srpski ministar baš na tu prevažnu sjednicu!

Čitani su razni predlozi, kako se ima privremeno urediti država SHS, pa je od svih svakako najzanimljiviji predlog pok. Stjepana Radića, koji je bio za ovakovo privremeno uredjenje:

1.) Vrhovnu vlast u zajedničkoj saveznoj državi imadu tri regenta, a to su srpski nasljednik prijestolja, hrvatski ban i predsjednik Slovenskog Narodnog Sveta.

2.) Regenti imenuju zajedničku saveznu vladu, koju sačinjavaju tri ministra: za vanjske poslove, za narodnu prehranu i narodnu obranu.

3.) Ovo zajedničko savezno ministarstvo odgovorno je narodnome ili vrhovnome vijeću SHS, u koje srpska narodna skupština, hrvatski sabor i Slovenski Narodni Svet biraju po deset članova, bosanski śabor četiri, crnogorska skupština i dalmatinski sabor po dva, Vojvodina i Istra po dva člana.

4.) Za sve poslove, koji nijesu izričito pridržani zajedničkoj saveznoj vladi, postoje državne autonomne vlade (nabraja ih).

5.) Državne, dotično autonomne pokrajinske vlade, odgovorne su dotičnim saborima (nabraja ih).

Stjepan Radić je prije svega prosvjedovao proti tome, što nijesu pozvani na sjednicu svi članovi narodnoga vijeća, svega 77 članova, nego samo eksekutivni odbor iz svih pokrajina i to ukupno niti 30 članova, tako, da o najvažnijim pitanjima ne samo da ne raspravljaju po narodu izabrani zastupnici, već ne raspravljaju ni oni svi, koje su gospoda okupila u narodnome vijeću, i ako ih narod nije birao. Sada više ni ti nijesu pouzdani, da budu prisutni kod tako sudbonosnoga odlučivanja. Samo je hrvatski sabor ovlašten da raspravlja o ovako zamašnome pitanju kao što je uredjenje države.

"Ja vas upozoravam—rekao je Radić—da se ne može na ovako samovoljan način prelaziti preko hiljadu i više godina hrvatske povijesti i hrvatske državnosti."

"Vi se, naravno, ne brinete ni za tu hrvatsku državnost ni za povijest, jer—kako vi kažete—Hrvatska se nalazila pod tudjim gospodstvom i to nije hrvatska već tudja povijest. To je neispravno u dva smjera. Prvo, s toga, što smo mi Hrvati, a napose mi Hrvati sa ljevice—što vi znalice i namjerice prešućujete—vazda se borili proti tome tudjemu gospodstvu, i što smo u toj borbi imali bar toliko uspjeha, da **Hrvatska nije nikada posve dospjela pod tudje gospodstvo.** Drugo, s toga, što vi kao učeni ljudi

morate znati, da povijest, da tisućgodišnja prošlost imade i visoku moralnu vrijednost, bez obzira na politiku."

"Nemojte tako raditi, da će se danas, sutra morati reći, da ste vi, Slovenci, Srbi iz Vojvodine, Bosanci, pa vi dalmatinski Hrvati, a prije svega vi, hrvatski Srbi, došli ovamo, da izvršite čin zavjere proti narodu, napose proti hrvatskome narodu i Hrvatskoj. Dodjite bar do uvidjavnosti, da je pitanje toliko važno i sudbonosno, da za njegovo raspravljanje mora biti pozvano cijelo narodno vijeće i, naravno, Hrvatski sabor."

"Mi jesmo tri brata—Hrvat, Slovenac i Srbin, ali mi nijesmo jedno." (Dr. Ante Pavelić, odvjetnik: Aus dem Kampfe um den selbstaendingen Staat Kroatien, einige Dokumente und Bilder. Wien, 1931.).

Dragutin Hrvoj je isto veoma žestoko napao cijeli postupak, ističući svu njegovu nezakonitost, a ujedno je naglasio, da bi jedino hrvatski sabor bio kompetentan, da raspravlja i zaključuje o tome sudbonosnome pitanju. Istaknuo je i to—da znade, da govori badava, jer da će—oni ipak provesti ono, što su nakanili.

I, doista, tu bi bio na mjestu jedini argumenat—dvjesta, samo dvjesta u svemu, momaka pod vodstvom odlučnoga čovjeka, koji bi bio historiju postavio na prave tračnice! Sve je drugo bilo, izlišno gubljenje vremena sa zakletim urotnicima proti svemu, što je svakome čestitome Hrvatu uzvišeno i sveto", kako je izvrsno primijetio Stjepan Radić!

Iza tih je Radićevih riječi ustao srpski general, prišao zemljovidnoj karti Hrvatske, koja je visila na zidu i rekao ove bratske riječi:

"Ne treba, more, da se svadjamo. Mi ćemo Srbi uzeti dovle (i pokaže rukom do Siska), a Talijani će uzeti dovle (i pokaže rukom do Karlovca), a vama, eto vaše Hrvatske!"

Eto, to je faktično njihovo bratstvo i želja "da oslobode" "braću Hrvate i Slovence!"

Zaključeno je, naravno, što je želio g. Pribičević: Proglašuje se (po koji put već!?) ujedinjenje države SHS sa područja bivše monarhije sa kraljevinom Srbijom i kraljevinom Crnom Gorom u jedinstvenu državu SHS, te "izabire odbor od 28 lica s punom ovlašću, da u sporazumu sa vladom kraljevine Srbije i predstavnicima svijju stranaka u Srbiji i Crnoj Gori, bezodvlačno provede organizaciju jedinstvene države prema priloženim zapisnicima. Dotične zaključke ratificirati će na prvom sastanku državno vijeće, kojemu će pripadati uz predstavnike kraljevine Srbije i Crne Gore svi članovi narodnoga vijeća SHS u Zagrebu, pojačani s predstavnicima jugoslavenskoga odbora."

Zapisnici, koji se spominju, sadržavaju naputke za delegate, kojih se moraju držati u Beogradu kod pregovora sa srpskom vladom, a sadržavaju u glavnome ovo:

1.) Konačnu će organizaciju države odrediti ustavotvorna skupština "sa većinom od dvije trećine glasova". Izrijekom se pridržava konstituanti pravo da odredi: "a) Ustav, razumijevajući ovdje naročito državnu formu (monarhija ili republika), unutrašnje državno ustrojstvo i osnovna prava državljana; b) državnu zastavu; c) sjedište vlade i drugih državnih vrhovnih organa."

2.) Do sastanka konstituante vršiti će provizorno zakonodavnu vlast Državno vijeće, koje će biti sastavljeno, kako je već gore navedeno.

3.) Državno će Vijeće odrediti provizornu državnu zastavu.

4.) Vladarsku vlast vrši kralj Srbije odnosno prestolonasljednik Aleksander kao regent. On je neodgovoran Državnom vijeću, ali polaže prisegu Državnome vijeću. On će po načelima parlamentarne vladavine imenovati vladu, koja uživa povjerenje Državnoga vijeća. Državno se vijeće može odgoditi samo vlastitim zaključkom, a ne može se raspustiti do sastanka konstituante.

5.) Provizorno sjedište državne vlade i državnoga vijeća odrediti će se sporazumno.

6.) Državno će vijeće izraditi izborni red i provesti izbore za konstituantu.

7.) Predvidja se, kako imade biti sastavljena vlada.

8.) Državnoj su vladi priuzdržani poslovi vanjski, vojni, pomorski, državne financije, pošte i brzojavi.

Kako se vidi na prvi pogled, svi su ovi zaključci takove naravi, da mogu lakovjerne držati u obmami kao da će se doista raspravljati u Beogradu i kao da će se sastavljati vlada, na koju bi mogao imati ingerencije još netko osim kralja odnosno regenta Srbije, te kao da se doista—osniva nova zajednička država. Medjutim, oni su još radikalniji nego li je ženevski pakt, koji je srpsku vladu toliko uvrijedio i ozlovoljio, da je bezobzirno desauvirala i samoga gospodina Pašića (vjerojatno: sporazumno s njime!). Za to držanje srpske vlade je g. Pribičević dobro znao, pa je značajno, da je ipak pristao na takove zaključke! Uostalome, nije mu bilo teško pristati, kada je u tenor zaključka stavio klauzulu, da su gospoda izaslanici sa punom ovlašću. Da to baš ne će biti "prema priloženim zapisnicima", to tada nije smetalo g. Pribičevića.

S takim su uputama, s takom juridičkom pozadinom, s tako fundiranom voljom hrvatskoga naroda stiže u Beograd dana 28. studenoga, 1918. dvadeset i osam samozvanih delegata nekoga

naroda, koji nije nikada postojao, da srpskome kralju—predadu hrvatski narod.

Ti se delegati danas zovu u Hrvatskoj općenito — Argonautima!

GRAECA FIDES, NULLA FIDES*—NI U TIKVI SUDA . . .

U Beogradu konferira najprije g. Svetozar Pribičević, Srbin, nasamu sa ministrima vlade o načinu, kako će se provesti svečani akt—predaje hrvatskih zemalja srpskome kralju. On to sve čini kao—podpredsjednik Narodnoga Vijeća iz Zagreba, a ne kao srpski rodoljub. Zatim mu je, na njegov izričiti zahtijev, ishodio kod regenta audenciju g. Stojan Protić, koji je u to vrijeme umjesto odsutnoga g. Pašića vršio funkciju ministra predsjednika.

I sa ministrima i s regentom raspravlja g. Pribičević, kako sam pripovijeda, samo o tome, kako će se u svečanom aktu o ujedinjenju izričito i svečano zagarantirati **demokratska vladavina, osnovana na principu narodnoga suvereniteta.**

Čim su gospoda sretno ugrabila u Zagrebu formalnu, pa bilo i posve protuzakonitu ovlast, da idu u Beograd, čim su sretno prebjegli na srpski teritorij, nijesu više ni mislili na dotadanje zaključke i Hrvatskog sabora i Narodnog vijeća, pa kakvo bilo, da bilo, niti središnjega odbora, koji su stajali na stanovištu, da će do saziva konstituante postojati državno vijeće, koje bi imalo ratificirati zaključke o stvaranju zajedničke države (kako izričito traži zaključak od 25. 11. 1918.), koji su—nadalje—svi stajali na gledištu, da će o pitanju monarhije ili republike odlučiti konstituanta i, što je vrlo važno, da će ta konstituanta odlučiti o ustavu buduće države sa kvalificiranom većinom, da se tako spriječi mogućnost majoriziranja i izigravanja.

Smiješno bi bilo i pitati, gdje će biti sjedište buduće zajedničke vlade i državnoga vijeća, koji li će poslovi biti zajednički, a koji će spadati u kompetenciju autonomnih vlada! To su sve priče za Hrvate i mirovnu konferencu, a drugo će već sami—Srbi urediti!

Gospoda "izaslanici" narodnog vijeća nijesu ponijeli iz Zagreba sastavljenu adresu, koju će predati srpskome prestolonasljedniku, pa su je sastavljali u Beogradu. Kako je tekao taj sramotni posao, kako li je došlo do one perfidne, izdajničke i rop-

---

*) Grčka vjera—nikakova vjera.

ske elukubracije, koja je pročitana pred prestolonasljednikom, hrvatski narod nije nikad doznao, ali se je čulo, da se je ipak bunio neki rob g. predsjednika Pribičevića, i da je čak bio došao i na srčanu odluku, da sve baci k vragu i da se vrati u Zagreb i—zatrubi na uzbunu, ali da su ga ipak zauzdali, predočavajući mu, kako će ti prokleti Talijani unesrećiti hrvatski narod, ako se najhitnije ne priključi Beogradu!

Kada su oni tako bili sa svoje strane gotovi i sporazumni — posve logično i naravno! — sa srpskom vladom, tada je zaključeno, da će pred regentom čitati tu sramotu zubar dr. Ante Pavelić, koji je Hrvat, pa da se tako jače istakne sudjelovanje Hrvata kod samoga akta ujedinjenja. Medjutim, kod sastava odgovora regenta odnosno srpske vlade, ne treba sudjelovati Hrvat (jer bi ipak mogao doći k svijesti!), već će s g. Ljubom Jovanovićem sa strane srpske vlade sudjelovati u ime narodnoga vijeća g. Svetozar Pribičević, Srbin. Kad u ovome poslu ne bi bila posve jasna uloga g. Pribičevića, ovaj bi njegov čin bio neshvatljiva drskost!

Adresa narodnih trgovaca iz Zagreba nema nikakovih državopravnih ni zahtjeva ni uvjeta, osim što bi se oni usudili zamoliti, da se provizorno narodno predstavništvo obrazuje sporazumno izmedju njih i predstavnika naroda kraljevine Srbije, i da se ustanovi odgovornost državne vlade, prema modernim parlamentarnim načelima, ovom narodnom predstavništvu. Osim toga sramežljivo se usudjuju primijetiti, da bi prema iznesenom prijedlogu narodnoga vijeća konstituanta bila izabrana na temelju općega, jednakoga, izravnoga i proporcionalnoga prava glasa, a sastala bi se najzad šest mjeseci poslije sklopljenoga mira.

U uvodu se adrese predaju kralju, odnosno regentu Srbije, sve hrvatske zemlje, bez ikakova ograničenja i uvjeta, a u zaglavnom ga stavku upozoravaju na talijansku okupaciju velikih i dragocijenih dijelova "našega" narodnog područja, (e da bi se činilo kao da i Srbija nešto osjeća za to "naše" područje!), izriče se želja za prijateljske odnose i sa Italijom, ali se ne priznaje opravdanost bilo kakovih ugovora, pa ni Londonskoga, po kojima bismo morali gubiti uz povredu principa samoodredjenja i nacionalnoga načela dijelove "našega" naroda. Posebno se upozorava, da talijanske vlasti prelaze i granice uvjetovane samim primirjem, no izriče se uvjerenje, da će se regent zauzeti zajedno s "cijelim našim narodom", da se postignu granice u skladu sa etnografskim granicama.

Eto! Na to se splasnuli i krfski i ženevski i svi zagrebački zaključci!

Regent Aleksander je odgovorio vrlo lijepo, milo i kićeno, da ne može ljepše i primio ponudjene zemlje, što bi i svaki drugi na njegovom mjestu učinio, a stvarno je rekao samo ovo:

"Ja mogu uveriti Vas i Narodno Veće, čiji ste punomoćnici, mogu uveriti svu Vašu, svu moju braću, slovenačku, hrvatsku i srpsku, čiju volju i misli predstavljate, da ću se i ja, i moja vlada, sa svim onim, što predstavlja Srbiju i njen narod, **uvek rukovoditi samo dubokom nepomućenom ljubavlju bratskoga srca prema svakom interesu, prema svim svetinjama milim duši onih, u čije ste ime došli k meni.**"

Zatim još i ovo:

". . . ja ću biti kralj **samo slobodnim gradjanima** države Srba, Hrvata i Slovenaca, **ostati uvek veran velikim ustavnim parlamentarnim i široko-demokratskim načelima, zasnovanim na općem pravu glasanja.**"

Regent i prestolonasljednik Srbije je rekao još nešto, što je vrijedno zabilježiti. Danas se trubi po cijelome svijetu, da je Srbija nas oslobodila, što ne može značiti drugo, već da je snagom istjerala iz naše kuće nekoga, tko je našu slobodu bio skučio i držao nas u ropstvu. Daleko smo i od same pomisli, da sa najvećim poštovanjem ne gledamo na ogromne žrtve, što ih je srpski seljak podnio pod svojim vlastodršcima, da obrani i očuva svoje ognjište, ali je isto tako historijska istina, da Srbija nije imala nikada u programu, da Hrvate "oslobadja" niti je za našu slobodu dala i jedne kaplje krvi, a to potvrdjuje i regent, kada govori Argonautima o slavi svoje vojske i kaže:

"Svi su oni (vojnici i dobrovoljci.—Op. p.) **k vama pohitali, a vi ste ih dočekali onako, kako se samo braća dočekuju. Hvala na takom dočeku u ime moje vojske.**"

Eto, tako je stvoren znameniti 1. prosinca, 1918., taj najsramotniji i najtragičniji dan hrvatske povijesti, kojega se službeno nazivlje "danom ujedinjenja" i svečano slavi po cijeloj toj nesretnoj despociji kralja—**slobodnih gradjana**, a kojega ćemo mi u slobodnoj državi Hrvatskoj bezuvjetno posebno obilježiti, da ga nikada ne smetnu s uma ni najdalja pokoljenja!

Od toga časa g. Pribičević više ne treba nikakovih kulisa! Radi posve slobodno i otvoreno. Tako već 3. prosinca izdaje iz Beograda ferman, kojim javlja, da je "1. prosinca 1918. u 8 sati u večer" proklamirano "narodno ujedinjenje" i da je:

"Ovim aktom prestala funkcija Narodnog vijeća kao suverene vlasti države SHS. na teritoriju bivše Austro-Ugarske."

Gospodin Pribičević ujedno navješćuje, da će s konstituiranjem ministarstva prestati i administrativna funkcija narodnoga

vijeća, koju će sve dotle **"voditi predsjedništvo narodnog vijeća u sporazumu sa Srpskom vladom."**

Tu´je poruku potpisalo "Predsjedništvo Narodnog Vijeća" i to zubar dr. A. Pavelić i **general Pešić!**

S obzirom na cijeli postupak g. Pribićevića u ovoj sudbonosnoj tragediji, nije čak niti važno postavljati pitanje, tko je njega ovlastio, da oduzimlje bilo koju funkciju onome tijelu, kojemu te funkcije nije dao ni on, ni srpski princ regent, ni predsjedništvo narodnog vijeća, a pogotovo bi bilo smiješno pitati, kojim pravom on neke funkcije toga tijela prenaša na samo predsjedništvo t. j. **na sebe**, ali nije neumjesno pitanje kako dolazi srbijanski general, bez obzira koji, da nešto potpisuje u ime narodnoga vijeća?! To je pitanje tim umjesnije, što se zna, da je zapovjedništvo hrvatske vojske bilo povjereno dvojici generala bivše austro-ugarske vojske. Oni, doduše, nijesu bili imenovani ni zašto drugo, nego da se javnosti baci prašine u oči! Medjutim, kako bilo da bilo, ti su generali bili imenovani od narodnoga vijeća, nitko ih nije bio svrgao s te časti bez zanimanja, pa se ipak nije mogao pravom nenadano pojaviti na njihovom mjestu neki srbijanski general.

Medjutim, ta je njegova pojava bila posve u programu i Srbijanaca i g. Pribićevića. Trebalo je političkoj izdaji, političkome pronevjerenju dodati i vojničku, trebalo je svim nezadovoljnicima zveknuti—srpskom sabljom pod nosom, da ne bi zaboravili, gdje se nalaze.

Da je bilo koji gospodar bio povjerio svoje stado ovaca gospodi, koja su se sama imenovala u narodno vijeće, pa da su sa njegovim stadom ovako postupali kao što su učinili sa najvećim dobrom—sa slobodom hrvatskoga naroda, taj bi ih dobri gospodar bezuvjetno bar predao sudu, i svi bi bili osudjeni svagdje na svijetu radi najobičnijega pronevjerenja, a ako bi bio i malo nagliji čovjek, on bi ih sigurno postrijeljao.

U našem se slučaju nije upravo ništa dogodilo!

Činjenica jest, da je srbijanska sistematska, proračunata propaganda, vodjena pod svim mogućim oblicima, bila kanalizirala po svojim računima hrvatsko nezadovoljstvo sa austrijskom ludjačkom politikom i s madjarskom bolesnom prepotencijom. Nema dvojbe, da su za taku politiku i u Beču i u Pešti bili odgovorni samo pojedinci, samo sistem, a ne ni austrijski ni madjarski narod, ali je isto tako činjenica, da su oni, i jedni i drugi, odobravali takovu politiku svojih vlada, te je bila dosta velika rijetkost, da se je tu i tamo čuo koji pametan i pošten glas pojedinca, koji bi drukčije mislio, nego li su radile vlade. Gospoda nijesu bila svijesna, da Hrvatska ne znači samo nekoliko milijuna duša druge

rase i jezika, već da je tu ključ Evrope, da je tu zid prama Balkanu, koji je predstraža Rusije; da je tu žila kucavica u prvom redu susjednih naroda, a preko njih i svih ostalih zapadnih država. Hrvatska nije važna toliko sama radi sebe i svojih nacionalnih prava, koliko je važna radi svih vas, koji dolazite iza nje na zapadu—razumije se, govoreći o važnosti sa općeg evropskog stanovišta! Za prošlost dokazala je već historija ovu našu tvrdnju, a za sadašnjost je, sigurno, dosta žestoko osjećaju na sebi i Austrija i Madjarska, a ne promijene li se ubrzo prilike—što mi sigurno očekujemo i u to vjerujemo!—ubrzo bi i dalnji prijatelji imali zgode, da tu istinu osjete na svojoj koži!

Kako rekosmo, činjenica jest, da se je hrvatsko nezadovoljstvo neposredno prije rata, a pogotovo za vrijeme samoga rata, svrnulo u korist nekoga lažnoga jugoslavenskoga bratstva, koje ne samo, da u stvari nije nikada imalo prava na opstanak čak niti u teoriji, već se je dokazalo, da je to najobičnija razbojnička zamka, a ne nikakovo bratstvo. Ta je struja bila od vlastodržaca u Hrvatskoj pogodovana toliko, da je imala u rukama vladu u Hrvatskoj i da je mogla vrlo lagodno i nesmetano provoditi svoje osnove tako, da je prevrat udesila i pripremila tako, da je terorizirala sve one, koji su što stari, što nemoćni, što opet špekulativno ostali kod kuće umjesto, da idu na ratište, i tako provadjali i proveli sve ono, što je gospodin Pribičeviću, kao velikom i zanešenom srpskom patrioti nalagala njegova srpska duša i — što su od njega tražili povjerljivi brzojavi kraljevske srpske vlade, za koje je samo on znao.

Činjenica jest, da je uslijed takih bijednih i nedostojnih političkih prilika bio u životu u času prevrata hrvatski sabor, koji je odglasao ujedinjenje svih Srba i Slovenaca sa Hrvatima. To je nepobitno, ali taj sabor nije bio slika i odraz narodne volje i to zbog ograničenog izbornog prava i zbog madjaronsko-slavosrpske izborne geometrije, a osim toga, i usprkos svega toga—isto je tako činjenica, da nije bio niti jedan jedini glas za to, da se to ujedinjenje provede tako, da ga—Hrvatska i hrvatski narod plati glavom! Čak su i oni bijedni lakoumnici, čak su i gospoda Hrvati sa češkim, njemačkim i slovenačkim prezimenima tražili garanciju za buduće uredjenje države, za slobodan i samostalan razvoj hrvatske individualnosti!

Što znači to tobožnje "narodno jedinstvo", vidi se najbolje po tome, što se neprestano i svagdje traže garancije za narodno ime, za narodnu individualnost, da ne će biti naglasavanja i majoriziranja. Ovo je nepobitna činjenica, utvrdjena svim dokumentima, koji su nastali u pripremama za ovu našu nacionalnu nesreću, pak

se svatko razuman mora odmah pitati: **Ako se tu radi o jednom narodu, koji će živjeti zatvoreno prema vani u svojoj narodnoj državi, čijega se nadglasavanja treba bojati, pred kim li zaštićivati ime?** Ako to ipak treba činiti, kao što je u ovom slučaju trebalo, tada je nedvojbeno i izvan svake rasprave, da se radi i da se može raditi samo o više naroda, koji će jedan drugome ići na dušu i kušati ga uništiti, pa se s toga medjusobno nastoje osigurati raznim ogradama i zaprekama, koje bi nasilnike ipak sprečavale u njihovim pokušajima. To je čista i suha logika, pa prema tome treba zaključivati, na što su bili spremni oni, koji su odglasali ujedinjenje sa Srbijom.

Nema u historiji primjera, da se je ijedan narod ujedinjavao pod nekim uvjetima, jer čim se stavljaju uvjeti, ne radi se o jednom narodu, već o više njih!

Mi bismo trebali biti jedno sa Srbima i pod tom su firmom i naše zemlje i naša sloboda pronevjerene Srbiji, a danas nam nitko drugi nego sam glavom gospodin Pribičević daje ovakovu nacionalnu svjedodžbu:

"Il n'y a pas de force au monde **capable de briser l'idee Croate.** Plutot le mont de Velebit s' ecroulera dans la mer, et la Drava et la Sava se dessechernt, que **les Croates ne renonceront a leurs aspirations qui comportent la sauvegarde et le developpement sans entraves de leur individualite.**" *) (Ibid. str. 203.). x)

Medjutim, iza prevrata su gospoda eksperti za hrvatsko pitanje u Beogradu mislili posve drugčije. G. Pribičević je bio njihov šef. Računali su, da je dosta, via facti prenijeti svu vlast na srpskoga regenta i tada zaploviti punim jedrima prema srpskoj zavjetnoj misli. Računali su, da će se Hrvati malko buniti, malko prigovarati, no najzad se ipak pokoriti i već u prvoj će generaciji biti srpstvo i pravoslavlje učvršćeno od Triglava do Gjevgjelije!

Nijesu računali s narodnim vrednotama, koje narod nosi kao etnička, kao moralna jedinica u svojoj velikoj zajedničkoj duši, i koje ne mogu pronevjeriti pojedinci, pa bili najženijalniji zločinci ili najveće lude ovoga svijeta. Narod je kao rijeka, koju možeš i blatiti i upotrebljavati, da ti okreće mlinove i stvara elektricitetu i pokorno nosi zamazane ladje, ali—do jednom. Kada se ona nadme, kada njezina snaga nadje uporišta da izidje iz korita i da zavalja drvlje i kamenje, tada—jao i pomagaj svima, koji se stave na put ili se na vrijeme ne uklone s puta toj elemen-

---

*) **Nema sile na svijetu, koja je u stanju uništiti Hrvatsku narodnu misao.** Prije će se gora Velebit survati u more i Drava i Sava presušiti, nego **će Hrvati odustati od svojih zahtjeva, koji stoje u sačuvanju i razvoju bez ograda njihove individualnosti** (osebujnosti).

x) [illegible] , .. nachträglich ,

tarnoj snazi, koja je tolika, da se jedva dade pojmiti, a da nitko prije toga nije mogao ni približno naslućivati njezine veličine!

Gospoda su eksperti bili zaslijepljeni lakoćom svojega uspjeha, a zavadjalo ih je i iskustvo iz bivše monarhije, gdje se je pokazalo, da je hrvatski narod neobično strpljiv i miroljubiv, no tu su računi bili posve pogrešni. Gospoda nijesu valjano ocijenila nenaknadivu pomoć, koju su imali u svome propagandističkome radu u bivšoj — državnoj snazi monarhije! Doista, paradoksno i nevjerojatno, ali je ipak ovako, kako smo već opetovano spomenuli. I u Beču i u Pešti zaboravili historiju, pa s toga niti nijesu mogli valjano ocijeniti niti važnost Hrvatske baš za sami opstanak i Ugarske i Austrije, a onda pogotovo nijesu imali ni osjećaja ni razumijevanja za hrvatske težnje i svetinje, a u isto su vrijeme posvema podcijenjivali važnost Srbije i njezinoga geografskoga položaja, a njezine su nacionalne prohtjeve gledali s visoka, s prezirnim smiješkom—strašno ograničenoga nerazumijevanja.

U tim je istim prilikama, opet, hrvatski narod živio mirno—u evropskom značenju te riječi—u sredjenoj, uzornoj administraciji, s dobrim sudstvom, u hiljadugodišnjem državo-pravnom odnošaju, za kojega nije bilo izgleda, da će se ubrzo promijeniti, a osim toga je hrvatski narod uistinu bazirao sve svoje zahtjeve u monarhiji na svome pravu, na historiji, na pisanim ugovorima, pa je htio mirnim putem i ostvariti ta svoja prava. U takim prilikama, narod nije bio nervozan, nije bio razdražen, nije bio spreman na otvorenu borbu svim sredstvima i pod svaku cijenu, a to tim manje, što je još uvijek aktivno pravo glasa bilo veoma skučeno, pa gros naroda nije uopće bio uvučen u političku borbu.

U takim je prilikama i bilo moguće, da propaganda može mirno raditi. Hrvatski je narod mrzio tu rabotu, ali je isto tako mrzio i sistem, koji je propagandu omogućivao svojim nerazumijevanjem i neshvaćanjem, pa nije žešće reagirao osim u iznimnim slučajevima, kao što je to bio slučaj g. 1903. i god. 1908.

Gospoda su "eksperti" te prilike vrlo loše i pogrešno tumačili i s njima računali kao s korisnim komponentama u svoju korist i poslije sloma monarhije. Medjutim, to je bio posve pogrešan račun! Ono se je sve dogadjalo još—u Evropi, u koju su Hrvati usprkos najstrašnijih iskustava, još uvijek ipak imali vjere! Osim toga, u onim prilikama nije hrvatski narod niti jednoga časa osjetio, da netko ide za tim, da ga uništi, da ga apsorbira, da ga izbriše s lica zemlje, da mu zatare i ime i sjeme. Takvoga osjećaja nije mogao imati narod, koji je uza sve teške borbe i kušnje, uza sva razočaranja s vladarima tudje krvi, kroz trinajst stoljeća očuvao ne samo svoju nacionalnu individualnost, nego i svoju

državnost. Takav se narod nije bojao za svoj opstanak čak ni ondje, gdje su moguće i postojale takove intencije, jer one nijesu mogle niti doći do izražaja, a kamo li da bi se mogla osjetiti njihova opasnost po nacionalnu eksistenciju baš uslijed toga, što je bio neprekinut tok hrvatske državne ne samo eksistencije, nego i državne samostalnosti!

U tadanjim su prilikama gospoda s neprijateljskim aspiracijama, pod krinkom "bratstva", pod ispucanim kišobranom "narodnoga jedinstva," pod raznim imenima, mogla još uvijek zavesti mnoge lakovjernike i sebe prikazati kao pravu braću i pomoćnike proti opasnome tudjinu. Ovo je i razumljiva i prirodna pojava, koja se psihološki dade razumjeti pogotovo kod ljudi, koji nijesu spremni da sami dublje i dalje misle. A u kojemu narodu nema i takovih u velikom broju!? x)

S raspadom monarhije otpade Evropa, a sa aktom od 1. prosinca 1918. nastupi otvorena i nepritajena opasnost po opstanak hrvatskoga naroda, koja je udarila narod medju oči tako drskom i razbojničkom bezobzirnošću, da nije bilo niti jednog jedinoga člana našega naroda—ni u gradovima ni na najzabitnijem selu—koji ne bi bio lično na sebi osjetio žestinu toga udarca. Reakcija je bila i spontana i prirodna. I opet se samo sobom razumije, da je ta reakcija bila u okviru mogućnosti naroda, koji je izmoren dugotrajnim ratom, potpuno razoružan i, povrh svega toga, posve iznenadjen i zaskočen dogodjajima.

Prva je reagirala hrvatska stranka prava, te već 3. prosinca 1918. izlazi u novinama njezin prosvjed proti nezakonitom prenosu suverene vlasti hrvatska naroda na srpskoga kralja. Napose se ističe, da je to učinjeno bez narodnoga pitanja i privolenja, bez sudjelovanja Hrvatskoga državnoga sabora i bez suradnje Hrvatske stranke prava, koja je vazda i dosljedno stajala na stanovištu hrvatskoga državnog prava i hrvatske državnosti.

Posljedica je bila, da je stranačkim novinama "Hrvatskom Pravu" zabranjeno daljne izlaženje, a prvaci stranke terorizirani i stavljeni pod najstrožiju policijsku pasku.

Već dana 5. prosinca dolazi do pobune hrvatskih vojnika, koji su još ostali pod oružjem. Pobuna je u krvi ugušena. Osim hekatomba mrtvih na licu mjesta, mnogi su pozatvarani, od kojih se je mnogima jednostavno—zameo trag, nestali su, da se nikada ne dozna njihova sudbina, dok su drugi u velikom broju bili stavljeni pred vojni sud. Kod toga je sudjenja nekim čudnim slučajem prevladao razbor, pa nitko nije sudjen na smrt, ali je za to govor vojnog tužitelja ostavio tako težak i nezaboravno ogavan utisak, te nije vjerojatno, da se prvom zgodom ne će o tome go-

x) [illegible]

voru povesti računa, kakav on zaslužuje.

Daljna posljedica te pobune je bila, da je bivši predsjednik hrvatske stranke prava dr. Aleksander Horvat zatvoren kao organizator ustanka, no nije mu se moglo ništa dokazati, ali to ipak nije smetalo, da bude podvrgnut dugotrajnim mukama policijskoga zatvora. Ubrzo su iza njega zatvoreni i ostali prvaci stranke i to dr. Vladimir Prebeg, Msgr. dr. Josip Pazman i konačno dekan Stipe Vučetić, te preko godinu dana držani u policijskim zatvorima bez ikakve istrage i proti svim odredbama hrvatskih pozitivnih zakona. U isto je vrijeme po svim hrvatskim zemljama uvedena strahovlada, kakova se do tada nije nikada poznavala ni u kojem dijelu naše domovine, pa ni u Bosni za najzloglasnijih turskih paša. Srbijanci su počeli pučanstvo batinati, što je bilo najstrašnije poniženje i najkrvavija uvreda, koju su mogli nanijeti narodu i koja se ne će tako brzo i lako izbrisati iz narodnog pamćenja! U službi su imali prilično isti službeni aparat kod žandarmerije, policije i u upravi, s kojim je g. Pribičević proveo "prevrat", a koji je hrvatsko-srpska koalicija sama za sebe rekrutirala i postavila na sva važna mjesta, držeći kroz desetak godina svu vlast u svojim rukama. Samo je na taj način i bilo moguće, da su, usprkos narodne volje, gospoda koalicionaši prije išli u Peštu, a sada bez i jedne kapi krvi, bez ikakvoga državnoga udara, bez ikakova stvarnoga prevrata, jednostavno okrenuli vlak—umjesto u Peštu, u Beograd. Iza sebe su imali vazda svoju i to potpuno odanu svoju državnu vlast i svu državnu silu u svojim rukama, a protiv sebe goloruk seljački narod.

Pred historijom smo dužni, da zabilježimo, da je—koliko se zna!—u hrvatskim krajevima počeo prvi dijeliti batine kao prvi dokaz bratstva i jedinstva, jedan Srbin iz Hrvatske, bivši aktivni časnik monarhijine vojske, a sada imenovani senator Njegova Veličanstva srpskoga kralja.

Gospodin je Pribičević imenovan u prvom SHS ministarstvu, 20. prosinca, 1918., ministrom prosvjete. On je bio onaj, koji je davao ton i pravac upravi i politici u svim zemljama s ovu stranu Drine i Dunava, jer mu se je u Srbiji jednodušno priznavala zasluga, da su te zemlje došle pod vlast srpskoga kralja.

O tome kaže sam gospodin Pribičević slijedeće:

"Je peux dire franchement que mes merites pour l'union sont si grands que les dirigeants de Belgrade devaient en tous cas respecter ma personne, qu ils ne devaient pas y manquer." *) — (Ibid. str. 182.).

---

*) Mogu kazati sasvim otvoreno da su moje zasluge za ujedinjenje tako velike, da bi beogradski vlastodršci na svaki način morali cijeniti moju osobu, i da u tom ne bi smjeli grijcšiti.

Na istoj stranici pripovijeda, kako je 5. prosinca, 1920. vodjena rasprava u ministarskom savjetu, kome je bio predsjednikom g. Vesnić, o osnovi državnoga ustava, pri čemu je g. dr. Drinković žestoko lično napao g. Pribičevića. (Drinković mu je bio vjeran suradnik u narodnom vijeću i s njim je skupa išao—1. prosinca 1918. na poklon u Beograd, pa su se vjerojatno dobro poznavali!) G. Vesnić je, kako kaže g. Pribičević, na te napadaje ovako odgovorio:

"Je ne peux pas permettre qu' on attaque M. Pribičević d' une facon pareille. La Serbie n'oubliera jamais ce qu il a fait pour l'union nationale". *)

Kada se ove tvrdnje promatraju savezno s tajnim brzojavima, koje smo iznijeli, takodjer iz knjige g. Pribičevića, dakle, apsolutno autentično, onda je uloga, koju je g. Pribičević odigrao jasna i slijepcima. On je sve radio kao Srbin i to kao Velikosrbin, pa mu mi za taj rad ne bismo imali nikakova prava prigovoriti. On je imao pravo, da radi kao Srbin onako, kako smatra najboljim za svoj narod. Posve je drugo pitanje, da li je moguće, da se slična ocjena dade gospodi, koja su njemu i njegovim drugovima dali svu vlast u Hrvatskoj, pomoću koje je mogao izvršiti svoje snove?!

Uostalome, Srbija je nosioc svih povreda hrvatskih narodnih prava, ljudskog dostojanstva, ličnog ponosa i časti svakoga pojedinoga Hrvata, koji je u sebi imao samo truna osjećaja za ta svojstva, bez kojih nije čovjek—čovjek, nego nijemo blago. Ona je batinom, tamnicom i kundakom htjela uvjeriti Hrvate, da su im Srbi doista braća, progoneći na svakom koraku svakoga Hrvata samo i jedino za to, što je Hrvat! Ona je odmah htjela najbrutalnijom silom provesti "ujedinjenje," uništavajući sve što nosi bilo kako hrvatsko obilježje i uvadjajući sve, što je srpsko! Ona je odmah stvorila pojam "nacionalno" kao obilježbu za sve, što je srpsko i "anacionalno" za sve, što je hrvatsko. Ona je na nečuven način isforsirala Vidovdanski ustav, o čemu ćemo poslije govoriti, te uvela takav sistem, da se danas za kralja diktatora može ustvrditi, da je samo nastavio stazama i metodama, koje su odmah uvedene, te da kralj kuša diktaturom provesti ono, što im nije uspjelo da provedu Vidovdanskim ustavom.

Danas to i g. Pribičević lojalno priznaje. On sam kaže, da je vjerovao, da će se moći centralizacijom provesti narodno ujedinjenje, no da je došao do drugoga uvjerenja. Ovo je priznanje

*) Ne mogu dozvoliti da se napada g. Pribičević na takav način. Srbija ne će nikada zaboraviti što je uradio za narodno ujedinjenje.

od njega pošteno i mi mu ga priznajemo, ali ono nije potpuno, a sve da je i najpotpunije, ipak mi ne bismo smjeli preći spužvom preko onih strašnih godina, jer to ne bi značilo niti da poštivamo sebe niti da cijenimo bar Srbina g. Pribičevića. Onaj narod, koji još i danas slijedi politiku g. Pribičevića, razumije se: današnju njegovu politiku, ide u priznanju mnogo dalje i to je bolji zalog za budućnost!

I gospodin Pribičević mora biti na čistu, da ona Hrvatska, ona dobra Hrvatska, koja je i njegove predje materinjski zaklonila, kada su bili na ropskome bijegu, a njemu lično dala mogućnost razvoja i rada kao i najzaslužnijem i najzahvalnijem svome djetetu—da je ona Hrvatska bila i kod njega vrijedna, ako već nije bilo moguće sinovske ljubavi, a to svakako—lojalnosti i poštene otvorenosti, koja dolikuje muževima srca, časti i ponosa! Zadovoljština joj je, što bar otvoreno ispovijeda svoj grijeh.

Pred četrnajst je godina, na svoju i našu nesreću, mislio i radio sve upravo obratno! Učinio je sve, samo da hrvatski narod ne bi došao u priliku, da izreče svoje mnijenje, jer je bio potpuno **svijestan, da bi to mnijenje bilo upravo protivno od svega onoga, što je uradjeno, bez pitanja i odobrenja.**

Nema nikakove sumnje, da onaj hrvatski sabor, koji je još prije rata bio izabran, da obavlja redovne poslove, koji su po postojećem ustavu na njega spadali, nije nikako bio ovlašten, da raspolaže i s narodnom slobodom. Taj je sabor izričito biran za vodjenje narodnih poslova, a ne nipošto da raspolaže s narodnim suverenitetom. S toga je protuzakonito bilo i prenašanje vlasti na narodno vijeće, jer sabor nije bio izvor vlasti, pa da bi je on bio mogao na nekoga prenašati. Medjutim, uzmimo, da je to bila revolucija, i ako je bila diktatura odozgora, pa da je i to prenašanje vlasti opravdano. Ipak, narodno vijeće nije tim prenosom postalo izvorom i utokom sve narodne vlasti, a središnji odbor toga vijeća, koji je zapravo jedini zaključio polazak u Beograd i taj izdajnički čin obavio, taj središnji odbor uopće nije imao prava niti da vrši, a kamo li da prenaša narodnu vlast na nekoga trećega.

Sam je g. Pribičević dao odglasati 24. studenoga 1918. zaključak, da će ono, što se postigne i zaključi u Beogradu, morati doći na odobrenje pred Državno vijeće, koje će sačinjavati, medju ostalim, i svi članovi narodnoga vijeća, iz Zagreba, pojačani s predstavnicima jugoslavenskoga odbora. Očito je osjećao, da bez

nečije sankcije taj posao ne bi bio ozbiljan, pa kad bi već iz Zagreba pošao bez toga zaključka, moglo bi bilo biti prenapadno!

Kad je princ Aleksandar—bratski čvrsto prihvatio vlast u ruke, nije više bilo potrebe, da se bilo koga za što pita, a najmanje onoga, koji bi sigurno bio sav taj trgovački posao razvalio, a to je—hrvatski narod. Umjesto, da se bar Narodno vijeće sazove, da odobri, što je učinjeno, njega su **dana 28. prosinca 1918.** raspustili bez ikakove motivacije i bez ikakova zakonskoga opravdanja. Naprosto—raspušta se i za dosadašnji se rad —zahvaljuju gg. zubar dr. Pavelić, Svetozar Pribičević i dr. B. G. Andjelinović! Oni raspuštaju i oni se zahvaljuju!

Tako se postupa sa onim, što bi bar nekako i bar kako, pa kako bilo, imalo predstavljati Hrvate i Hrvatsku, a već se slijedećega dana, 29. prosinca sastaje **srpska narodna skupština u Beogradu** s prvom točkom dnevnoga reda: saopćenje vlade. To je saopćenje sadržavalo adresu g. Pribičevića i regentov odgovor od 1. prosinca 1918., što je srpska narodna skupština primila na znanje. Neobična interesantna koincidencija datuma raspusta narodnoga vijeća u Zagrebu i sastanka srpske skupštine, da vijeća **baš o tome predmetu!** Može to biti i slučajno—zar ne?!—ali je svakako zanimljiv slučaj!

Nikada nije hrvatski narod više bio pitan o toj raboti od 1. prosinca 1918. Stari hrvatski sabor nije za njega dao svoga odobrenja, novi sabor nije bio u tu svrhu biran, pa je s te strane ostao taj akt puka samovolja nekolicine gospode, koja nijesu, nota bene, nakon učinjenog djela položila računa, nijesu referirali —ako ništa više!—čak ni plenumu narodnoga vijeća, što su bili dužni učiniti, već su, naprotiv—oni sami raspustili tu svoju majku i taj izvor, bio i lažan, svoje tobožnje vlasti!

Ovo je, doista, besprimjerno u svjetskoj historiji, pa uz svu okretnost g. Pribičevića, na ovim pogreškama, koje su fatalne za njegovo djelo, izlazi jasno, da je on profesor, a ne jurista, i da mu je glavni pomagač bio zubar i opet—ne jurista.

Kada bi bilo izgleda, da g. Pribičević dodje drugi put u položaj, da Srbiji čini usluge ovolike zamašitosti, on bi sigurno študirao jus, da uzmogne svoje djelo izvesti i juridički bezprekorno. Ne bi dozvolio, da opet izidje monstrum, koji ne podnaša kritike niti najlošijega brucoša!

Zaključak je iz ovoga samo ovaj: Čin hrvatskoga državnoga sabora od 29. listopada, 1918., kojim se proglašuju raskinutim svi odnošaji sa Austrijom i Ugarskom—i samo taj goli čin bez ikakova dalnjega dodatka!—ima svoju pravnu snagu. Što se je god dalje radilo na račun hrvatskoga naroda, učinjeno je samo

de facto i via facti, ali de jure uopće ne postoji! Postoji tako dugo, dok ima neka sila da održi to lažno bratstvo, balkanskoga tipa!

U Beogradu se radilo grozničavom brzinom. Zemlja je bila dugotrajnom okupacijom izmučena i uništena, uprava zapravo nije nikada ni postojala, te bi bilo najbolje, da je pridržana organizacija uprave, koju su uvele Austrija i Njemačka, no to se nije moglo učiniti iz sentimentalnih razloga, koji su posve razumljivi, pa je trebalo na vrat na nos postavljati kakvu-takvu upravu. Sa sudstvom je bilo isto tako. Sve je trebalo podizati iz temelja, a povrh toga ogromnoga posla, srpska su gospoda smatrala svojom dužnošću, da odmah počnu—po svome sistemu uredjivati i naše krajeve. Kod nas je već iz tehničkih razloga moralo ostati sve pri starome, a moralo bi bilo ostati i zbog toga, što smo mi imali uzornu upravnu organizaciju, izvrsnu financijalnu službu kao i sve druge grane državne uprave, te bi svatko drugi na mjestu Srbije bio sretan, da je dobio tako uzoran model, kojega treba samo provesti i na svome teritoriju. Ona i svi njezini eksperti smatrahu prvom zadaćom, da svagdje najprije naliju nekoliko kapi otrova, pa jaču dozu žuči, pa da onda pomalo, ali sistematski, počnu sve razgradjivati i upropašćivati, jer je to sve—crnožuto, austrijsko, to je sve "iz ropstva." Na mjesto su dobrih, evropejskih ustanova iz puke megalomanije uvadjali—kaos i pometnju na svakome koraku. Hrvatska je još s početka bila donekle poštedjena njihovim prosvjetiteljima, jer nijesu imali dosta ljudi, i jer su za takav slučaj sigurno očekivali otvorenu pobunu, a još nijesu bili organizirali ni vojsku ni žandarmerije, koja bi bila dorasla takovom narodnome ustanku, no zato su odmah bezobzirno i ludjački pali kao skakavci na nesretnu Bosnu, računajući s velikim oduševljenjem tamošnjega pravoslavnoga elementa za Srbiju, koje je onda doista tamo vladalo. Nju su odmah počeli usrećivati s darovima, kojih su se sramili i zadnji srpski analfabeti u Bosni, koji su bili naučili na upravu austro-ugarske monarhije kroz pedeset godina, koja je u nacionalnome pogledu mogla biti kritizirana, kako je baš kome konveniralo, ali koja je juridički bila na evropejskoj visini. Ti su se domaći ljudi stidili ne samo pred Hrvatima, katolicima i muslimanima, nego i sami medju sobom, kada im je majčica Srbija počela slati za kotarske predstojnike svoje ljude iz Srbije, koji su se jedva znali potpisati! Ispostavilo se, da su medju njima bili mnogi krojači, cipelari, zidari, kočijaši i drugi—malo učeniji ljudi!

Moramo odmah istaknuti, da ta pojava ne bi bila nimalo sramotna ni za kontinent, na kojem se dogadja, ni za zemlju, koja

to čini, kad bi se doista radilo o prekoj potrebi države, koja je u ratu izgubila bila previše svojih kvalificiranih ljudi, no ovdje se radi, prije svega, o tome, da Srbija uopće još nije imala nikakova prava, da se miješa u upravu bilo čiju osim svoje vlastite, a zatim, da je ona u Bosni iz puke prepotencije i neshvaćanja otpustila i otjerala masu bivših činovnika: Poljaka, Čeha, Slovenaca i Hrvata, jer joj nijesu bili za njezine srbizatorske ciljeve dosta pouzdani, pa u isto vrijeme, dok je ona stavljala na najviša mjesta razne Srbijance, koji su se potpisivali—palcem, dotle su iskusni Hrvati, sa sveučilišnom naobrazbom, s dugogodišnjom službom i s mnogobrojnom obitelji u svojoj rodjenoj kući ostajali bez korice suha kruha!

Kad se to ovako napiše, pa pročita, niti se ne čini tako velikom tragedijom naprama onima, koje je mnoga i mnoga porodica, iz svih zaraćenih država, proživjela, no treba uvažiti, da se ovo sve dogadja iza rata, **pod krinkom bratstva i u isto vrijeme, dok još u Parizu zasjeda mirovna konferenca i sluša priče o nekom ujedinjenju i oslobodjenju hrvatskoga naroda!**

Za sve je zločine i nasilja bilo vazda pri ruci univerzalno sredstvo za opravdanje:—Pa, zašto izgubismo milijun života, zašto smo ratovali!? Mi smo vas oslobodili, pa imamo pravo, da i uredjujemo. Naše pobjede sa Mačkova Kamena, Crnog Vrha i Kajmakčalana . . . što hoćete!?

Kvalifikacija za sva, i najviša, mjesta u državnom organizmu, isprika za sve pljačke i zločine svakoga Srbijanca bila je stereotipna tvrdnja:—Bio je junak!

Medjutim, pokojni je uvaženi srpski književnik Bora Stanković iznio bez velikoga uvijanja, da je medju tim generalnim junacima bilo i kukavica i dezertera i austrijskih špijuna i uopće svakoga smeća—baš kao i kod svakoga drugoga naroda! Da, ali to za Srbina ne vrijedi! On je iznimka! On je nenadmašiv u svakome pogledu! Najzad—s Božijim blagoslovom! Neka im bude to uvjerenje. Oni su na taj način učinili od Kosovske sramote i nesreće izvor snage, koja ih je stoljećima održala i spremila za velika nacionalna djela, pa neka im bude i to. Mi ne bismo imali prava, da nas to smeta, nego bi nas, naprotiv, kao objektivne ljude veselilo, kada ta njihova grandomanska obmana ne bi služila plaštem za sadistička, škandalozna, bezprimjerna zločinačka djela proti našem cijelom narodu, koji bi još iz zahvalnosti morao priznati, ne samo da je brat tih zločinaca, **već da je s njima jedno i isto!** E, tu, doista, prestaje i sentimentalnost i rezoniranje kulturna čovjeka, pa—ako se želi: ja ću lično priznati, da tu gdjekad mora prestati i sama objektivnost, jer sam

spreman ustvrditi, da ova i ovakova djela i pod ovako perfidnim plaštom najsvetijega pojma: bratstva, ne može vršiti uopće bilo koja rasa, koja hoće da spada medju kulturne ljude!

Tko hoće, da posve razumije nas i naše patnje, taj se mora prenijeti u našu sadašnjost, a pomalo se zadubiti u našu prošlost, pa da shvati i naše težnje i naše osjećaje!

Privremeno narodno predstavništvo SHS. je sastavljeno od srpske skupštine i od onih ljudi iz hrvatskih krajeva, koje je htio uzeti g. Pribičević i njegovi prijatelji. Svakako je bilo tako, da u njega nijesu došli ljudi, koji su uživali povjerenje hrvatskoga naroda, već Beograda i njegova dvora. Sastalo se je 16. ožujka 1919. u Beogradu i radilo ono i onako, kako je htjela kraljevska vlada. Nastojalo se je, da se u inozemstvu ne dozna pravo stanje stvari i pravo raspoloženje hrvatskoga naroda, jer je ono bilo ne samo nepovoljno po beogradske osnove kao i od vajkada, već je sada bilo malo po malo i organizovano.

Kako je hrvatskoj stranci prava, kao isključivo hrvatskoj i izrazito protusrpskoj stranci, bilo svako djelovanje onemogućeno, a njezini glavni ljudi pozatvarani, a mladjih nije još bilo ni u poslu ni kod kuće, to su i sav posao i sva odgovornost i svi uspjesi pali na ledja Stjepana Radića, predsjednika tada veoma male hrvatske seljačke pučke stranke, koji je razvio maksimum energije za prikupljanje narodnih snaga. Nikome nije ništa trebalo tumačiti, nikoga nije trebalo predobivati, jer je cijeli hrvatski narod osjećao kao jedan čovjek. Trebalo je samo pokazati, da postoji sabiralište narodnih snaga, da postoji siguran stožer, oko kojega se može složni narod uhvatiti.

Radić je neumorno držao brojne skupštine, na kojima se je hrvatski narod listom izjavljivao za samostalnu hrvatsku republiku, pa je ujedno davao svoje potpise na protest na mirovnu konferencu u Parizu. Taj je bio i odaslan sa preko stopedeset hiljada potpisa sve samih hrvatskih seljačkih gospodara, a išto je dao svoje potpise i najveći broj intelektualaca svih slobodnih stališa. Nije potrebno istom isticati, da je srpska vlast najbjesomučnije progonila potpisnike i hvatala arke s potpisima, no to joj nije ništa pomoglo. Protest je sa potpisima otpremljen u Pariz i bio primljen na nadležnom mjestu, no imao je učinak kao—da si rekao gluhu "dobro jutro!" Gospodi je očito bilo glavno, da Srbija bude za njihove buduće kalkulacije što jača, a da pri tome nijesu ni pomislili, da je na ovaj način ne samo ne jačaju, nego čine uopće nesposobnom za bilo kakvu ozbiljnu kombinaciju sa drugim državama, dok imade kod kuće—prekomplicirano i eksplozivno skombiniranu kombinaciju!

Stjepan Radić nije išao u Beograd ni sa izaslanstvom od 1. prosinca, 1918., i ako je bio imenovan, da sudjeluje u tom zločinu samo da bude u tome bar netko, koji uživa povjerenje hrvatskoga naroda, niti je poslije išao u t. zv. privremeno narodno predstavništvo, i ako je bio pozvan i u tu komediju. Sve je on to odbijao, stojeći na stanovištu, da Hrvati nemaju što tražiti po Beogradu. On je imao pravo, kada je tvrdio, da ne docira, nego samo interpretira narodnu volju, jer se je pokazalo, da je to ne samo najuspješniji, nego i jedini put, da okupi hrvatski narod u jednu neprobojnu falangu. Nadošao je čas Stjepana Radića!

Tome su narodnome okupljanju išli Srbijanci svojim bezumnim egoizmom i šovinizmom neobično na ruku, jer se je na svakom njihovom činu i na svakoj njihovoj riječi vidjelo, da tu državnu tvorevinu smatraju samo proširenom Srbijom, koje hrvatski narod ne će nikada prigrliti, pa kada bi ga na to silili ne samo svi evropski diplomati nego i sve evropske vojske. On će samo tu tiraniju trpiti, dok je ne uzmogne zbaciti sa svoje duše i grbače. Fatalno je za Srbiju i njezine težnje to, što su sa hrvatske strane mnogi asimilanti, mješanci i mekušci ušli u kombinaciju s njome sa mnogo entuziasma i oduševljenja, vjerujući i posve logično očekujući, da će ta nova tvorevina, kada dobije u ruke svu državnu vlast vrlo i lijepo i lako ostvariti sve njihove "jugoslavjanske" ideale, pa su oni s tim argumentima i pobijali sve hrvatske prigovore i s visoka im se rugali. Medjutim, kad je došla Srbija i odmah iza pozdravnih govora i "bratskih" poljubaca počela kao bakcil razgradjivati Hrvatsku i Hrvatstvo, uvadjajući metode i običaje, koji su svakom evropejcu tjerali krv u lice, ohladi entuziazam, a g. Pribičević bi prisiljen, da svoje redove ispunjava samo sa onima, koji su što od vlasti dobili ili su se nečemu nadali od nje, a njemu samome dade njegov lični prijatelj iz djačkih dana—Stjepan Radić—ime "batinaš". Naravno, da se uz takav rad nije moglo proširiti medju narodom uvjerenje, da smo mi i Srbi doista braća, a kamo li da smo jedan narod. Što više, jugoslavenstva je i jugoslavena sve više i više nestajalo, te su ga se malo pomalo počeli svi stidjeti, koji su se prije za njega zalagali, a pomalo ga se počeše i odricati. Kad je Srbija dotjerala sa svojim metodama, sa svojim srbizatorskim šovinizmom čak tako daleko, da je razočarala—i samoga gospodina Pribičevića, tada je i jugoslavenstvo i tobožnje narodno jedinstvo za vazda pokopano kod svih ljudi, koji su još ma i trun ponosa imali u sebi, te uz vlast ne ostade sa hrvatske strane nitko više osim ništarija i plaćenika.

Privremeno je narodno predstavništvo imalo zadaću da sve pripremi za ustavotvornu skupštinu. Kako će ta skupština izgledati i kako će raditi, nikom pametnom sa hrvatske strane nije bilo tajnom. Sve je unaprijed bilo jasno, samo su mogle iznenaditi metode, kojima će se stvarati, odnosno tobože uzakoniti Velika Srbija. Samo se je o tome moglo raditi i ni o čemu više.

Medju Hrvatima su, koji su još imali i tada ponešto moralne slabosti, da se čemu nadaju (ta bio je istom početak!) nicali nacrti ustava kao gljive iza kiše. Razumije se, da su svi ti nacrti bili, koji manje, koji više, sazidani federalistički i udešeni za državnu tvorevinu, koja bi Hrvatima, kako tako omogućila nekakov život slobodna naroda. Sa srbijanske si strane tim glupostima nijesu mnogo trli glave osim što je, čini se pok. Stojan Protić, jedan od prvaka radikalne stranke, uvidjao, da će država doživiti katastrofu, ako nastavi kolotečinom, koju je nasjekla, pa je sa svoje strane kušao, da dade nacrt ustava, koji bi bar za neko vrijeme mogao Hrvate malko zaslijepiti i suzdržati ih u zabludi, da su doista u svojoj državi, no taj njegov nacrt nije mogao Hrvate zadovoljiti, a Srbi ga nijesu ni uzimali ozbiljno. Oni su znali što hoće, a vlast su imali u rukama; skrupuli ih još nijesu zarazili, pa su znali i kako će provesti ono, što hoće.

Privremeno narodno predstavništvo—**za Hrvate je to juridični nitko i ništa!**—sastavi izborni red za sve pokrajine, u kome se odredjuje, da aktivno pravo glasa imade svaki punoljetan muškarac, a izbori će se obaviti tajnim glasovanjem. Mandati su razdijeljeni prema broju pučanstva u svakoj pokrajini iz god. 1910. tako, da su Srbi sebi osigurali zastupnike i za onih milijun mrtvih, za koje su tvrdili, da su ih žrtvovali—za naše oslobodjenje. Nu, to nije toliko tragično, jer ako itko, to ratni pokojnici imadu pravo, da na svakom mjestu budu časno zastupani. Tu je bilo nezgodno samo to, što se je njihovu žrtvu upotrijebilo za najobičniju prevaru. Trebalo je pod svaku cijenu stvoriti što više Srba, pa se u toj raboti nije žacalo niti pred svetogrdjem onoga, što je inače svakom kulturnom čovjeku sveto. Za nas je Hrvate ta igra bila bez značenja, jer narod nije kanio poslati u Beograd svojih zastupnika na konstituantu, koja nije ni odredjena ni pripremljena u sporazumu s njime, a koja nije imala nikakovih oznaka konstituante u smislu državnoga prava, koje vrijedi na cijelom ostalome svijetu, a napose—nije bila suverena! Da bude sve u stilu, predvidjeno je, da se ustav ima donijeti **običnom nadpolovičnom većinom svih izabranih zastupnika.** Stoga je razloga pošto poto trebalo pokazati, da li je ta državna tvorevina u stanju da dade srpsku nadpolovičnu većinu!

Kada stran, inače neupućen, a dobronamjeran čovjek, sve ovo pročita, možda će još uvijek zastati i pitati se:—Pa, kako je moguće, da to ništa ne će hrvatski narod, a ipak se sve provadja!?

Prije svega treba vazda imati pred očima, da je prevrat u hrvatskim zemljama provela državna vlast, koja je bila tudjinska, a ne hrvatski narod, a zatim, da je sav hrvatski teritorij bio okupiran po antantinim trupama još prije nego li je eksekutivni odbor narodnoga vijeća zaključio, da ide u Beograd. Akt od 1. prosinca, 1918. ne predstavlja nikakovo ujedinjenje, već najobičniju podvalu mirovnoj konferenci, da Srbija lakše zadrži sve okupirane teritorije. **Pred protestom je hrvatskoga naroda mirovni aeropag jednostavno zatvorio i oči i uši!** Protest je na vrijeme stigao, no konveniralo je, da se sluša one, koji su podvaljivali.

Učinjeno je sve, da hrvatski narod ne dodje do riječi, a kada je već jednom bio spremljen pod beogradsku čizmu, tada nije bilo teško raditi od njega, što se je prohtjelo onima, za koje se je u svijetu držalo, da su vitezovi svoje, pa onda svake slobode! Sa hrvatskim se je zemljama postupalo de facto kao sa teritorijem pobijedjene monarhije, a samo se je pro forma odigrala komedija nekakova ujedinjenja i "bratstva" baš kao i sa Crnom Gorom, čiji je slučaj samo još škandalozniji, jer je **ona bila poštena ratna saveznica onih, koji su je na mirovnim pregovorima jednostavno brisali iz popisa!**

Dogodjaji su se razvijali izvan dohvata samoga naroda.

Mali hrvatski narod je apostolski pronio neprekinutu nit svoje državnosti kroz mongolsku i tursku krv i vatru i kroz ugarska i austrijska presizanja, otimanja i vjerolomstva, ali vlast u svojoj državi nije, posve naravno, mogao sačuvati ni neokrnjenu, a kamo li čitavu. On se je morao boriti za tudju slobodu, dok su njegovu malo pomalo **više** krali nego li otimali! On je za vrijeme rata bio sa svim svojim boljim dijelom na ratištu, dok su mu kod kuće pod izlikom i krinkom bratstva i slobode izdali i pronevjerili i dušu i tijelo. Kad se je vratio sa ratišta **s vojskom koja je rat dobila—a kojega su političari izgubili!**—nije našao ništa osim zaplašene djece i rasplakanih žena, pokraj njih, a na svim ulicama, na svim govornicama, u svim stražarnicama, na svim raskrižjima, u svim vojarnama—zavjerenike, jeftine golotrbice i beskućnike, izmiješane s naoružanim srpskim ratnim zarobljenicima i kojekakvim francuskim Turkosima.

Hrvatski je narod bio zarobljen narod, koji je—čekao svoj **čas!**

PODVALA.

PROVERBIJALNA su Potemkinova sela, te se o tome jednome slučaju lukavstva i zavaravanja pripovijeda školskoj djeci cijeloga svijeta kao o nekom kuriozitetu i nevjerojatnim mogućnostima tamo negdje na nekom tamnom zakutku velike i nepregledne carevine Katarine Velike. Medjutim, vladavina je Njegova Veličanstva, po milosti strpljivoga Boga i volji gospodina Pribičevića, Kralja silom braće Srba, Hrvata i Slovenaca, u svakoj pojedinosti i kao ukupna pojava daleko zasjenila Potemkinovu dosjetljivost!

Postoji jedna riječ, koju smo mi Hrvati, prije udruženja sa Srbijom, poznavali samo po zvuku, no rijetki su je upotrebljavali. Ta riječ glasi kao imenica "podvala," a u glagolskom obliku "podvaliti". Značenje je—nekoga nasamariti, s nekim napraviti neslanu šalu. Pojam te radnje nije sadržavao ništa nepoštena, ništa, što bilo nečasno bilo za jednu bilo za drugu stranu. Uslijed "podvale", postaje žrtva smiješnom, bez ikakove moralne ili materijalne štete.

Sa dolaskom Srbije nadvi se nad naše njive i ledine, nad naša polja i doline, nad naše šume i ravnice, nad naša sela i gradove, nadvi se kao strašna, bezobzirna avet, kao hijena i vampir u istoj spodobi strašni pojam.

P o d v a l a !

Taj srbijanski pojam nosi u sebi ispriku za sve političke zločine: za najbestidnije klevete, za najodvratnije prevare kao i za najnečasnija vjerolomstva. Onaj, tko je u stanju da podvali, taj je po njihovome shvaćanju ispričan, jer je dokazao, da je—sposoban! Podvala je uspjeh. Podvala je triumf. Podvala donosi moć i bogatstvo, podvala drži na uzdi lakovjerne podanike, podvala hrani strani svijet.

Od god. 1918. pa do danas živi kraljevina Njegova Veličanstva Karadjordjevića samo, jedino i isključivo od—podvala. Ono je i nastalo samo na podvali. Da nijesu podvalili delegatima na mirovnoj konferenci, da je hrvatski narod svojom voljom pristao na pripojenje Srbiji, sigurno je, da do toga ne bi bilo ni došlo ili, ako bi ipak bilo učinjeno, bila bi jednostavno i otvoreno pogažena sloboda jednoga naroda baš kao što je na besprimjeran način jednostavno zatajena jedna saveznička, pobjednička država. Jednostavno je—prešućena, a u zemlju su puštene srpske i francuske

x) [illegible]

trupe, koje su—održale Veliku "Narodnu" Skupštinu u Podgorici i izbrisale crnogorsku državu. Kada se i narod nije mogao jednostavno izbrisati, tada su srpske trupe izvele u nesretnoj Crnoj Gori ono, što Turcima ni Arbanasima nije nikada pošlo za rukom: **popališe većinu kuća, a od ljudi pobiše sve, kojima ne podje za rukom da uteku u brda!**

Kad je tako via facti detronizirana i vojničkom i kulturnom slavom ovjenčana dinastija Petrovića Njegoša, neki Srbijanci, koji su već tada vrlo dobro poznavali svojstva svoga mladoga vladara, rekoše zadovoljno:

"Halal mu vera! Podvali i rodjenome dedi!"

To, što tadanji regent, a sada kralj Aleksandar učini svojemu rodjenome djedu i baki, svojim rodjenim ujacima i tetkama, pa najzad i svome rodjenome crnogorskome narodu, iz kojega i on—pa vjerovao tko ili ne!—ipak potiče bar sa materine strane; što njima učini, nazivlje se u Srbiji—podvaliti, a prevedeno samo srbijansko značenje u evropski jezik—to se zove uspjelim diplomatskim potezom!

Da nije uspjela podvala s narodnim "jedinstvom", pa ako bi se bilo našlo savezničkih trupa, koje bi bile učinile istu uslugu kao i u Crnoj Gori, sigurno bi se bilo pokušalo i u Hrvatskoj sa istim—diplomatskim potezima. Tako, hvala njihovoj okretnosti u podvaljivanju, mi prodjosmo bar za prvi čas jeftinije nego Crnogorci.

Daljna je podvala učinjena sa izborima za konstituantu. Pred Evropom izgleda sve u najvećem redu kao i u kulturnim državama: opće, jednako i tajno pravo glasa, koje se vrši kuglicama. Što možeš više i tražiti! Medjutim, ti su izbori obavljeni tako, da bi se pred tim podvalama zasramila zbog svoga diletantizma svaka orijentalna despocija. Izbore je stvarno obavila policija, mrtvi su efektivno glasovali, a najzad su u korist vladinih kandidata—prepisivane kuglice!

Usprkos toga je dan 28. studenoga, 1929. donio Beogradu na svim hrvatskim biralištima strašno razočaranje.

Hrvatska pučka seljačka stranka je t. zv. Uroićevom rezolucijom primila državo-pravni program, koji je potpuno odgovarao programu Ante Starčevića, a kojemu je ona prije toga bila vrlo daleko, pa sigurno i zbog toga nije prije mogla prodrijeti u narod. Sada je ona digla visoko na svome barjaku zahtjev Hrvatske, neutralne samostalne republike, a Stjepan je Radić, sa tim barjakom u rukama, prešao hrvatskim zemljama doista kao božji poslanik, kao čarobnjak, kao čudotvorac. Narod mu je otvorio svoju dušu i svoje srce, pa što je on rekao, to je bilo sveto, a govorio je mno-

go i neumorno, obišavši sve hrvatske zemlje. Koga je on kandidirao, taj je bio biran ne zbog sebe ili zbog svojih svojstava, pa ta bila i najdivnija ili nikakova. Biran je zato, što ga Radić postavlja za kandidata. Cijela je hrvatska zemlja odzvanjala poklicima: "Živila republika!" "Živio Radić" a val je jednodušnosti prelio hrvatska sela kao nikada prije toga.

Stjepan Radić nije imao medju inteligencijom večega broja pristaša, iz raznih uzroka, koje nije potrebno nabrajati, pa je s toga u nekim krajevima imao protukandidate, a napose u gradovima, gdje su redovno i uspjeli tako, da su birana nekolicina pravaša i nekoliko članova narodnog kluba. U ovome su bili oni razni disidenti iz ranijih godina i neki dojučerašnji intimni suradnici g. Pribičevića, koji je sa svojim vjernima pristupio Srbijancima i sa g. Davidovićem osnovao demokratsku stranku.

Na hrvatskim je selima Stjepan Radić jednim udarcem postao isključivim gospodarom situacije. Ta je pojava bila vrlo dobra i zdrava, da već ni zbog česa drugoga, a to svakako s toga, što su sve narodne snage povezane, amalgamirane i cimentirane u jednu neprobojnu falangu. Koliko je Stjepan Radić imao pravo i da li je griješio, propovijedajući apsolutno mirotvorstvo u državi, koja se bazira na tamnici i kundaku, to će pokazati nedaleka budućnost, no kako je sam hrvatski narod, koji je tu nauku u teoriji oduševljeno prihvaćao, ocjenjivao u praksi njezinu vrijednost, pokazalo se je još prije izbora za konstituantu, i to svršetkom srpnja i početkom kolovoza god. 1920.

Kako su, naime, srpske vlasti Hrvatsku pljačkale na svim poljima, tako su htjele isto pokupiti konje i rogato blago po hrvatskim krajevima, a napose po Posavini, gdje je marvogojstvo vrlo lijepo i uzorno razvijeno. Pregledba je obavljena pod izlikom—vojne rekrutacije i blago skoro odreda žigosano. Narod je tu rabotu gledao s velikim nepovjerenjem i počeo otvoreno prosvjedovati, no srpske se vlasti nijesu dale smesti, vjerujući, da je podvala sa rekrutacijom upalila. Medjutim, kad su počeli tovariti blago u vagone—narod je odgovorio puškama, sjekirama, vilama i sa svim, što mu je došlo pod ruku. Na oružje su se digli kotarevi Čazma i Sveti Ivan Zelina, a rezultat je bio, da je demoralizirano i popaljeno nekoliko žandarskih i financijskih vojarna, više mrtvih i ranjenih na obje strane, potpuna obustava rekvizicije i poslije toga nekoliko procesa i osuda.

Tu je sam narod pokazao, kako shvaća mirotvorstvo svoga učitelja i vodje, te kako ga tumači u praksi! Uza sve to je seljačka stranka i dalje ostala vjerna svome idealu i propovijedala mirotvorstvo, jer je to tako htio njezin vodja.

Stjepan je Radić bio doista suvereni vodja u najpotpunijem značenju te riječi, te je vjerojatno, da nijednoga krunjenoga suverena ne sreta njegov narod sa onoliko i ljubavi i odanosti i poštovanja i apsolutno slijepe, sinovske poslušnosti kao što je to činio hrvatski narod prema ovom svome vladaru. Što je on naložio, to je bilo izvedeno; što je on rekao ili učinio, to je bilo najbolje i najsavršenije! Nitko nije ni pomišljao, da bi se o tome smjelo dvojiti.

Prema takome je raspoloženju bilo naravno, što su kod izbora stradale sve tadanje hrvatske stranke, dok ni u kojem slučaju nije moglo biti već unapred dvojbe o tome, da će beogradski režim doživjeti potpuni poraz, pa bez obzira, koja bi stranka u hrvatskim zemljama izišla malko jača ili malko slabija. Medjutim za beogradske je hegemonističke osnove bio najstrašniji udarac rezultat izbora u Bosni i Hercegovini. Cijelom je svijetu poznato, da su Srbi ubili pokojnog nadvojvodu Franju Ferdinanda s toga, što im je bio temeljito sumnjiv, da kani provesti trializam, čim stupi na prijestolje, i tako spojiti sve hrvatske zemlje u jedno državno tijelo, na što su svi njegovi predšasnici na hrvatskom prijestolju bili prisegom obavezani, no ne samo da to nijesu proveli, nego su još i dalje komadali hrvatsko živo meso, pronevjerujući jedan komad za drugim. x) Da je on ostao na životu i ako bi doista bio učinio ono, što su mu pripisivali, bile bi se, posve naravno, i Bosna i Hercegovina iza dugih stoljeća našle u svome prvobitnome sklopu kao srce i utroba države Hrvatske. Srbija je, naprotiv, Bosnu svojatala za sebe, jer su mnogi Romani, Grci, Cincari, Vlasi, Kucovlasi, a i Srbi došli kao tursko roblje u Bosnu, kada je pala pod otomansku carevinu, i tamo postali "srpsko"-pravoslavni, a s vremenom, eto, i Srbi. Autohtono je hrvatsko pučanstvo što izbjeglo, što izginulo, a što opet tu ostalo do dana današnjega. Mnogi su prešli na islam i tamo takodjer ostali do danas. Uslijed takih historijskih dogodjaja misle Srbijanci, da imadu pravo na Bosnu i najblaža im je osnova, da i preostatak autohtonoga pučanstva ili iseli ili se posrbi ili će ga—već oni sami urediti i zemlju očistiti kao što su to učinili i u Srbiji!

Izbori su ih ubezumili, jer su, usprkos najstrašnijem teroru, dali hrvatsku apsolutnu većinu. To je bilo nešto, čemu se oni nijesu mogli nadati u svome slijepome, grandomanskome šovinizmu; to je ono, s čime se oni ne mogu pomiriti ni pod koju cijenu, te su bezobzirni u provadjanju svojih srbizatorskih osnova u tolikoj mjeri, da pri tome često zaborave i na svoju beogradsku diplomaciju, na podvalu. U tome poslu nemaju vremena čak ni za

x) B.H. [illegible] 1878 [illegible] · Dalmatien bis 1897 venezianisch

to prokušano sredstvo grčko-bizantinske državničke mudrosti, več slijepo i bezumno jure prema željkovanom cilju.

Prestaju biti diplomate i postaju obični komite, kada treba ugrabiti komad zemlje, koju, uostalom, nikada nitko nije ni kanio uzimati onima, koji na njoj živu, a najmanje bi to bili učinili mi Hrvati!

U tom pogledu je neobično karakteristično, što se desilo čak kralju Aleksandru. On je, naime, savršen diplomata, pa ipak, kada se radi o Bosni, popušta i kraljevska pažljivost, na koju se ipak ne bi smjelo nikada zaboraviti već radi tamo neke Evrope, pa napose radi—Francuske. Evo, što se je desilo:

6. siječnja, 1929. uvadja se kraljevska diktatura, zabranjuju se sve "plemenske" oznake, zabranjuju se sva "plemenska" politička društva, ukratko: zabranjuje se sve, što nosi oznaku "plemensku". Nama je Hrvatima bilo odmah jasno, da se radi samo o našoj imovini i o našim institucijama, no to se nije smjelo reći, jer bi to značilo "izazivati plemensku mržnju" i dobiti pet godina robije. U Bosni su postojala tri potporna djačka društva i to jedno srpsko (Prosvjeta) i dva hrvatska: katolički Napredak i muslimanski Gajret. Gajret nije nosio u imenu i pravilima hrvatske oznake, ali je notorno, da je vazda imao najčišću hrvatsku upravu i da je u njegovim konviktima mladež odgajana u hrvatskom duhu. To je bilo poznato i svakome posve naravno sve do kraljevske diktature. Prije se nije moglo u to dirati kakvim zakonom, jer ga nijesu imali pri ruci, podvale nijesu upaljivale i uslijed toga je Gajret mirno dalje radio, sve do nekoliko mjeseci iza proglašenja diktature. Već je sve drhtalo u krutome kraljevskome oklopu; tko je zapjevao hrvatsku pjesmu, išao je u zatvor i tamo bio najprije isprebijan, a zatim sudjen; hrvatska su društva likvidirala do boljih vremena radije nego da svoje hrvatsko ime zamijene sa jugoslavenskim, koje je u sebi bez sadržaja, službeno sistem ropstva, a u stvari podvala. U takim je prilikama jednoga dana osvanula notica u novinama, da je "muslimansko potporno društvo Gajret" promijenilo ime u "srpsko-muslimansko potporno društvo Gajret." Nitko se medju Hrvatima nije iznenadio, ali smo se svi značajno pogledali, da tim pogledima utvrdimo jedan novi argumenat. Ista je novinska notica javljala još i to, da je dozvolom kralja Aleksandra pokroviteljstvo društva preuzelo "Njegovo Visočanstvo prestolonasljednik princ Petar!"

Radi se o Bosni! Radi se o srcu hrvatske države, koje se mora rastočiti i srbizirati pod svaku cijenu. Da li bi taj posao uopće došao na pamet onima, koji bi vjerovali, da su Srbi i Hrvati jedan isti narod ili bar braća, koja će u buduće živjeti bratski u

zajedničkoj kući, — prepuštamo, da odgovore "Jugoslaven" kralj Aleksandar i svi oni njegovi "prijatelji sa strane," koji su doduše već veoma malobrojni, no koji još i danas ex katedra tumače cijelome svijetu, kako mi Hrvati—ne znamo, što smo, već nam oni moraju doći tumačiti, kako smo mi neki narod, o kojemu naš, hrvatski narod nije nikada ništa čuo i o kojemu ne će da zna.

Nas Hrvate rezultat izbora u Bosni nije nimalo iznenadio, već samo potvrdio naše znanje, da su i Bosna i Hercegovina doista hrvatske zemlje, u kojima je jaka istočno-pravoslavna manjina, koja je sve prije negoli rasno, etnički srpska, ali koja se danas srpskom i osjeća i priznaje, s čime mi kao sa činjenicom računamo danas kao što ćemo računati i u slobodnoj hrvatskoj državi.

Kako smo već ranije naveli, baš su ove zemlje bile središte hrvatskoga naselja i ostale su rasno, etnički najčišće naše zemlje sve do provale Turaka. Karakteristika je bosanskih Hrvata, da se svi osim u donjoj Hercegovini služe "ikavskim" dijalektom hrvatskoga jezika. Taj dijalekt ne poznaju Srbi (što će mi, siguran sam, potvrditi i g. Scotus Viator) i **nema Srbina, koji se s njime služi ili se je ikada služio.** Što više, taj dijalekt nije nigdje nikada prihvatio nijedan pravoslavni stranac, koji je k nama prebjegao i tu naučio hrvatski, jer je jezik učio od onih, s kojim ga je odmah crkva povezala. Samo je tako razumljivo, što hrvatsko katoličko i pravoslavno selo mogu biti vjekovima jedno kraj drugoga i da seljani dnevno dolaze u prijateljski saobraćaj, pa da ipak neprekidno ostaje svako kod svojega govora. Tu nema iznimke!

U Bosni su svi katolici i muslimani najčišći "ikavci" i to **muslimani u Bosni i u Hercegovini bez ikakova izuzetka** baš kao i svi katolici južne Like i većine Dalmacije. Osim toga objektivnoga kriterija za hrvatstvo bosanskih muslimana, postoji i historijski kontinuitet, koji dokazuje tu činjenicu, a ona je najbolje potvrdjena subjektivnim osjećajem svega našeg naroda muslimanske vjere u Bosni, da pripada u isti narod sa svojom katoličkom braćom.

"Što imamo najčišće hervatske kervi, ta je u plemstvu Turske (t. j. Bosne i Hercegovine. — Op. p.), ona bo se ovo 400 godina najmanje meša, s tudjom kervju." (A. Starčević: Bi-li k Slavstvu ili ka Hrvatstvu?—str. 40.).

Osim toga Starčevićeva svjedočanstva, koje je hrvatsko, možda će za mnoge na Zapadu, koji su Srbiji skloni, biti jače svjedočanstvo Srbina i to nikoga drugoga, nego g. Pribičevića. Na strani 30. i 31. svojega citiranoga djela raspravlja on o pitanju, koliko je u državnome sklopu Srba, koliko Hrvata, a koliko Slovenaca, pa

postavlja pitanje, kuda treba ubrojiti bosanske muslimane, o kojima se prepiru Srbi i Hrvati, te odgovara ovako:

"Leurs intellectuels sont en enorme majorite d'orientation croate; et les masses populaires dans touts les actions politiques suivent aveuglement ces intellectuels. Il ne faut pas s'y tromper. Surtout, le systeme de l'hegemonie de la Serbie d'apres lequel tout le pouvoir de l'Etat est aux mains des Serbes de Serbie, c'est-a-dire de leur representants malgre qu'ils n'y soient pas autorises, a produit cet effect que les Musulmans Bosniaques dans leurs aspirations, et leurs vues sur l'avenir, s'identifient completement avec les Croates. L'homme d'Etat serbe qui ne tiendrait pas compte de ce fait ne pourrait pas etre considere comme un homme politique serieux." 1)

Zatim na strani 144. istog djela kaže g. Pribičević za Bosnu i Hercegovinu:

"Elle (la Bosnie-Hercegovine) n't jamais ete au cours de histoire reunie avec la Serbie." 2)

Matica Hrvatska izdala god. 1932. leksikografsko djele uglednoga muslimanskog Hrvata iz Sarajeva, dra. Safetbega Bašagića, u kome je iznio nekoliko stotina biografija uvaženih bosanskih muslimana Hrvata, koji su zauzimali najodličnija mjesta u državnoj i vojničkoj upravi bivše otomanske carevine, čime je neobično jasno zasvjedočeno Hrvatstvo tih uglednih muževa, pa i naroda, iz kojega su potekli.

Bosna i Hercegovina imadu prema posljednjem popisu pučanstva nešto preko dva milijuna i sto hiljada, od česa otpada na pravoslavne 800,000, na muslimane 735,526 duša, a preostatak na katolike. Tu je račun lagan, pa je samo srbijanska objektivnost mogla biti iznenadjena pobjedom Hrvatstva, koja je urodila još žešćim progonima svih bosanskih Hrvata, a napose muslimana. Oni su bili u vrlo teškome položaju iz više razloga. Jedan je od najvažnijih bio pitanje agrarne reforme, koja im je visila nad glavom kao Damaklov mač i s kojom je svaki ministar, svaki kotarski predstojnik, svaki općinski pisar, svaki žandar i svaki kor-

---

1) Njihovi intelektualci su u ogromnoj većini hrvatski orientirani, a narodni slojevi u svakom političkom kretanju slijepo slijede te intelektualce. Glede toga se ne smije varati. Naročito je sistem srbijanske hegemonije, po kojem je sva državna vlast u rukama Srbijanaca, to će reći njihovih predstavnika, premda na to nisu ovlašteni, uzrokovao da se **bosanski Muslimani u svojim zahtjevima i pogledima na budućnost potpuno identificiraju sa Hrvatima.** Srpski državnik, koji ne bi s tom činjenicom računao, ne može se smatrati ozbiljnim političarom.

2) Ona (Bosna i Hercegovina) nije tokom povijesti nikada bila ujedinjena sa Srbijom.

teš na svoju ruku tjerao politiku, ucjenjivao, globio i otimao. Muslimani su bili posjednici zemalja—age i begovi—a pravoslavni skoro svi bez iznimke njihovi kmetovi, glebae adstricti. Kad je došla Srbija, došla srpska sloboda i srpska osveta, naravna stvar, da je bila prva zemlja na udaru. Begovske su vile (čardaci) i dvorovi bile prve baklje u počast—mlade slobode i prvi pozdrav—bratstvu i jedinstvu "jedinstvenoga" naroda, koji je imao da brzo posvršava te male bratske obračune. Srpstvo je u krvi, nasilju i požarima slavilo slavlje nad svojom "braćom" katolicima i muslimanima, stvarajući baš onakove prizore, kakove su predji tih današnjih junaka gledali pred nekoliko stoljeća, kad su ovamo došli na tudja opustjela i krvava ognjišta, idući ropski bojažljivo za osmanlijskom vojskom, koja je sijala pustoš i smrt.

Rob se je otrgnuo s lanca i čim je osjetio, da mu krv lakše kola kroz žile, bjesomučno je zagrizao, ne gledajući ni koga hvata ni kamo udara. Zavladala je strava i mnoga i mnoga je čestita muslimanska porodica u zdvojnosti ostavila svoju hrvatsku postojbinu i pobjegla pred onim, koga je uzela pod svoje okrilje kao slugu, ali—i kao čovjeka. Ovo joj je bila plaća! Ne ulazeći nipošto u samo pitanje agrarne reforme, gdje mi ne možemo imati drugoga stanovišta nego li ono, koje ispravno zauzimlje sav naš hrvatski seljački narod, ipak moramo ovdje naglasiti: ako se igdje može tvrditi, da su vlastela otela zemlju od seljaka i tako seljake učinila svojim kmetovima, to se ne može tvrditi za bosansku vlastelu, jer su oni prešli na islam najviše za to, da sačuvaju svoja imanja, koja su imali još u hrvatskoj samostalnoj državi. Za katolike i muslimane kmetove, koliko ih ima, moglo bi se možda ustvrditi, da vuku lozu od onih starodrevnih hrvatskih kmetova, koji bi bili uzeli tu zemlju, samo da su imali snage, baš kao što su to učinile spahije, ali su svi pravoslavni doselili već na postojeće latifundije.

Ovo je bilo potrebno iznijeti, da se istakne i s te strane historijska neosnovanost njihovih revindikacija i historijskih pretenzija, ne dirajući time ni malo u današnji duh vremena i u današnje i naše kao i njihovo shvaćanje o odnošaju svakoga pojedinoga čovjeka prema grudi zemlje, koju radi i miluje žuljima i znojem, besanicom i živcima!

Kada je sazvana na zasijedanje ustavotvorna skupština, hrvatska republikanska seljačka stranka pod vodstvom Stjepana Radića, nije se pozivu odazvala kao ni tri izabrana pravaška zastupnika, uslijed česa nije bila u Beogradu zastupana Hrvatska u svoja dobra dva dijela: banska i dalmatinska, dok su bosanski Hrvati, i katolici i muslimani, morali na poziv ići, ako nijesu bili

spremni, da dodje do općega pokolja i paleža. Već je kod prvih sjednica bilo jasno, da je to—proširena Srbija, koja pozna samo srpsko bratstvo i samo srpsko jedinstvo, pa kada se god sa njihove strane čuje riječ "naš narod," onda se to mora prevesti s neprikrivanim riječima "srpski narod." Razumije se, da je ta jadna ustavotvorna skupština morala polagati prisegu regentu i time jasno manifestirati svoju pokornost i ovisnost!

Glavni je posao bio, da se stvori ustav za "naš" ujedinjeni narod i za "naše" ujedinjene zemlje. Sve je Srbe s najrjedjim iznimkama vodila jedna jedina misao: stvoriti takovo državno stanje, da srbiziranje ide samo sobom tako, da već slijedeća generacija cijelog "našeg" ujedinjenog naroda bude otvoreno srpska. Koji nije bio za takovu osnovu, taj je bio takav samo iz bojazni, da osnova ne će uspjeti, već da će se tim putem možda sve pokvariti. Ovake su smatrali kukavicama, koje podcjenjuju srpsku snagu, i sa prezirom prelazili preko njih na dnevni red, na kome je konačno iskristaliziran najsavršeniji centralistički ustav, kroz koji nije mogla ni jedna igla pasti mimo centralne vlade, mimo Beograda i njegovih zakupnika! Dok su oni tako u Beogradu pravili mrežu, u kojoj bi za sva vremena zagušili najprije hrvatstvo, a onda i slovenstvo i katolicizam i islam, dotle je u Zagrebu zasijedao g. Radić i suvereno sazivao i obdržavao sjednice hrvatskoga narodnoga zastupstva i—stvarao ustav neutralne seljačke republike Hrvatske. U Zagrebu je bilo legalno predstavništvo hrvatskoga naroda bez ikakove faktične vlasti, a u Beogradu uzurpatori i to ne uzurpatori silom nego uzurpatori prevarom, ali sa svom vlasti i silom u rukama.

Dana 11. veljače, 1921. je g. Radić poslao pismenu poruku, adresiranu na "regenta kraljevine Srbije, Aleksandra kao vrhovnog vojnog zapovjednika," koju je potpisalo četerdeset i osam narodnih zastupnika. U poruci se nabrajaju historijski dogodjaji od 29. listopada 1918., pa dalje, te se samo ovome priznaje zakonitost, dok se svi daljni proglašuju nevaljalim i za hrvatski narod neobvezatnim, a napose se ističe nezakonitost čina od 1. prosinca 1918. i protezanja srpske kraljevske vlasti na slobodnu hrvatsku državu. Da se to još drži, ima se zahvaliti samo oružanoj sili, koja od tada pritište sve hrvatske zemlje, te se "cijeli hrvatski narod, to znači cijelo hrvatsko seljaštvo bez iznimke a od hrvatske inteligencije velika većina, ne samo da ne osjeća "oslobodjenom," nego podjarmljenom na način, kao nikada do sada u historiji."

Sada se nabrajaju bezbrojni zločini, koji su počinjeni na hrvatskom narodu sa strane Srba, a napose se sa užasom ističe bar-

barska metoda batinanja, pa pljačka naroda žigosanjem novčanica, pri čemu se narodu najprije uzimlje bez ikakova opravdanja dvadeset posto vrijednosti, a poslije mu se bez ikakove ekonomske podloge daju za četiri krune jedan dinar, i ako je kupovna snaga dinara slabija od kupovne snage krune, ili su najednako. Na taj je način država opljačkala hrvatski narod najprije za jednu petinu, a zatim za daljne tri četvrtine njegova imetka!

Poruka pozivlje regenta, da još u zadnji čas stane na kraj divljanju svoje oružane sile, da se tako omogući da Hrvatska bude mirno i uzorno mjesto rada za nacionalni i državni život u bratskom sporazumu sa Srbijom.

Ujedno se ističe, da srpski kralj Petar nosi protuzakonito u svome naslovu riječi "voljom naroda kralj Hrvata", jer je to 1. prosinca 1918. neovlašteno i protuzakonito uzeo u svoj naslov, a sve da je tada to i bilo zakonito, kao što nije, nakon plebiscitarnih izbora od 28. studenoga, 1920. nema prava na taj naslov, jer se je toga dana narod izjavio skoro jednoglasno za republiku i to za hrvatsku neutralnu seljačku republiku.

Kralju Aleksandru nije ta poruka zadavala nikakove brige, jer je on izvolio 1. prosinca 1918. poručiti "dragoj braći Hrvatima" da će biti kralj "samo slobodnim gradjanima," pa—neka sada slobodno pišu, što ih je volja. To im je najbolji dokaz, da su doista slobodni. Medjutim se grozničavo pripremao ustav. Čim se je više primicalo ljeto, tim je žurba bivala veća, tim su se pozornije ispitivale mogućnosti. Kada se je vidjelo, da je opozicija dosta jaka, i ako većina Hrvata nije u skupštini, mnogi se zabrinuše, jer i ako ne treba za odglasanje ustava kvalificirane većine, na koju su i svi Srbi pristajali prije nego li su sjeli u sedlo, ipak treba polovica svih izabranih zastupnika više jedan, a toliko Srba nema, Slovenci se groze da će glasovati protiv ustava, bosanski će muslimani i katolici to sigurno učiniti, a makedonski Turci i Arnauti takodjer, (Makedonci nijesu, naravno, imali nijednog svog zastupnika, jer su kao narod—izbrisani!) pa je sva pogibao tu, da se ne će moći pred Evropom sačuvati forma. Ako sve podvale izdadu—djelo ne smije propasti, ono se mora provesti, jer je samo tako moguće ispunjenje Srbinove zavjetne misli i to još—da znadete na koji će se dan okruniti "vjekovni" san vaseloga srpstva!? To još nije nitko znao, ali su poznavaoci instinktivno slutili.

Makedonce—Turke i Albaneze—su terorom osigurali, a to nije ni bilo teško, jer ti nesretnici već iskusiše, što znači srpska prijetnja, a bosanskim muslimanima podvališe sa agrarnom reformom, obećavši, da će biti vlasnicima isplaćena, ako se ne varam, pedeset i dva milijuna dinara za oduzete zemlje. Uostalom, čim

bosanski muslimani ne pariraju, oni više nijesu "naš" narod, nego "Turkesine, koje treba istrijebiti". I oni su svijesni, što znači takova prijetnja, kada izidje iz Srbinovih usta, pa nijesu spremni, da se bez potrebe poigravaju s glavom! Pristadoše na pazar i primiše na račun (i opet moram reći: ako se ne varam) jedan milijun dinara na račun kapare. Naravno, to nije išlo u džep narodnim zastupnicima, već je razdijeljeno nekim vlasnicima zemljišta, kojima je oduzeto.

Dana 28. lipnja 1921. bi odglasan turskim i arnautskim glasovima ustav kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, koji svu vlast osigurava Srbima, zapravo Srbijancima, i za koji su od Hrvata glasovali jedino bosanski muslimani i to—i ucjenjeni i prisiljeni. Uza sve to, jedva je skupljena većina od par glasova.

I tu bih bio opet morao reći: ako se ne varam, jer se više točno ne sjećam, a pomagala nemam pri ruci. Šteta, što nam ovu konstituantu nije g. Pribičević prikazao u svojoj knjizi, jer se on tih stvari sigurno dobro sjeća! Medjutim, on potpuno prelazi preko toga kao da je ostalo bez dubljih brazda! Nažalost, vara se.

Hrvatski je narod razderan na bezbroj nemogućih upravnih jedinica, koje nijesu imale kompetencije niti općine u pošteno uredjenoj državi. Glavno je bilo, da nestane Hrvatske sa karte, da se briše svaka historijska uspomena, jer ta Srbijance neobično smeta, i da se sva vlast usredotoči u njihovim rukama. I zadnjega podvornika i posljednjega smetlara u bilo kome hrvatskome uredu, može postaviti, premjestiti ili otpustiti samo beogradski ministar ili sam vladar, a sva su važnija mjesta bila tako i tako već potpuno ispunjena sa Srbima, a po mogućnosti još radije sa Srbijancima. Hrvatski su časnici od satnika gore skoro bez iznimke ili otpušteni, ili pozatvarani, ili su sami napustili domovinu, a neki umirovljeni sa tako sramotno niskom mirovinom kao da su prosjaci ili kao da im Srbija daje svoje. Od viših je časnika —Bog zna sa kojom svrhom i računom!?—nešto duže zadržan samo jedan Hrvat general i stavljen u neku pisarnu u kojoj je imao kompetenciju—bivšeg svojega računarskog podčasnika! Na taj je način Velika Srbija bila vrlo lijepo postavljena, a na Vidovdan je 1921. dobila i svoje "ustavno" krštenje.

Pogledajte:

Kosovo—Vidovdan god. 1389.

Sarajevo—Vidovdan god. 1914.

Ustav najveće Srbije—Vidovdan god. 1921.

Zar bi još i ovakovoj koincidenciji Vidovdana trebalo tumačenja!? Vidovdan se i u Hrvatskoj svake godine službeno slavi

kao "naš" narodni blagdan i naša djeca na taj dan svake godine dobivaju svoje školske svjedodžbe, nakon što im se održi odgojno i patriotsko predavanje.

Razumijete li vi nas, gospodo, u Evropi!? Vidite li vi u kakav smo vrtlog dospjeli mi Hrvati; vidite li vi, kakove su se "svetkovine" protegle čak do Alpa!?

Sa Vidovdanskim je ustavom dobila svoju privremenu sankciju najveća i najstrašnija podvala na jugoistoku Evrope—tako zvano jugoslavenstvo kao nacionalna idea i ujedno srbo-hrvatstvo kao narodno jedinstvo!

Sa Vidovdanskim je ustavom ostvarena Srbinova zavjetna misao, no kako to ostvarenje nije moglo nikako uslijediti normalnim putem, to su morale do njega voditi sve same podvale, jedna strašnija od druge, a sve na račun u prvom redu nas Hrvata, a onda u daljnoj konsekvenci i—na račun ostale Evrope i cijeloga zapadnoga svijeta. Srbi su bili svijesni, da se na takim temeljima ne da sazidati ništa trajna i solidna, pa su s toga punim jedrima udarili u posao, da učvrste i osiguraju ono, na što su na taj bizantinski način sjeli. Trebalo je, pošto poto, najhitnije rastvoriti i rastočiti Hrvatstvo, da se onda iz toga mliva, iz toga evropskoga materijala učvrsti i ojača srpstvo. U tu je svrhu uvedena Krsna slava u sve vojne jedinice i uopće protegnuta na sve državne ustanove, koje su je slavile i u predratnoj Srbiji, a svetkovina je svetoga Save uvedena u sve škole, pa čak i u konfesionalne katoličke. Što više, trgovačke su srednje škole u Zagrebu i na Sušaku dobile i svoju krsnu slavu! Sva su srpska društva uživala obilnu potporu i državne blagajne i državnih vlasti, dok je hrvatskim društvima i ustanovama na svakome koraku ometan rad i pravljene smetnje kao—nenacionalnim društvima!

Godine 1925. se je navršavao milenij hrvatskoga kraljevstva, x) pa je već ranije osnovan odbor za proslavu i kroz više godina su rodoljubna društva radila, da ta proslava bude što svečanija. Državna vlast nije mogla radi škandala iz bojazni pred otvorenom pobunom, da tu proslavu zabrani, ali ne samo da nije ništa za nju učinila niti je pomogla više nego li pomogne proslavu desetgodišnjice svakoga srpskoga pjevačkoga društva, već ju je ometala na svakome koraku. A ta je državna vlast htjela, da je mi Hrvati držimo i svojom vlašću, uslijed česa ona ne bi bila ništa drugo nego nastavak te naše tisućgodišnje kraljevine i preko hiljadu i tristogodišnje samostalne države. Medjutim, kad se radi o hrvatskim svetinjama, tada i podvale izdadu! Nemaju snage, da prenesu preko srca nešto, što je samo hrvatsko, a nikako im nije moguće, da ga označe kao "naše" t. j. srpsko.

Kraljevina SHS. je već ovim činom dokazala, da ona doista nije nastavak hrvatske države, pa uslijed toga da niti nije hrvatska, što smo mi uostalom znali i bez ovoga dokaza. Nama mogu oni iz Beograda prigovoriti, da ih Hrvati nijesu pozvali, da sudjeluju kod priprema za tu proslavu, a mi im možemo odgovoriti samo ovoliko: **Zar treba zvati na proslavu državu, koja zna, da navršava hiljadu godina svojega kraljevstva!?** Koja država sama to ne zna i ne osjeća, ta naravno, nije uopće legitimirana, da nešto slavi. Ona može biti pozvana samo kao gost na prijateljsku proslavu. Budući da se u ovom slučaju nije radilo o prijatelju, to hrvatski narod nije smatrao svojom dužnošću, da pozove na svoju proslavu beogradsku satrapiju!

Za Vidovdanski ustav nije glasovao g. dr. Trumbić, koji je najbolje mogao ocijeniti, da li on odgovara onim idejama i krilaticama, s kojima je vodjen rat i s kojima je i on sam, s puno prijegora i samozataje, radio sa srpskom gospodom za vrijeme rata. Isto tako nijesu za njega glasovali ni oni Hrvati, koji su se bili okupili u narodnom klubu, već su uz protest napustili beogradsku skupštinu.

Iza toga su se svi hrvatski narodni zastupnici okupili oko Stjepana Radića i hrvatske seljačke republikanske stranke i stvorili t. zv. Hrvatski Blok. U bloku su bili svi izabrani zastupnici Hrvati osim njih nekolicine, koji su — usprkos svega i dalje ostali uz g. Pribičevića i bili birani na njegovoj kandidatskoj listi (Većeslav Vilder, dr. Hinko Krizman i još neki). Blok je češće održavao plenarne sjednice u Zagrebu, dok je predsjedništvo zasijedalo skoro u permanenciji. Cijeli je hrvatski narod iz svih hrvatskih pokrajina bio jednodušno uz taj blok, te je on doista bio ovlašten, da u punom smislu zastupa interese svojega naroda, jer je bio jedini i to potpuni representant cijeloga naroda.

U veljači, god. 1922. je blok izradio i opravio predstavku svim kulturnim narodima i napose delegatima konference u Ženevi, u kojoj je ponovno iznio i obrazložio čudo od "pravnoga" i "državopravnoga" položaja, koje postoji kod nas, baš kao što je to obrazložio bio pred godinu dana sam Stjepan Radić sa seljačkom republikanskom strankom. Medjutim je beogradska vlast uspješno razgradjivala Hrvatsku i moralno i materijalno po svojim najboljim nakanama i nastojanjima. Prva joj je briga bila, da se iz škola izbace stari hrvatski udžbenici i uvedu novi. To, doduše, nijesu nikako mogli biti oni stari srpski predratni, ali su svakako morali biti takovi, koji će odgovarati osnovama i nakanama srpskih šovena, a to su bili svi bez iznimke sa jedinom razlikom—koji se je znao i htio malko prikrivati, a koji opet nije

ni to smatrao potrebnim. U tim je novim "našim" knjigama hrvatska povijest ili posve ispuštena ili svedena na nekoliko suhoparnih stranica, a i to—falsificirano. Isto tako je sa literaturom i svim ostalim hrvatskim kulturnim tekovinama. Hrvatske su zemlje imale već decenijama ustaljen svoj školski sistem. Kako toga nije bilo u Srbiji, nijesu gospoda primijenila i nastavila ono, što su zatekla iskušano i gotovo, već su svake pola godine sve razvaljivala i opet sve na novo ispočetka—kvarila, te napravili takav kaos u školstvu, da je nestalo svake sigurnosti i svakoga sistema. I u ostalim je granama javnoga života nastao isti kaos, jer naše nijesu htjeli prihvatiti, budući da nije srpsko, a novo se, ni uz najbolju volju, ne da brzo stvoriti. Pogotovo je takovo stvaranje nemoguće u zemlji, u kojoj je bila jedina valjana kvalifikacija za sve struke, znanja i umijeća—da si Srbin, koji dvadeset puta na dan pripovijeda i zvanom i nezvanom, da si se borio na Kajmakčalanu i probio front! Na stvari ništa ne mijenja, ako si baš u vrijeme te borbe bio negdje u Ženevi ili u Parizu u kakovom cafe-šantanu.

U našim je krajevima plaćan do deset puta veći porez nego u Srbiji, jer smo mi imali u svim našim pokrajinama minuciozno i savršeno izradjen porezni sistem, dok ga Srbija skoro uopće nije imala. **Tu nam granu javne uprave ne htjedoše razvaliti, ali je niti ne proširiše na cijelu državu.** Samo su nas po tim sistemima šarafili, da smo mi Hrvati **bez ikakove dvojbe platili teže reparacije Srbiji nego da smo ostali sastavnim dijelom Austrije i Ugarske, pa skupa s njima bili sudjeni!**

Doista, treba biti objektivan i lojalan, treba biti čovjek srca i poštenja, pa iskreno priznati, da je ovo tu na jugoistoku Evrope, što se zove "kraljevina SHS." ili "kraljevina Jugoslavija"—ime je sporedno, jer je u svakom slučaju bez unutarnje vrijednosti i sadržaja!—valja priznati, da je to "nešto" doista vrijedno svake samilosti, a evo, zašto:

Srbijanci to uopće nijesu ni željeli. Prešlo je sva njihova očekivanja i želje, ali—kad je već tu, a oni znadu, da dugo ne može tako biti, bacili su se svom snagom na to "nešto" i sisaju mu ne samo mlijeko, nego i krv i sokove i sve, što se bar nekako dade probaviti. Njihova je lozinka: "Dok traje, nek laje!"

Srbi iz bivše monarhije pristupiše ne toliko k tome nečem novom, koliko k svojoj obožavanoj i željkovanoj Srbiji, pristupiše joj sa djetinjim suzama u očima, pristupiše joj kao k uskrslom Mesiji, kao Tornju Davidovu, kao Zavjetnome Kovčegu, sretni, da samo poljube njezine brazde i da svojim suznim pogledima pomiluju njezina pomazanika kralja, koji osveti Kosovo i ujedini srp-

stvo. Tako su pristupali k svojoj Srbiji ti pobožni hodočasnici, kojima do tada nijedan zločin za nju nije bio zločin nego patriotsko djelo i dužnost, no jedva pristupiše, jošte ni duše ne razgališe, još niti ne udahnuše njezinoga zraka, a već opaziše, na svoj najveći užas, da ne samo da to nije žudjeno boštvo, već da to nije ni brat, ni sestra, ni majka, da to uopće nije ni ljudsko biće, već najobičniji vukodlak, iz najdublje azijske špilje, iza dobra i zla, koji grebe, grize, sisa krv i ubija samo zato, jer tako mora činiti, jer drugačije ne podnosi njegova narav. Pobožni hodočasnici riknuše od zaprepaštenja, trgoše natrag, jaučući i šapućući:

"Srpstvo, milo, sveto srpstvo, gdje si!? Zar su ovi Cincari tvoji nosioci i predstavnici!?"

Koliko razočaranje doživješe sa Srbijom Srbi iz bivše monarhije, najbolje pokazuje strašni i nevjerojatni primjer g. Svetozara Pribičevića!

Mi Hrvati ove i ovakove tvorevine nijesmo nikada ni želili ni htjeli, niti je ikada itko u našoj historiji priželjkivao ovako monstruoznu tamnicu. Svi Hrvati jedva čekaju, kada će moći doprinijeti najveću žrtvu—kad bez nje ne ide!—da se ovo raspane, pa da opet kao ljudi odahnu iza paklenskih muka u "bratskome zagrljaju". Mi nemamo za nju drugoga osjećaja osim gnjušanja i prezira. Mržnja ne bi bila ni pravi izraz za naše osjećaje, niti bi bila na mjestu, jer se radi o najgnjusnijim podvalama, što ih Bog pamti!

Slovenci su dobro organizovan malen narod, posve su odijeljeni od Hrvata, sa Srbima uopće ne mogu doći preko hrvatskoga teritorija, a jezično su toliko različni i od Hrvata, od Srbijanaca po gotovo, da su prilično zaštićeni proti nasilnoj infiltraciji Srbijanaca u državnim uredima. Dok su Hrvati i Srbi u trajnoj borbi bez stana i primirja, dotle Slovenci vrlo lijepo i vješto pristave svoj mali lončić k zajedničkoj vatrici i skuhaju, što imadu. Uostalom, oni su uslijed takih prilika ipak više svoji nego li su to ikada bili u monarhiji. Za ovu ih državnu tvorevinu veže interes, koji nema ništa zajedničkoga sa ljubavlju i osjećajem za općenitost.

Što i kako osjećaju Makedonci, najrječitije pričaju njihove bombe i pakleni strojevi, dok osjećaji Albanaca, Magjara i Nijemaca kao . . . a, zar je uopće vrijedno govoriti o onima, "koje smo mi (to se razumije: mi Srbijanci) potukli na Kajmakčalanu?!"

Eto, tako izgleda ta nesretna smjesa, taj konglomerat zapjenjenih, iskrvavljenih, izmrcvarenih i—pobješnjelih, da on doista zaslužuje samilost. Svakako bi bilo vrijedno, da se Evropa malko

već jednom zagleda, da vidi, što to tamo miješa srbijanski magjioničar sa zlatnim štapom Voltaireovih potomaka.

Kad je Hrvatsko narodno zastupstvo vidjelo, da ne koriste protesti, da su gospoda u ženevi zabavljena drugim poslovima, pa su očito sretni, da Srbi tu dole čvrsto drže samo da ne dodje do većih neprilika i komplikacija, (što se time eksploziv samo gomila i to na najškakljivijem dijelu tijela poštovane matrone Evrope, to se nije zarezivalo), odluči Stjepan Radić da ide u inozemstvo, da živom riječi uputi tu vrijednu Evropu na opasnosti, koje ne prijete samo nama Hrvatima, nego i onima tamo dalje iza nas, na zapadu. Bio je u Beču, obišao je i političke ljude u Londonu. Prikazao im je prilike, u kojima živimo i muke, koje hrvatski narod podnosi. Nije važno iznositi pojedinosti toga njegovoga putovanja, no potrebno je izričito naglasiti, da je on doista bio legitimiran, da zastupa cijeli hrvatski narod i njegove interese, a za cijeloga je svoga života stajao na stanovištu, da se sva pitanja mogu i moraju rješavati mirnim putem, pa je, s toga i propovijedao mirotvorstvo, vjerujući, da će interesirani i pozvani evropski faktori svojim uplivom učiniti red i kod nas. Medjutim, tamo je na zapadu još imao svatko previše svoga posla, pa je bilo temeljno načelo—quieta non movere. Glavno je da vlada prividni mir, pa on bio i truo i napunjen barutom. Samo neka ne eksplodira! Stjepan je Radić dobio prijateljski savjet, napose kod prijatelja u Londonu, da svakako ide sa svojim drugovima u beogradsku skupštinu i da se tamo bori. Uzalud ih je on uvjeravao, da to nema nikakove svrhe, jer bili mi Hrvati tamo ili ne bili, Srbi će opet činiti i provadjati samo ono, što su nakanili, a budemo li im mi smetali, oni će nas potući. Ja nijesam bio sa blagopojnim Radićem u Londonu, pa te izjave niti nijesam mogao čuti na svoje uši, ali sam opetovano čuo od dobro upućenih prijatelja, koji su mu bili najbliži, da je Radić doista izrekao to proročanstvo. S time ja ne kanim istaći, kako smo mi Hrvati neka izabrana nacija, koja je obdarena čak i—proročanskim darom, već hoću da pokažem, kako nije teško kod nas biti prorokom, kada imadeš posla sa Srbijancima.

Kad se je Radić vratio kući, posjetivši prije i Rusiju, udarena je cijela stranka iznimnim zakonom t. zv. Obznanom, koja je do tada vrijedila samo za komuniste, cijelo vodstvo pozatvarano i narod mučen i progonjen kao nikada do tada, a to sve pod izlikom, da je—komunista i član treće internacionale. U to je isto vrijeme revolverima i željeznim batinama "propovijedala" narodno jedinstvo "Orjuna" (ORganizacija JUgoslovenskih NAcionalista"), borbena omladinska organizacija stranke g. Pribičevića,

koji se je, medjutim, bio razišao sa g. Davidovićem i osnovao svoju "Samostalnu demokratsku stranku", koja je bila ograničena skoro posve isključivo na krajeve s ovu stranu Drine i Dunava. To je bila prva pukotina izmedju Srbijanaca i ovdašnjih Srba, no tada su se još uvijek natjecali u centralističkome srbovanju pod krinkom jedinstva.

U takim su prilikama provedeni parlamentarni izbori uz nečuvena nasilja i prevare, ali nijesu na stvari promijenili upravo ništa. Radić je izišao iz njih još jači nego li je prije bio, jer je sada već sav narod bez iznimke bio oko njega. U skupštini je verifikacioni odbor poništio mandate Radiću i nekim uvaženijim članovima vodstva, neke je mandate bez daljnjega verificirao, a neke opet—stavio na led. Tako su to onda sama gospoda iz srpske skupštine označila. Kakvi su pravni i moralni kriteriji vodili braću, da na ovoliko načina postupaju sa mandatima jedne iste stranke, kod koje nije bilo ni najmanje izborne nekorektnosti, jer naprosto nije bilo nužno čak niti agitiranje, a kamo li što preko toga kod onakove narodne jednodušnosti—ne može se rastumačiti nego skrajnim cinizmom i nepoštivanjem čak niti onih zakona, koje su sami stvarali radi nas i proti nama.

Radić je cijelo vrijeme bio u zatvoru i tamo stvori odluku, da cijelu dotadanju svoju politiku okrene ravno za stoiosamdeset stupnjeva! Dana 27. ožujka 1925. pročita u beogradskoj skupštini njegov sinovac Pavao Radić izjavu u ime predsjednika Radića i svih zastupnika kojom priznaju monarhiju, priznaju Vidovdanski ustav, priznaju sve, što Beograd i želi i ne želi; priznaju sve do apsurduma!

Hrvatska je inteligencija i hrvatsko gradjanstvo bilo konsternirano i zaprepašteno tim prividnim načelnim slomom, no hrvatsko je seljaštvo imalo u svoga vodju neograničeno povjerenje. Ono je odmah taj predsjednikov korak protumačilo tako, da to nije politika nego samo taktika. To nije ni kapitulacija ni slom, nego jednostavni manevar, po kojemu se mora ispitati, da li je još uopće moguće sa Beogradom ili ne, a ujedno dati engleskim prijateljima dokaz, da njihov recept suradnje sa Beogradom ne vodi uspjehu. Tu se može sve pokušati, možeš na sve pristati, možeš sve odobravati, pa ipak—nijesi udovoljio, jer se traži još i više. Traži se, da ti zabaciš svoju narodnu prošlost, da se sramiš sebe samoga i da pljuješ po svemu, što je tvojim očevima i tebi samome do jučer bilo uzvišeno i sveto. Traži se još i više. Ti se moraš odreći i svoga ljudskoga dostojanstva i priznati, da uopće nijesi čovjek, da si nitko i ništa, jer—nijesi bio na Kajmakčalanu i nijesi tamo probijao front!

Hrvatska republikanska stranka je prestala biti republikanskom i postala guvernementalnom, a Stjepan Radić ministrom prosvjete, dok su i još neki drugi resori podijeljeni medju njegove drugove. Radić se je sa svom dušom i sa svim svojim velikim znanjem dao na posao, no ubrzo se je pokazalo, da su svi njegovi napori apsolutno uzaludni. Hrvatski narod nije osjetio upravo nikakova poboljašnja svojega položaja uslijed toga velikoga preokreta u njegovoj politici. Sve je ostalo pri starome osim, što su razne propalice i dangube, koje su se prije držale što g. Pribičevića, što drugih vladinih stranaka, sada nenadano postale "žestoki" Hrvati i prilijepili se uz seljačku stranku, da je prvom dobrom zgodom izdadu! Kada je g. Radić vidio, da se iz beogradskoga ministarstva ne da za Hrvate učiniti ništa ni dobra ni poštena, dao je onu svoju klasičnu izjavu: **"Ja nijesam u ministarstvu, nego samo pri ministarstvu!"**

Stojeći sada na vladinom terenu htjede hrvatska seljačka stranka proširiti svoje organizacije kao čisto starliška stranka i na Srbiju, a u prvom redu na Makedoniju. Nema nikakove dvojbe, da bi Radića bila slijedila listom sva Makedonija samo za to da ne mora biti u srpskim strankama, kada svoje ne smije imati, no takovo shvaćanje narodnoga jedinstva nije išlo u račun beogradske gospode. To jedinstvo, kako ga oni shvaćaju i tumače, daje samo njima pravo na cijeli teritorij kao da je svakome očevina, ali drugima daje pravo samo na to—da budu sretni, što ih Srbijanci izrabljuju. Oni su Radićeve izaslanike iz Makedonije jednostavno —šupirali. Medju tim izaslanicima nije bio nitko manji nego glavom ministar g. Pavao Radić, onaj isti, koji je pročitao izjavu 27. ožujka, 1925.

Toliko smo mi nacionalno jedno!

Nekoliko je zastupnika seljačke stranke bilo nezadovoljno njezinim načelnim preokretom, pa istupiše iz stranke i priključiše se što hrvatskim federalistima, što hrvatskoj stranci prava. Išli su i u narod. Narod ih je mirno slušao, kako kritiziraju Radića, što prije 27. ožujka uopće nije bilo moguće, no nije se nigdje vidio znak većega odobravanja.

Radićevo je ministrovanje trajalo nešto manje od godine dana. Tada stupi u najžešću opoziciju, napadajući nemilosrdno beogradsku korupciju i "batinaše," a god. 1927. su bili ponovno izbori. Radić pobijedi ponovno s velikom lakoćom u svim hrvatskim kotarevima osim u glavnome gradu Zagrebu, koji je sa ogromnom većinom izabrao pretstavnika stranke prava, dr. Antu Pavelića (odvjetnika) i pretstavnika hrvatskih federalista dra. Antu Trumbića, bivšega predsjednika jugoslavenskoga odbora. Protu-

kandidat im je bio sam lično Radić, no tu ostade i on u znatnoj manjini. Za to u hrvatskoj provinciji ostadoše bez mandata ne samo svi protivnici, nego napose i svi oni bivši zastupnici seljačke stranke, koji su se odijelili od Radića, ne odobravajući njegove promjene od 27. 3. 1925.

Inteligencija je umovala i u velikom broju odsudila, ali—narod je svome vodji vjerovao. Hrvatski je seljak pošten i konzervativan. On se malo oduševljava, on poteško počne vjerovati, ali kada jednom nekom vjeruje, on mu onda doista vjeruje! On je prijatelj na život i smrt, kad već nekom postane prijateljem. Svaki je i najzadnji seljak znao, da ne može biti prijateljstva izmedju srpskoga kralja i Radića, koji ga je kao vodja svih Hrvata ljubazno pozvao, da se udalji preko granice i na tom mu putu obećao sve—kraljevske počasti. I sam je Radić znao pjevati sada panegirike tome istome kralju, a ljudi su to slušali, smijali se i mislili: "Kad oni uvijek podvaljuju nama, zašto ne bi i mi gdjekada njima!?"

Kralj je medjutim već bio očito okrenuo kormilo prema diktaturi, te na sve načine, koji su bili sve prije nego parlamentarni, kušao da stvori svoju vlastitu stranku. G. Pribičević je bio već duže vremena u opoziciji, jer—vjerojatno—Srbijanci više nijesu trebali eksperta za hrvatska pitanja. Sada su i oni već imali sami svojih stručnjaka u svim tim "švapskim" komedijama, te su im bili suvišni i sami Srbi iz bivše monarhije. Radić je vodio u skupštini i uopće u javnome životu čisto tehničku borbu za pošteno i ljudsko uredjenje cijele državne cijeline, ne stavljajući upravo nikakovih državo-pravnih zahtjeva. Pričinjao se je, kao da se je posve sljubio i pomirio sa činjenicom, da smo sada svi u jednome prokletome kotlu, pa da nema drugoga izlaza, nego gledati, da se što jednoličnije i što bolje svi skupa kuhamo, da nam svima bude što bolje, ali i da nam svima bude jednako dobro i jednako loše.

Razočaranja su i g. Pribičevića vodila sve dalje i dalje od Srbijanaca, a nije više bila nikakova rijetkost čuti od bosanskoga seljaka Srbina ne samo najstrašniju psovku na Srbiju, nego i otvoreno žaljenje za monarhijom. Ovo, doista, zvuči paradoksalno i vrijedja svakoga čovjeka, koji je znao, koliki je kapital ta Srbija našla u dušama tih dobrih bosanskih seljaka i kako ga je strahovito brzo uništila do zadnje pare kao najbezumniji hazarder. Doista je teško naći sličan primjer u svjetskoj historiji, da jedna ista generacija doživi sa "svojom" državom sve ono, što doživješe naši Srbi! Oni su radi nas Hrvata—da se tobože ne dosjetimo, kuda to dospjesmo!—svoje srbovanje morali prikrivati

sa "naše" ovo, "naše" ono, ali su uistinu vazda, i s punim pravom, mislili vazda na srpstvo i na ostvarene ideale Srbinove, i ujedno vrlo živo i duboko uživali u tome, što smo mi Hrvati pali na njihovu i milost i nemilost i batinu. Oni su divljali od puste sreće, koju im objektivan čovjek i ne može i ne smije zamjeriti, ali—nijesu ni slutili, kako će brzo početi osjećati, da su ne samo Hrvati nepošteno i neprijateljski zarobljeni, već—kako su i oni sami, sami Srbi iz bivše monarhije, bili prije više poštivani i cijenjeni kao ljudi i gradjani, nego li sada. **Što više: ti su Srbi došli do uvidjavnosti, da su zadovoljniji, sretniji i sigurniji u svakom pogledu u državi Hrvatskoj, sa Hrvatima, koji ne priznaju ni jugoslavenstva ni srbo-hrvatstva kao nekih nacionalnih oznaka, nego li u toj tiranskoj najvećoj Srbiji, u kojoj ništa ne vrijediš kao čovjek, još manje kao Srbin, a najmanje kao Hrvat . . . jer nijesi Srbijanac!**

Takvo je raspoloženje naših Srba dovelo do toga, da su se Radić i Pribičević, do jučer dušmani na noževe, našli u—koaliciji! Početkom studenoga 1927. bi osnovana seljačko-demokratska koalicija, predsjednicima Radićem i Pribičevićem. Hrvatski je narod tu kombinaciju primio dobro, jer nije osvetljiv, da bi bio spreman brže-bolje tražiti obračun od naših Srba za sve ono, što oni učiniše u onih nekoliko strašnih godina, već je zadovoljan, da ima dobrog susjeda, **koji ljubi onu grudu, koja ga je gostoljubivo primila, a sada ga materinjski hrani na svojim grudima!** Tako je s narodom. Posve je drukčije sa samim njegovim predsjednikom g. Pribičevićem. Doista je teško obnavljati muke, a još teže zaboraviti sve ono, što je on nama nanio, ali—mi nemamo prava, da svojim sunarodnicima nalažemo, koga će oni birati za svoga vodju i predsjednika. Osim toga, kada Radić s njime suradjuje, tada je hrvatski narod zadovoljan. Šuti i čeka razvoj dogodjaja. Vjeruje svome vodji!

Ta je koalicija stajala službeno na Vidovdanskom ustavu, te g. Pribičević kaže, da oni Radićevi prijatelji, koji tvrde, da je njegovo pristajanje uz taj ustav bilo samo taktične naravi, vrijedjaju Radićevu uspomenu, jer da je on doista iskreno stajao na novoj političkoj liniji. Ja to iznašam samo s toga, što je knjiga g. Pribičevića štampana u inozemstvu, i što ni ja ni moji prijatelji, koji misle kao i ja, nijesmo nipošto spremni ni pod koju cijenu vrijedjati uspomenu onoga, koji se je svojom mučeničkom smrću uzvisio na hrvatski narodni oltar, ali, baš zbog toga, ja kategorički odbijam tvrdnju g. Pribičevića. Tvrdoglavost je, što nije krjepost pametna čovjeka, a ne dosljednost—ustrajati uz načela, za koja si se uvjerio, da nijesu ispravna, no da li je divljačka sila,

kakova je bjesnila po hrvatskim zemljama baš god. 1924. za t. zv. PP (Pašić-Pribičević) režima, da li su Obznana i tamnica argumenat, koji bi bio mogao bilo koga, a najmanje Radića uvjeriti, da načela baš toga barbarluka treba prihvatiti kao ispravna, to prepuštamo prosudjivanju objektivnijih nego li smo mi, kojih se to pitanje i te kako tiče i to, svakako lično više g. Pribičevića nego li i jednoga nas Hrvata.

Seljačko demokratska je koalicija razvila u beogradskoj skupštini, sve na temelju Vidovdanskog ustava, takovu opozicijsku borbu, kakovu Beograd ne pamti i kakovu vjerojatno ne će više imati prilike doživjeti! Srbijanci su nemilosrdno tučeni na vlastitom terenu, na načelima ustava, koji je njima davao svu vlast. Takove borbe Srbijanci nijesu više mogli podnijeti. Nijesu oni naučeni, da se javno u skupštini govori o tome, koliko je tko pokrao državnoga novca. Ne spada to na javnost, a—najzad, danas je pokrao Petar, pa ćeš sutra ti doći na red. Budi strpljiv. Tko je još upamtio, da se o tim stvarima raspravlja u skupštini!? Svakako im je bilo najstrašnije to, što su lično i Radić i Pribičević bili apsolutno intaktni u tim pitanjima, pa su imali snage, da se bezobzirno razmahnu, a njima nije nitko mogao ništa predbaciti.

Kralj Aleksandar je na svu silu htio stvoriti svoju stranku, uslijed česa je neprestano dolazilo do skroz nepotrebnih i neozbiljnih kriza vlade, a sve iz puke kraljeve samovolje. Njega nije smetalo moralno rasulo, koje je uslijed toga njegova postupka nastajalo, jer ga je on očito tražio. Kako je poznato, Pašić je naglo umro iza jedne večernje audiencije u dvoru. Njegova smrt nije kralja bacila u veliku žalost, jer mu je već bio prerastao preko glave. Stari mu je gospodin bio prejak i—nije ga htio slušati! Po cijeloj se je državi šaptom pripovijedalo, ali se nije uzimalo ozbiljno, da je na dvoru popio smrtonosan čaj. Iza njegove je smrti kralj uperio svu snagu na radikalnu stranku, da je rastoči i tada pretoči u svoju ličnu stranku. Kao oružje mu je služio stari ugledni lovac g. Velja Vukičević, koji je u par mjeseci bio šest puta ministar predsjednik, no vazda bez—ikakovih lovačkih trofeja. Medjutim je parlamentarizam, posve naravno, padao sve dublje; parlamenat divljao u borbi, a stanovita beogradska štampa, za koju je bilo notorno, da stoji u najužoj vezi sa ministarstvom dvora Njegova Veličanstva, počela je bjesomučno napadati seljačko-demokratsku koaliciju, a napose g. Radića, ističući posve otvoreno, da ga **treba ubiti!** Najobičnija je fraza u tim novinama bila kroz nekoliko mjeseci: **"Krv ima da legne!"**

Kako je već prije spomenuto, kod tih su izbora izabrani za

zastupnike glavnoga hrvatskoga grada dr. Ante Trumbić i dr. Ante Pavelić (odvjetnik). Oni su dana 28. listopada, 1927. dali u skupštini zajedničku izjavu, kojom ističu, da je tadanje političko stanje stvoreno proti volji hrvatskoga naroda, uslijed česa oni proti njemu protestiraju i izjavljuju, da njihovo sudjelovanje u parlamentu ne znači niti priznavanje niti odobravanje toga stanja. Oni će svim zakonitim sredstvima i nadalje raditi na tome, da se uspostavi hrvatska državna samostalnost, koja će omogućiti, da hrvatski narod preko svoga državnoga sabora u Zagrebu, kao zakonodavnoga tijela, samostalno odlučuje o svome političkom, gospodarskom i kulturnom životu.

Njih su dvojica zauzimali osobit položaj u skupštini kao simboli onoga procesa, koji se neminovno i neumoljivo odigrava u satrapiji kralja Aleksandra Karagjorgjevića: Dr. Ante Trumbić, osnivač i predsjednik jugoslavenskog odbora u Londonu, stoji na istoj liniji s mladim drom. Antom Pavelićem, predstavnikom i vodjom nove starčevičanske generacije, koja traži i koja će osnovati samostalnu državu Hrvatsku; njih dvojica stoje kao počasna straža, kao državo-pravni svjetionici, dok pretstavniku i vodji svega hrvatstva Stjepanu Radiću pomaže rušiti ovu rugobu, koja postoji, nitko drugi nego sam glavom—gospodin Svetozar Pribičević, otac i tvorac crnoga 1. prosinca, 1918.! U takim su prilikama njih dvojica — Trumbić i Pavelić — mogli samo—časno držati zastavu hrvatstva. Oni su je i držali.

U Beogradu je medjutim—pravna sigurnost postala jednaka nuli: nitko više nije bio siguran da primi mito ili da što ukrade ili inače prikupi, a da mu seljačko-demokratska koalicija ne skoči za jaku kao bijesna mačka. Doista, položaj je postao neodrživ i svaki čas se je moralo očekivati nekakova eksplozija. Gospodin je Radić, medjutim, još uvijek bio dosljedno i uporno na svome mirotvornome stanovištu. To, doista, nije bila njegova taktika, nego najpoštenije uvjerenje!

Zrak je bio nabit elektricitetom, koja je svu atmosferu ispunila strahovitim nepoznanicama.

HRVATSKA GOLGOTA.

20. lipnja, 1928.!

Stjepana su Radića prijatelji odgovarali toga jutra, da ne ide u narodnu skupštinu, jer su čuli, da se vladini ljudi ozbiljno spremaju da ga ubiju. Dan prije su javno u skupštinskoj dvorani izjavili radikalski zastupnici Tomo Popović, Selić i Puniša Račić, da će ubiti Stjepana Radića. Ovaj se nije dao odgovoriti, da ne ide na sjednicu, no izjavio je prijateljima, da ne će ni riječi progovoriti.

Čin je poznat cijelome svijetu, jer je bez primjera medju kulturnim narodima. Član vladine većine Puniša Račić mirno polaže veliku vojničku pištolju preko lijeve ruke, gadja i puca u hrvatske narodne zastupnike kao u zečeve. Na mjestu su ostali mrtvi Pavao Radić, onaj isti, koji je pročitao na tom istom mjestu izjavu od 27. ožujka, 1925. i dr. Gjuro Basariček, a teško ranjeni sam predsjednik seljačke stranke Stjepan Radić, dr. Ivan Pernar i Ivan Grandja. To se je dogodilo u punom parlamentu za vrijeme zasijedanja.

Zar nije čudan slučaj, da je taj narodni novovjeki Kraljević Marko pogodio samo Hrvate!?

Stjepan Radić je podlegao ranama dana 8. kolovoza iste godine, dok su dr. Pernar i Grandja preboljeli.

Iz skupštine je Stjepan Radić odnešen u bolnicu, gdje ga je kralj Aleksandar posjetio. Kaže se, da se je nagnuo nad teško ranjenoga Radića i nešto mu izvolio blago šanuti u uho. Hrvatski je narod kombinirao, što li mu je to mogao dobrohotno šanuti u svojoj—bratskoj i kraljevskoj ljubavi, a neki je beogradski šaljivdžija, koji vjerojatno bolje pozna svojega vladara, rastumačio to veoma zlobno i, svakako, neistinito, ali ipak ovako: "Kad je Gospodar vidio Stipu onako teško ranjena, pomislio je, da se je i njega riješio, pa mu milostivo šane:—**"Pozdravi mi Pašića!"**

To je svakako i neosnovano i zlobno, ali je doista tako pripovijedano i tumačeno, a mi to samo bilježimo, da se ne zaboravi.

Stjepan Radić je znao, da taj atentat nije ni slučajan ni dovršen, te je očekivao, da će Punišini drugovi dovršiti započeto djelo. S toga je njegova gospodja osobno nadzirala pripremanje hrane tako, da onemogući koju bratsku primjesu kao poputbinu za drugi bolji svijet, a sam je Stjepan Radić davao veoma oprezno sve svoje izjave, pa ih prema tome treba sve i tumačiti kao

x) [illegible]

izjave čovjeka, koji je samo Božijim čudom izmakao razbojničkoj ruci i koji je svaki čas očekivao novi udarac. Nijedna se njegova javna izjava ili data kome Beogradjanu u tamošnjoj bolnici ne smije stavljati na političku vagu. Onaj je čas i Radiću i svoj njegovoj okolici i cijelome hrvatskome narodu, bez ikakove iznimke, bilo stalo jedino do toga, da on sretno izmakne preko Savskoga mosta prema Zagrebu. Sva su se hrvatska srca okupila oko njegove bolesničke postelje, sve su hrvatske duše sa strepnjom očekivale vijesti iz Beograda, sva su hrvatska usta na jedan dah proklinjala i čas i onoga, koji je u taj čas prvi pomislio, da su Srbi i Hrvati jedan narod i da spadaju skupa u istu hrpu sa onima preko Drine i Dunava. Hrvatsku je prekrila suza žalosnica i ujedno teška kletva i svečani zavjet, da više nitko ne će i ne smije u hrvatskom političkom poslu preći zemunskoga mosta, koji vodi u balkansku Sodomu.

Ti su strašni dani bili svakome Hrvatu ispunjeni pomiješanim osjećajima nepodijeljene tuge i nepomirljive srdžbe, a Stjepan je Radić sa samrtničkoga kreveta još uvijek propovijedao i svjetovao—mir i samo mir i opet mir. On je dobro poznavao i Srbijance i njihova Gospodara, pa se je bojao, da bi svaki pokret hrvatskoga naroda ugušili u potocima krvi i najstrašnijem pokolju.

Sam je narod u tim časovima za sva vremena obračunao sa Srbijom i njezinim bratstvom, te je očekivao, da će hrvatsko narodno zastupstvo zaključiti razlaz sa Srbijom. Očekujući taj zaključak, slušao je teško ranjenoga vodju, prigušio dah i bio miran, nije se laćao oružja, ali je svaki pribirao stare puške i mazao skrivene revolvere.

Seljačko-demokratska je koalicija izdala kratak oglas, u kome opisuje, kako se je zločin zbio i navadja sve činjenice, koje dokazuju, da je on potpomagan sa službene strane. Napose je teško kompromitovan predsjednik skupštine dr. Ninko Perić, kao što su nabrojeni i svi neposredni pomagači zločinca Puniše Račića. Na svršetku se kaže, da se koalicija susteže od svakoga komentara, da javnost uzmogne sama prosuditi na koga pada odgovornost za taj strašni zločin.

U Beogradu je zločin primljen sa savršenim mirom, a kod večine se je pučanstva primijetilo očito zadovoljstvo, čemu su mnogi dali oduška javnim odobravanjem. Po nekim svjedočanstvima, koja navadja g. Pribičević u svojoj knjizi, mora se zaključiti, da su zločin i na dvoru primili s velikim zadovoljstvom kao veliko olakšanje.

Hrvatski je Zagreb i hrvatski narod, bez ikakove iznimke, reagirao posve drukčije. Do otvorenog ustanka nije došlo samo s

toga razloga, što smo svi vjerovali, da bi u takome slučaju u Beogradu predsjednika sigurno dotukli, a kada je on stigao u Zagreb, tada je opet on zapovjedio, da mora biti mir. Ipak je u samom Zagrebu došlo do težih sukoba sa policijom i žandarmerijom, te je bilo više što teže, što lakše ranjenih i četvorica mrtvih. Tim časom u Hrvatskim zemljama više nije bilo stranaka, jer smo svi bili oko Stjepana Radića, svi u seljačkoj stranci i više nitko kao što su nestale i sve ostale stranke kod svih onih, koji su u svojim žilama osjetili i kapljicu hrvatske krvi i ponosa. Sav je hrvatski narod postao jedna duša, jedna misao i jedan zahtjev: **Razlaz!**

Medjutim su uz najveće—neslužbene!—svečanosti prevezeni u Zagreb i pokopani u počasnoj arkadi Pavao Radić i dr. Gjuro Basariček. Održani su teški politički govori. Pred lijesovima su nošeni mnogobrojni vijenci, medju ostalima i vijenac kralja Aleksandra!

Beogradska je vlada bila u demisiji, no što se sprema, nije se pravo znalo, a hrvatski je narod čekao, što će zaključiti njegovo zastupstvo, i kada će proglasiti samostalnu državu Hrvatsku. Činilo se je, da je momenat neobično povoljan, jer koliko su god Srbijanci već bili privikli, da nas sisaju i izrabljivaju, toliko je javno mnijenje cijeloga svijeta bilo protiv njih. Radićevo je zdravstveno stanje medjutim kretalo na bolje, pa se je činilo, da je već izvan životne pogibelji tako, da će ubrzo on sam moći preuzeti vodstvo u svoje ruke. Ta je pomisao narod tješila i držala u pasivnome miru. Zastupnici su držali svoje sjednice i sastanke, no ne zaključiše ništa važna, a u Beogradu medjutim sastavi vladu g. dr. Korošec, Slovenac, katolički svećenik; sastavi je skoro od istih onih ljudi i stranaka, koje su i 20. lipnja imale vladu u rukama. To je bilo 24. srpnja, a već za 1. kolovoza bi sazvana skupština na sjednicu u istu onu dvoranu, u kojoj se je još pušila svježa krv hrvatskih zastupnika. Gospodin Korošec je kao vodja slovenskoga naroda svojom bratskom nogom prekoračio, a svojom svećeničkom haljom pokrio u srbijanskoj skupštini krv vodje Hrvata Stjepana Radića samo da uzmogne mali slovenski lončić pristaviti k razbacanoj i za vazda obeščašćenoj vatri —srpske i hrvatske državne zajednice.

Mi Hrvati iskreno želimo, da taj čin g. Korošeca zaboravimo, ali—zar se ovako šta dade lako zaboraviti!?

Predsjedništvo je seljačko-demokratske koalicije sazvalo sjednicu svih zastupnika takodjer za 1. kolovoza i to u Zagreb u historijskoj dvorani hrvatskoga državnoga sabora. Svima je bilo jasno, da je sa "državnim jedinstvom" svršeno, no što će iza toga slijediti, o tome su držani govori. Kako je Radić još bio u kre-

vetu, i ako mu je stanje bilo posve povoljno, sjednici je predsjedao g. Pribičević. Na nju nijesu bili pozvani niti su joj prisustvovali dr. Ante Trumbić i dr. Ante Pavelić (odvjetnik).

U zaključcima se konstatira, da je zločin od 20. lipnja seljačko-demokratskoj koaliciji onemogućio legalnu borbu za njezine velike ciljeve, uslijed česa je koalicija napustila beogradski parlamenat i prekinula odnošaje sa strankama, koje predstavljaju sadašnju srpsku hegemoniju, koja je i dovela do katastrofe u skupštini. Radić i Pribičević su predložili kruni, da se sastavi neutralna vlada, koja nikako nije sudionik zločina, i koja će omogućiti nesmetanu sudbenu istragu, da svi krivci budu kažnjeni, a isto tako i intelektualni začetnici, a koja će ujedno raspisom novih izbora omogućiti narodu, **da se slobodno izjavi o svojoj budućoj sudbini.** Kralj je usuprot tome predlogu, dao sastaviti opet vladu od istih hegemonističkih stranaka, pomoću Slovenaca i muslimana, koji oboji zlorabe vjeru u političke svrhe, te odredi rad sa istom onom skupštinom, u kojoj hrvatskim zastupnicima, ne samo da nije osigurana sloboda riječi, nego niti sigurnost života. S toga razloga izjavljuje koalicija, da beogradski krnji parlamenat nije ovlašten stvarati obvezatne zaključke uopće za krajeve s ovu stranu Drine i Dunava, a napose za hrvatski narod. Kraljevina Hrvatska i kraljevina Crna Gora, stupajući u državnu zajednicu s kraljevinom Srbijom, nijesu se odrekle svoga historijsko-državnoga odnosno narodno-političkoga individualiteta u korist nijedne od ujedinjenih zemalja, nego samo u korist cijele državne zajednice. Budući, da su akt od 1. prosinca 1918. kao i Vidovdanski ustav iskorišćivani samo za utvrdjenje hegemonije bivše kraljevine Srbije, izjavljuje koalicija, da je uslijed poznatih dogodjaja dosadašnje državno uredjenje u narodnoj svijesti ukinuto i potpuno razoreno, pa stoga ona prihvaća najodlučniju borbu za novo državno uredjenje, koje će osiguravati svim individualitetima potpunu ravnopravnost. Daljni će zaključci uslijediti u tome smislu, kada predsjednik Radić bude mogao sudjelovati na sjednicama. (Dr. Pavelić, ibid. str. 81. i sl.).

Stjepan je Radić bio 8. kolovoza već mrtav!

Ponovno obuze sva hrvatska srca bol i tuga snagom, kakova se ne pamti. Na sprovodu je sudjelovala sva Hrvatska. Nije bilo hrvatskoga ni sela ni zaselka, koje nije poslalo bar svojega izaslanika, a većina ih je poslala cijele organizacije, pjevačka društva, te sokolske čete i odrede vatrogasnih dobrovoljaca. Kako su bili zastupani svi hrvatski krajevi i sva sela, tako su se u Zagrebu tih dana slegle i sve prekrasne hrvatske narodne nošnje i ispunile ne samo cijeli Zagreb, nego i svu bližu i dalju okolicu.

Vijenaca je bilo nekoliko hiljada, a medju njima i vijenac—kralja Aleksandra. Povorka je satima i satima kretala ispred hrvatskoga seljačkoga doma, gdje je pokojnik ležao na odru, prema Mirogoju i otuda se razvijala na sve moguće strane samo da napravi mjesto onim stotinama hiljada što žele, da i svojim suzama poškrope stazu svoga obožavanoga vodje.

Zagreb nije nikada vidio ništa veličanstvenije u veličini jednodušna bola i nije doživio ništa užasnije od te žalobne povorke, koju mu je svrstao—bratski Beograd.

Bilo bi strašno, kada vrijeme ne bi liječilo rane, ali ipak svaka rana ostavlja ožiljak, a ima ih, koji su tako strašni, da čovjeka strese groznica, kada ih god pogleda!

Tim se zaključuje jedno crno i krvavo poglavlje povijesti hrvatskoga naroda.

Predsjednikom je hrvatske seljačke stranke i nasljednikom Stjepana Radića izabran jednoglasno dr. Vlatko Maček, njezin dotadašnji uvaženi podpredsjednik. Od tada je on bio onaj, koji je ravnao sudbinom hrvatskoga naroda, koja ide teškim i trnovitim, ali sigurnim putem do samostalne države Hrvatske.

Izbor je bio, doista, najsretniji, jer je dr. Maček dokazao, da nema ni ličnih ni obiteljskih, ni strančarskih interesa, koji bi ga mogli ma i na čas odvratiti od pravoga narodnoga puta. Oko njega su se odmah skupili svi Hrvati, bez obzira na dotadanje stranačke pripadnosti i bez ikakovih pogadjanja ili uvjeta, pa su mu tako postali najintimnijim suradnicima i dr. Ante Pavelić, odvjetnik, predstavnik hrvatske stranke prava, i dr. Ante Trumbić, predstavnik bivše hrvatske federalističke stranke.

Dr. Maček imade velika svojstva vodje cijeloga naroda, koji se mora boriti u glavnom pasivnom resistencijom: karakternost, granitnu postojanost, nepokolebljivu dosljednost i bratsku ljubežljivost prema svakome Hrvatu dobre volje! To su svojstva, koja ga čine predestiniranim vodjom u Domovini! Pod njegovom mirnom, a muževnom rukom zori vrijeme i ljudi u Domovini za ustašku borbu dra. Ante Pavelića, koji zamjernim uspjesima sada vodi i organizuje hrvatski narod u borbene jedinice u inozemstvu i kod kuće. Razni su momenti odlučili o tome, da već tada nije zaključen razlaz, a možda nije nepravedno, ako se ustvrdi, da je tim propustom načinjena pogreška, koju sada narod teško ispašta. Medjutim, sada nije vrijeme, da se o tome raspravlja. G. Pribičević iznosi u svojoj knjizi (str. 80. i sl.), kako je sam kralj odmah iza zločina, predlagao, da se Srbi i Hrvati mirno razidju, kada ne mogu skupa, no da je on taj predlog odbio u svoje i Radićevo ime, što mu je poslije pokojni Radić odobrio. Tu je činje-

nicu pripovijedao g. Pribičević odmah u Zagrebu, ali je stvar bila prikazana kao—podvala, e da bi se dobio razlog, da se glavne ljude pozatvara. Tako je to barem bilo razumljeno i primljeno.

Gest je g. Pribičevića potpuno i logičan i razumljiv, no sigurno je već i sam u dubini svoje duše došao do zaključka, da ovog puta nije učinio Srbiji velike usluge, a da o nama niti ne govorim.

Negdje u kolovozu ili rujnu 1928. je u jednom uglednom beogradskom dnevniku izišla serija vrlo mirnih, promišljenih članaka, u kojima se s potpisom ugledna čovjeka sa srbijanske strane dokazuje korist razlaza za obje strane. Misao je bila ova: dogodjaji dokazuju da mi i Hrvati ne možemo skupa, a Hrvati niti ne će zajedničke države. Mi Srbi uživamo u cijelome svijetu odličan glas junačkoga, marljivoga i poštenoga naroda. Zar se nama isplati izgubiti taj glas zbog Hrvata, koji ne će s nama? Bolje će biti da se mirno razidjemo!

Nije li to bilo inspirirano s najvišega mjesta ili bar iz njegove blizine?! Kako bilo da bilo, pa i ako je u namisli bilo neprijateljski skovano za nas Hrvate s obzirom na teritorijalno razgraničenje, ipak bi bilo sretnije rješenje i za nas i za Srbiju od onoga, što je slijedilo i što je sada! Teritorijalno bi razgraničenje već proveo onaj, koji je na tome teritoriju. Neka on sam odlučuje, pa će se vidjeti, kuda će tko privoljeti!

Do toga i tako mora doći, a onda je svakako bio psihološki momenat najpovoljniji na svim stranama za mirniji razlaz. Za nas je Hrvate to životno pitanje, jer je zajednički život dokazao, da niti smo mi jedno, niti spadamo skupa, pa da smo stotinu puta najrodjenija braća baš od jedne jedine žive majke.

Možda je na mjestu, da ovdje iznesemo, što je g. Pribičeviću rekao o "jedinstvu" kralj Aleksandar. Uvjeravajući g. Pribičevića, kako je razlaz najpametnije rješenje, reče mu:

"Takodjer mi je moj pokojni otac češće govorio, da se nije moguće sporazumjeti s Hrvatima, koji su vjekovni neprijatelji Srba, te da mi ne možemo praviti s njima nikakove zajedničke politike."

G. Pribičević kaže, da ne vjeruje, da je tako mogao govoriti pokojni kralj Petar, jer da je njemu prigodom jedne tajne audiencije prije rata rekao:

"Veoma sam zadovoljan, gospodine Pribičeviću, da sam vas upoznao. Mogu vam reći, da je, prema gledištu moje vlade, vaša politika narodnog jedinstva sa Hrvatima izvrsna. Samo nastavite tu politiku. Danas sutra, kada pitanje bude zrelo, Srbija će moći, upirući se na tu politiku narodnoga jedinstva, napraviti pro-

gram za ujedinjenje svih hrvatskih i srpskih zemalja u jednu državu, kad smo već jedan narod." (Ibid. str. 85.).

U ovim dvima izjavama kralja Petra nema nikakova protuslovlja, kako ga hoće da prikaže g. Pribičević. Razlika je samo u tome, što je on g. Pribičevića upućivao, kako će doći do konja, zauzdati ga i uzjahati, a Aleksandar je već bio na konju, pa mu je samo trebalo dati lekciju za—jahanje. Kako se čini, oba su bili izvrsni učenici! Kralj Aleksandar to potvrdjuje i onom svojom izjavom koju je dao g. Pribičeviću na noćnom sastanku u kući g. Savčića u Beogradu, 23. srpnja, 1928., kada je nas Hrvate vrlo ljubazno poslao u—zemaljski raj, vičući:

"Ja ne mogu zaboraviti svoje krvi!" (ibid. str. 90.).

Naravna stvar, da gospodin ovakovih nazora može doista biti uzoran srpski patriota, on može biti i idealan srpski kralj, ali nikako ne može biti i hrvatskim kraljem, pretvarajući se, da stoji na stanovištu srpsko-hrvatskoga narodnoga jedinstva. Sve badava! On se ne može uspješno pretvarati, jer ne može da zatomi, da zataji svoje prave krvi! Nemogućnost toga položaja postaje tim očitija, kada ovako žestok Srbin i očit neprijatelj Hrvata nije zadovoljan time, da samo kraljuje, već kada hoće i da vlada. Tu je sukob neminovan, tu je katastrofa neizbježiva.

Samo takovi njegovi nazori i prohtjevi učiniše, da državne krize nije mogao pokušati riješiti na drugi način nego ličnom diktaturom. On je dobro vidio, da je problem samo u hrvatskom pitanju, a ujedno je znao, da Vidovdanski ustav taj problem ne samo ne rješava, nego da ga je doveo u posve bezizlazan položaj. Nikome nije ni na um palo, da su hrvatski zastupnici poginuli zbog bilo česa drugoga osim zbog toga, što su tražili rješenje hrvatskoga pitanja na zadovoljstvo hrvatskoga naroda. Kad bi Vidovdanski ustav bio takav, da su ga Hrvati mogli prihvatiti i da su se s njime mogli zadovoljiti, onda bi bili ludi, što bi se dalje borili i bili nezadovoljni. Nije bila borba za pošteno provadjanje toga ustava, i ako su rasprave u parlamentu bile bez državopravne podloge, već se je radilo o tome, da se on ukine. Samo je to tako shvaćao pokojni Radić i cijeli hrvatski narod. Da je to tako shvatio i kralj, dokaz je u tome, što je ukinuo taj ustav, na svoju ruku, i ako je na njega položio prisegu. On je vrlo dobro vidio, da je poslije Radićeve smrti razlaz neminovan, sad da li ga on lično nije htio ili su ga gospoda iz bliže okolice uvjerila, da bi taj razlaz bio po srpstvo opasan i štetan—a samo se o srpstvu radi! — on ga je kušao odkloniti time, da Hrvatima bar na oko učini koncesiju, te je s toga ukinuo ustav i tako sam, svojom

voljom i svojom snagom raskopao i uništio svoj Vidovdanski uspjeh od 28. lipnja, 1921.!

Kao što je 20. lipnja, 1928. Kosovo srpskoga i hrvatskoga narodnoga jedinstva ili, bolje rečeno: one podvale, koja se je bila zakukuljila pod tim plaštem, tako je isto 6. siječnja, 1929. Kosovo one podvale, koja se je najprije zvala kraljevinom SHS, a poslije kraljevinom Jugoslavijom.

Kada su 6. siječnja, 1929. osvanuli po stupovima plakati, kojima se "mome dragome narodu" javlja, da je predsjedništvo vlade povjereno aktivnome generalu, komandantu kraljeve garde, kraljevu ličnome prijatelju, koji je god. 1903. kao mladi poručnik otvorio zavjerenicima vrata svojega kralja Aleksandra (slučajno se je zvao Obrenović), kojega je on tu noć pod prisegom čuvao—kad se je to pročulo, dojam je bio strašan. Svakom je Hrvatu bilo jasno, da se sprema još strašnija Kalvarija, nego li smo je prošli do tada. Tu je strahotu ublažavalo samo letimično zadovoljstvo, što je ukinut Vidovdanski ustav. Neka bar njega nema!—bio je općeniti glas, a da se pri tome nije nitko podavao iluzijama, da je time išta riješeno ili uredjeno za nas Hrvate. Slijedili su kraljevski dekreti kao gljive iza kiše, a sve jedan krući od drugoga, sve jedan teži od drugoga, a sve ih stvara poznati sarajevski Srbin radikal dr. Milan Srškić, kraljev diktatorski najvjerniji suradnik.

Štampa je stavljena pod cenzuru time, da se zabranjuje izlaženje lista, koji unutar mjesec dana bude tri puta zaplijenjen, što je značilo isto toliko, koliko i obustava sve štampe, koja ne će režimu slijepo služiti, odnosno—obustava svih hrvatskih listova. Zakon je o zaštiti države pooštren tako, da se kažnjava robijom do pet godina i samo izricanje **mnijenja da treba promijeniti sadašnje državno stanje t. j. odstraniti samo diktaturu.** Ukinuta je nezavisnost sudaca, svi su učitelji stavljeni na raspolaganje, ukinuto je pravo gradjana da se sastaju i održavaju dogovore, ukratko—ukinuta su sva ne samo gradjanska, nego i ljudska prava, a naložena—dužnost denuncijacija!

Prvih mjeseci nije bilo mnogo većih bezakonja i nasilja na hrvatskome narodu nego i za ranijih svih beogradskih režima, jer diktatura još nije ćutila sigurno tlo pod nogama, no što je išlo dalje, to je iz dana u dan bivalo sve gore i gore, te je odmah bilo jasno, da se ne ide za tim, da se Hrvate zadovolji, nego da ih se upokori. Trebalo je provesti kraljevskom diktaturom ono, što nije išlo Vidovdanskim ustavom. Raspuštene su sve političke stranke, jer se je htjelo pogoditi hrvatski narod, koji je—bio sav jedna stranka, pa uslijed toga posve izvan dohvata kra-

ljevskih dekreta. Ujedno su svi istaknutiji političari Hrvati, odmah sa proglašenjem diktature, stavljeni pod stalnu policijsku pasku, a medju ostalima i dr. Ante Pavelić (odvjetnik). On je za nekoliko dana napustio domovinu i otišao u inozemstvo, da se sav posveti radu za samostalnu državu Hrvatsku.

Diktatura je ustrojila za svoje svrhe iznimni sud sa sjedištem u Beogradu, kojemu je dala ime "sud za zaštitu države", a proti čijim osudama nema žalbe ni priziva, a osim toga je sve sudove tako udesila, da joj je svaki bez iznimke mogao poslužiti u istu svrhu. Sve je poštene sudce ili umirovila ili premjestila u takova mjesta i na takove položaje, gdje nikako ne mogu doći do izražaja, niti joj svojom sudačkom savješću pokvariti osnove i želje. Od sudova je učinila najobičnije sluškinje režima. Kao najbolji dokaz neka posluži ova poredba:

Puniša Račić je u beogradskoj skupštini ubio Stjepana Radića, Pavla Radića i dra. Gjuru Basaričeka, a teško ranio dra. Ivu Pernara i Ivana Grandju, te za to sudjen u Beogradu **na dvadeset godina robije.**

U Zagrebu je netko pucao na defraudanta i poznatog policijskog agenta provokatera A. Grauera (vidi o njemu više u knjizi g. Pribičevića, str. 161. i sl.!), ali ga nije pogodio. Zbog čina je bio osumnjičen hrvatski omladinac Marko Ožanić, jer se je našlo jedno njegovo ranije pismo, u kome je pisao nekom svome prijatelju, da bi Grauera trebalo ubiti; u času čina je vidjen u okolici kavane Corso, u kojoj se je napadaj dogodio, a potpun alibi nije mogao dokazati, pa je sud za zaštitu države uzeo dokazanim, da je on doista pucao na policijskog agenta Grauera u nakani, da ga liši života i Ožanića osudio. Znate na koliko!? **Na petnajst godina robije!**

Atentatori na dra. M. Budaka su u zadnji čas po višem nalogu optuženi samo zbog teške tjelesne ozlede, i ako je pokušaj umorstva više nego jasan i dokazan. Sudjeni su, naravno, samo sa tri godine strogoga zatvora. Državni tužitelj se je zadovoljio sa osudom.

Isporedite i prosudite pravdu Njegova Veličanstva!

Policijske su vlasti počele "spontano" provadjati organizaciju svih danguba, besposličara, razbijača i izgonaša pod imenom "Mlade Jugoslavije". Svi su oni na policijskom isplatnom arku, sve ih oboružala teškim batinama, bokserima i samokresima, a zadaća im je, da se oduševljavaju za diktaturu i da teroriziraju poštene hrvatske rodoljube. Koji se je hrvatski omladinac usudio, da se tim oboružanim kraljevskim plaćenicima suprotstavi, policija ga je uhapsila, isprebijala na mrtvo ime, a kada je ozdravio, bio je

interniran. Na taj su način moralno i materijalno upropaštene hiljade i hiljade najboljih hrvatskih mladića, čija je jedina krivnja, što su Hrvati.

Sav je službeni aparat bačen na hrvatsku seljačku stranku, da je rastoči, razbije i demoralizira, izvlačeći jednoga po jednoga čovjeka, kompromitujući ga i tako izlažući javnome preziru svakoga čestitoga Hrvata. Uspjeh je bio jadan i nikakav, jer je rijetko kojega diktatura dobila za sebe, a i kojega je dobila, bio je obično takav, koji je i od prije bio nepouzdan. Otpalo je nekoliko tobožnjih inteligenata iz čisto materijalnih razloga i iz pukoga kukavičluka, pa su baš ti najbolje potvrdili koliko je pokojni Radić imao pravo, kada je psovao inteligenciju i nazivao je pokvarenom, a citirali smo, kako je o tome sudio Ante Starčević. Seljaci su, naprotiv, dokazali, da su odista na visini, jer osim nekoliko vucibatina, koje je već Radić kanio izbaciti iz stranke i po tom, kako je on običavao govoriti, iz hrvatskoga naroda, ostadoše svi drugi čvrsti i dosljedni sa cijelim svojim narodom kao jedna duša.

Inteligencija se je i inače i ovoga puta pokazala prilično slavo-srpskom i ropskom, izuzevši one, koja je bila okupljena pod vodstvom dra. Ante Pavelića (odvjetnika). U seljačkoj je stranci otpalo po broju više bivših zastupnika intelektualaca nego li seljaka, i ako je bilo skoro tri puta više zastupnika seljaka nego li "gospode". Od bivše federalističke stranke, koja je kod nas predstavljala gros inteligencije, skoro nitko i ne ostade, napose ne u Zagrebu, osim časnih, svijetlih iznimaka dra. Ante Trumbića, dra. Milovana Žanića i još nekih, koje ne ću nabrajati iz posve razumljivih razloga. Od pravaša ne klonu nitko.

Ovo je sve bilo nužno navesti, da pružimo najsvježiji primjer za potvrdu naše teze, koju smo zastupali, tumačeći, kako je došlo do ilirstva, jugoslavenstva i srbo-hrvatstva i kada smo spominjali razne gospodske asimilante, pripuze, defraudante svoje duše i duševnosti, kojima nijedna vlada nije tako zla, a da joj oni ne bi mogli ropski služiti.

Kad je diktatura vidjela, da je narod odmah prozreo njezine protuhrvatske namjere, pa da je prema tome i sreta, počeo naručivati "prijatelje sa strane," inozemne novinare, kojima je prodavala rog za svijeću, varala ih, podvaljivala im tako, da nijesu mogli doći lako do prave istine niti oni, koji su sami došli sa poštenom željom, da svoju publiku istinito informiraju, a kamo li oni, koji su već a priori bili pozvani, da se—dive Njegovom Veličanstvu diktatoru. Dražesno je Njegovo Veličanstvo, kada sa visoka kaže stranome novinaru:

"Vi ste očekivali prema onome, što pišu o nama naši neprijatelji, da ćete ovdje naći revoluciju, a kad tamo—sami ste se osvjedočili, kako vlada uzoran mir i red!"

Zum kuessen! Da ste, izvoljeli te svoje goste odvesti u kaznionicu u Lepoglavu, Mitrovicu ili Zenicu, onda bi oni istom vidjeli, što je pravi red i mir! Čuješ svaku muhu, koja zrakom prozuji, a sa podova možeš med lizati. Doista!

Uostalome, pokojni je dr. Milan Šuflaj rekao sa optuženičke klupe još u lipnju, 1921.:

"Meni je kao filozofu i kao Hrvatu posve ravnodušno, da li sjedim u maloj ćeliji sudbenoga stola odnosno neke druge kaznione ili ću biti pušten u tako zvanu slobodu, **u veliku tamnicu, u kojoj cijeli hrvatski narod čami,** ali hvala Bogu samo prolazno."

Da te podvale ne budu osamljene, jer im je dno bilo prozirno, naručivala je diktatura brzojavne pozdrave. To je policija tako organizovala, da se nije smjelo sastati nijedno malo veće družtvance, a da policijski agent ne došaptava—"Pozdravni brzojav njegovu veličanstvu!" To je dotjeralo do tolikoga apsurduma, da čak trhonoše i smetlari sa svojih skupština moraju—oduševljeno brzojavno pozdraviti diktaturu. Tko bi se tome javno usprotivio, ne bi se dobro proveo. Na skupštini odvjetničke komore u Zagrebu, u svibnju, 1929., je odvjetnik iz Nove Gradiške i bivši narodni zastupnik dr. Milovan Žanić predložio, da se pozdravnom brzojavu na kralja Aleksandra doda **molba**, da nam vrati naša gradjanska prava, što je uostalom sam kralj stavio u izgled, naglašujući u dekretu, kojim uvadja diktaturu, da je to samo prelazno stanje! Dr. Žanić je uhapšen još za vrijeme skupštine i znate, što mu je rekao diktator na tu pristojnu molbu!? **Dao mu je šest mjeseci strogoga zatvora!**

Kad se je uvidilo, da su i ti pozdravni brzojavi preslaba krv diktaturi, podjoše i dalje. Ekonomsko je stanje bivalo iz dana u dan sve gore i gore, trebalo je novaca, a nije ih bilo. Hrvati nijesu plaćali poreza skoro nikako, drugi su dohodci slabi i nikakovi, pa je trebalo kucnuti na vrata "naših velikih saveznika"—to uvijek znači Francusku!—da nam pomogne. Naravno, da nam ne će pomoći, ako joj se ne podvali, da je kod nas najveći red i zadovoljstvo, a da se to i javno pokaže, trebalo je još i zadnje novce potrošiti na organizaciju deputacija, koje će se pokloniti kralju. To je, naravno, trebalo ići sve potpuno "spontano", pa su odmah svi policajski konfidenti dobili iskaznice za besplatnu vožnju na svim željeznicama i ujedno uputu svim državnim vlastima, da im u svemu moraju ići na ruku oko organizovanja velike narodne poklonstvene deputacije. Svakome je učesniku bio za-

jamčen badava put i potpuna opskrba kroz cijelo vrijeme, a osim toga je seljacima i nezaposlenim radnicima zajamčena nadnica od 30 dinara dnevno, a drugim radnicima nadnica, koju redovno dobivaju. Sudjelovati su morali svi oni, koji imadu bilo kakav posao, vezan na državnu koncesiju, jer im je inače ljubezno rečeno, da će koncesiju izgubiti. Razumije se samo sobom, da su svi samoupravni i državni činovnici i namještenici morali ići. Oni su osim toga morali "spontano" obući hrvatsku narodnu nošnju i glumiti hrvatske seljake, da postava i s te strane izgleda što narodnijom. Isto su tako svi seoski Židovi, panduri i birtaši bili —prekrasni hrvatski seljaci pred licem kralja diktatora, koji se je u vrlo mnogo slučajeva već na prvi pogled mogao uvjeriti po nosovima, iz kojeg dijela svijeta potiče ta divna—jugoslavenska rasa!

Deputaciju su "oduševljenih" Zagrebčana vodili: ugledni župnik sv. Marka dr. Svetozar **Ritig**, (Strossmayerov zemljak, sa malko manje raznih božjih darova, ali sa istim apetitom na biskupsku stolicu), imenovani diktatorski načelnik, zatim činovnici, pa činovnici, pa onda sve gradjani **Deutschi, Šlesingeri, Mautneri, Rosenbergi, Rosenzweigi, itd., itd.**

Kako je izgledala zagrebačka deputacija, tako su izgledale i sve ostale iz hrvatskih krajeva. Mnogi su Srbi doista išli rado, jer nije bilo izgleda, da će im se opet skoro pružiti zgoda, da badava vide prijestolnicu i još da dobiju nadnicu. Medjutim, ne bi posao bio u stilu, da i tim deputircima ne podvališe. **Sve ih prevariše za nadnicu, jer su blagajne prazne, pa se nije imalo otkud isplatiti.**

To su sve bili rekviziti za vanjski svijet, a za unutarnje je jačanje diktatura punila tamnice i mučila uhapšenike, kako to nije radjeno ni u procesima proti vješticama, u kojima je trebalo pod svaku cijenu dobiti čisto priznanje. **Pod bratskom rukom Njegova Veličanstva naučismo mi Hrvati razumjeti, kako je mogla mnoga i mnoga nesretna kao ljiljan prečista djevica priznati, da je spolno općila s vragom!**

Mi sami doživjesmo priznanja naših mučenika, koja nijesu bila ni manje neosnovana ni manje apsurdna!

Hrvatska pravna povjest ne pamti ni ovakovoga načina sudovanja, ni ovolikoga broja kaznenih osuda, ni ovoliko dosudjenih godina robije, kako nas sada s njima zasu diktatura. Medju prvim je važnijim osudama ona, koju je državni sud za zaštitu države izrekao na **17. srpnja, 1929.** proti dru. Anti Paveliću i njegovom drugu, hrvatskom rodoljubu, novinaru Gustavu Perčecu. Bili su "krivi", što su u Sofiji stupili u vezu sa Makedonskim

komitetom u svrhu zajedničkoga rada, da se Hrvatska i Makedonija otrgnu od kraljevine SHS i uspostave kao samostalne države. Kao dokaz krivnje su govori, koje su izrekli u Sofiji. Sud nije imao autentičnih govora, već samo razne novinske izvještaje, koji medjusobno nijesu bili suglasni, pa je s toga preslušan jedan svjedok, koji je te govore navodno slušao. On je iskazao, da je Perčec govorio veoma žestoko i neprijateljski, dok je dr. Pavelić govorio takodjer veoma odlučno, ali ujedno vrlo pažljivo i taktično. Na temelju takoga dokaznog su materijala obojica sudjeni na smrt.

Diktatura nije, hvala Bogu, mogla izvršiti osude, koja je izrečena in contumacia, pak je uspjeh bio upravo protivan od onoga, što su htjeli postići, jer su samo još više popularizovali ne samo osudjene lično, nego napose ideju, za koju se oni bore kao i cijeli hrvatski narod. Ugled je dra. Pavelića sve više i više rastao.

Ubrzo iza te osude ode u emigraciju i tajnik hrvatske seljačke stranke g. dr. Juraj Krnjević, odvjetnik iz Zagreba, da i svojim radom u inozemstvu pojača hrvatsku oslobodilačku akciju. Koji je tjedan kasnije učinio to isto i narodni zastupnik, član hrvatske seljačke stranke Ing. August Košutić, muž najmladje kćeri pok. Stjepana Radića, te tako i opet pojača hrvatski narodni rad u inozemstvu: dobije nužno uporište i dokaza svjetskoj javnosti, da je dosadanji rad za uspostavu nezavisne hrvatske države potekao iz dubine duše najširih slojeva hrvatskoga naroda, a ne možda samo iz fantazije nekolicine uglednih hrvatskih rodoljuba, koji su već od prije živili i radili u inozemstvu.

Diktatura je, medjutim, nadimala svoja jedra, zavaravajući sama sebe, da napreduje i da se jača, dok je uistinu napredovala samo u nasiljima, u protuzakonitostima i u izazivanju hrvatskoga naroda. Odgovor je bio vrlo težak. U novinama se nije smjelo napisati niti jedne riječi, sastajanje je potpuno onemogućeno, moliti se nije smjelo—svi su ventili bili hermetički zatvoreni, pa je po najprimitivnijim prirodnim zakonima moralo doći do eksplozije naroda, koji još nešto drži do svoga ponosa i do narodne časti. Počele su i po pitomoj Hrvatskoj praskati bombe i pakleni strojevi kao odgovor na veliku ljubav, kojom je diktator bratski zasuo hrvatski narod. To je, čini se, bio jedini jezik, kojim je Hrvat tada mogao progovoriti; to je bezuvjetno jedini argumenat, koji razumiju beogradski vlastodršci.

Nastala su još veća hapšenja i progoni, po kojima se je vidilo, da hrvatski narod u stradanju imade daleko jače živce nego li diktator sa svim svojim aparatom i silom. O tim je progonima

već pisano u većim novinama svih naroda, pa se mi u to ne ćemo ovdje pobliže upuštati. O tome bi trebalo napisati jednu cijelu posebnu biblioteku, no sada nijesu vremena za taj posao. Mi ćemo samo sve te dogodjaje poskorupiti, da dademo općenitu sliku, u glavnim bojama i velikim konturama.

Cilj je diktature, da hrvatski narod zdrobi, usitni i onda raspriši. Drži, da joj u tome poslu svakako smetaju intelektualci i uopće oni ljudi, koji su bili već od prije aktivni političari. S toga je razloga glavnu i najlukaviju silu uperila proti njima. Svakoga se najprije kuša predobiti za režim. Može birati časti, lasti i položaje; nude mu se Markovi konaci, čudesa i čarolije ovoga svijeta, samo da dade izjavu, da odobrava rad diktature. Kad je to učinio, dobiva bilo kakovu nagradu za tu svoju izdaju, ali vazda u takovoj formi, da mu se svaki čas može oduzeti, što biva vazda, čim ga više ne trebaju. Glavno im je, da je kompromitovan i da se je izjavio, a tada je—gotov. Njega više ne trebaju. Traže nove žrtve.

Koje ne mogu predobiti — a tih je, hvala budi Bogu, velika većina!—na te se otvara paljba sa svih strana. Šalju se provokateri, e da bi im uspjelo, da im natovare na vrat veleizdajnički proces, a kada to ne uspije, tada u zatvorima na najbestijalniji način muče uhapšenike, tražeći od njih, da terete i optužuju ovoga ili onoga, koji bi im baš dobro došao toga časa i u tome stanovitome pitanju. Redovno ni s tim ne uspijevaju, jer i ako dobiju na policiji priznanja, kakova god hoće, čim uhapšenici dodju na sud, priznanja su opozvana, a sud ipak bar donekle pazi na logiku, na procesualne propise i na dokazna sredstva. To se gazi samo u krajnjoj nuždi diktature, kao što je to bio slučaj u prosincu, 1929. kada su dra. Mačeka pošto poto htjeli suditi. Kako je poznato, natovarili su mu na vrat proces, koji je po diktaturu svršio sa užasnim debaklom, jer je dra. Mačeka riješio ne redoviti, nego baš diktatorski iznimni sud za zaštitu države.

U isto su vrijeme bili pozatvarani u Zagrebu preko trideset najuglednijih intelektualaca, no morali su konačno sve pustiti do nekih mladjih, koji su aktivniji bili u samoj—akciji. Svakako, većina je tih uhapšenika odsjedila, koji mjesec, koji par mjeseci, a koji i preko pola godine, da onda bez istrage bude pušten na slobodu, da konstatira, da mu je medjutim potpuno uništen posao, ako je slučajno bio slobodnoga zanimanja.

Svakako je nužno spomenuti kao najškandalozniji primjer sudovanja onaj proti Marku Hraniloviću i drugovima u Zagrebu, u svibnju i lipnju god. 1930. Tu je diktatura postavila za predsjednika suda čovjeka, koji je samo pukim slučajem kod suda

dobio ulogu sudca umjesto uloge najprostijega robijaša. Vazda je imao sreću i dobre veze, pa se je skrivao po kojekakvim zabitnim mjestancima, samo da nitko za njega ne zapne i vazda je sretno iznio živu glavu osim u jednom slučaju. Kao mladi sudbeni pristav je imao kaznenu referadu. U okolicu njegove nadležnosti je spadalo ogromno vlastelinstvo grofa Jankovića, koje se je vazda borilo sa zvjerokradicama, jer je grof imao nekoliko prekrasnih stada srna i jelena. Čuvao ih je kao oči u glavi, no isto su sa tolikom ljubavlju na njih pazile i—zvjerokradice. Uslijed toga su bile vrlo česte rasprave pred mladim sudcem. Da se dodvori grofu, a i da zadovolji svojoj sadističkoj naravi, mladi je čovjek bez velikih dokaza sudio na drakonske kazne. Neki su slučajevi bili grofu toliko sumnjivi i nerazumljivi, da mu je gospodin sudac—postao sumnjiv, te odredi svojim lugarima, da paze na kretanje gospodina sudca, koji češće zalazi u vlastelinske šume, da—upozna teren, pa da mu onda bude lakše prosudjivati djela zvjerokradica.

Za nekoliko se dana počelo po mjestu koješta šaptati o gospodinu sudcu, no pobliže se nije ništa znalo, dok jednoga dana ne dodje iz Zagreba predsjednik banskoga (Apelaziongerich) stola na pregledbu suda, te grof pozva k sebi na objed i njega i sve mjesne sudce. Kod pregledavanja grofove lovačke sobe sa prekrasnim trofejama, zastade predsjednik banskoga stola pred veličanstvenim rogovljem jelena trinajsterca i htjede pročitati pločicu, koja je bila ispod njega pričvršćena. Grof mu žurno pristupi i šane: "Molim vas, illustrissime, kao da nijeste ništa vidjeli!"

Na pločici je naime pisalo: **"Ustrijeljen po zvjerokradici — Draganu Bubnju—kotarskom pristavu, referentu za kažnjavanje zvjerokradica."**

U obiteljskim je pitanjima imao tako sredjene prilike, da su o tome poznati cijeli kriminalni romani, ali je i tu vazda sretno izbalansirao. Tako, Bože moj, ne možeš u boljemu društvu dozvoliti škandala. To je samo za male ljude; njih se može i strmoglaviti, ali gospodu . . . To ipak ne ide. Eto, takovo je društvo njemu spasilo poštovanu glavu, ali je nije smio nigdje ni pomoliti, dok—ne dodje "oslobodjenje" od svih moralnih pravila i zakona, kada već kazneni zakon nije nikada sjekao jednakom oštricom. Sad je došlo njegovo vrijeme kao i svih onih, koji su u poštenom društvu bili do tada nemogući. Preko noći se gospodin nadje u Zagrebu, da za koju daljnu noć postane šefom gradskoga kotarskoga suda, pa za koju daljnu noć vijećnikom banskoga stola, a čim planu diktatura, nadje ona taj biser i imenuje ga vijećnikom vrhovnog hrvatskog sudišta, stola sedmorice i povjeri mu

upravu zagrebačkoga sudbenoga stola, znajući, da će joj taj biti ubrzo i te kako potreban u progonima poštenih Hrvata.

Na optuženičkoj je klupi bio Marko Hranilović, rodjen 11. prosinca, 1908. Matija Soldin, te još dvadeset i jedan hrvatski omladinac, sumnjivi, da su osnovali hrvatsku terorističku organizaciju, da su dana 22. ožujka 1929. (datum je važan radi malodobnosti Hranilovićeve!) ubili novinara Antuna Schlegla, (kraljeva pouzdanika u Hrvatskoj i direktora Jugoštampe, koja služi diktaturi), da su podmetnuli pakleni stroj pod žandarsku kasarnu u Zagrebu, digli u zrak nekoliko mostova na željezničkoj pruzi, kojom je trebao proći kralj, digli mostove na cesti prema nadbiskupskom dobru Brezovici, kuda bi bio trebao kralj doći na ljetovanje, zatim, da su skupljali, pohranjivali i dijelili streljivo, oružje, eksploziv i drugi materijal podoban za oštećivanje objekata itd., itd. Duge su litanije onoga, što je sve tim mladim ljudima upisano u grijeh.

Na policiji su bili zatvoreni ravna tri mjeseca, i ako bi po tada još postojećem hrvatskom kaznenom postupku bili morali biti predani sudu za dvadeset i četri sata, a u najgorem slučaju najzad i bezuvjetno za osam dana. Tamo su mrcvareni na način, koji se ne da opisati, no neka nam se ne zamjeri, ako dademo samo ovaj primjer: mladom profesoru dru. Mili Starčeviću su detektivi Njegova Veličanstva opetovano vezali za mošnju ciglu, tešku preko dva i pol kilograma i s njime se tada igrali nogometa, bacajući ga izmedju sebe kao loptu! Dr. Starčević je rodjen u Gospiću, glavnom mjestu hrvatske pokrajine Like, a tada je bio star 26 godina.

Ovo je pred sudom utvrdjena činjenica. Optuženi trgovac Stjepan Javor, rodom iz Brinja, takodjer u Lici, star 39 godina, morao je pretrpiti muke prvih kršćanskih heroja samo da optuži sebe i neke svoje prijatelje, koje bi policija Njegova Veličanstva bila rado dobila na optuženičku klupu. Kada usprkos najužasnijih muka nijesu od njega mogli ništa iscijediti, **zatvorili su mu gospodju i obje kćerke, jednu od 14, drugu od 9 godina i doveli ih**, da vidi, izmučene, ponižene i upropaštene. On je kod toga suočenja bio—hrpa mesa, koju su razbojnici pokrili gunjevima, da nesretna žena i nejaka djeca ne vide te grozote. Istom je tada Stjepan Javor priznao, da tako spasi djecu iz toga pakla, da je doista podijelio pet revolvera. I to je bio sav njegov grijeh, koji mu je dokazan. Rasprava je održana istom osamnajst mjeseci iza obavljenih uhapšenja očito s toga, da svi optuženi ozdrave prije nego li se pojave pred sudom, no usprkos je toga Stjepan

Javor došao na raspravu na štakama i još kao teški bolesnik, i na svim su ostalim bili vidljivi tragovi nečovječnog mučenja.

Senatu je predsjedao sam glavom opisani predsjednik sudbenoga stola, a votanti su bili dva Srbina i dva Hrvata. Jedan je od tih Hrvata već kroz četiri generacije činovničko dijete, a drugi je istom u drugoj generaciji Hrvat. Budući da je materijal bio labav i nesiguran, optužnica slaba, predsjednik je tražio od votanata, da nijedan ništa ne pita ni optužene ni svjedoke, jer da će on sam sve dovoljno ispitati, pa nije potrebno da se zateže proces. "Pitati može osim mene," rekao je, "samo g. dr. Gjermanović, koji će sastavljati osudu." Juristima ne treba obrazlagati užas i strahotu ovakoga zahtjeva, ali i njima treba reći, da su se dosta držali zabrane svi osim najmladjega medju njima, dra. Kosiera, koji je ipak postavio nekoliko pitanja tijekom procesa, ali više od desetak u svemu nije ni on postavio. Sve im je bilo jasno u procesu, koji je trajao trideset i sedam radnih dana prije i poslije podne!

Obrana je za taj zahtjev predsjedateljev još istoga dana doznala i točno bilježila kretanje gospode votanata tako, da je svaka zabuna isključena!

Hranilović su i Soldin bili optuženi, da su aktivno sudjelovali kod Šleglova umorstva, no sve se je temeljilo na indicijama, a osim toga je Javorov branitelj dr. Vlatko Maček dobio iz inozemstva legalizirani zapisnik sa glavnim počiniteljem, koji je sam čin točno opisao i kategorički porekao, da su bilo koji od optuženih sudjelovali kod toga umorstva. Usprkos tome su i Hranilović i Soldin sudjeni na smrt. Njegovo se je Veličanstvo već prije pobrinulo, da i maloljetne može dati vješati, pak je u zakonu o zaštiti države granicu za smrtnu kaznu pomaklo na navršenih osamnaest godina.

Na toj je dvojici idealnih, čestitih i požrtvovnih mladića izvršena smrtna kazna.

Ostali su sudjeni ukupno na sto i četrnajst i pol godina robije!

Karakteristično je, da su svi optuženi bili neporočna predživota, pa da se baci bar kakova ljaga na tu divnu skupinu narodnih boraca, umiješao je državni tužitelj medju njih i jednog mladića s nekih dvadesetak kazna radi kradja. Na raspravi se ispostavilo, da on uopće nikako ne spada u to društvo, no izjavljuje, da je i on dobar Hrvat i da bi bio vazda spreman, da se za domovinu žrtvuje, ali su ga njegovi drugovi iz djetinjstva, koji su svi u radu za domovinu, vazda odbili, jer im je vazda otvoreno rekao, da je—po zanatu tat. Tako je bilo i sa ovim njegovim znancima. Naravna stvar, da je taj bistri i prepredeni mladić

svojim držanjem veoma dobro poslužio obrani, jer je tim istim oružjem išla uspješno proti državnom tužitelju i gospodinu predsjedatelju, koji je obranu i optužene—jednako klasificirao!

I ovaj je proces kao i stotine i stotine drugih dokazao, kako je dubok i nepremostiv jaz izmedju nas, koji dolazimo na optuženičke klupe, i onih, koji nas na njih meću!

Ovakove pojave, ovakovi procesi, na kojima se iznašaju dogodjaji i prizori iz Wild-Westa, koje čine službenici kralja Aleksandra, naravno ne mogu podići ugled njegove vlade i države u inozemstvu. Kuša se tu i tamo prikazati kao da ti optuženi lažu samo, da sebi olakšaju položaj; kuša se njih kumulativno prikazati kao lažce, no to je bezuspješno kod ljudi, koji ljube istinu pod svaku cijenu, pa i onda, kada ide na štetu i najviših, jer ako lažu optuženi, ne lažu rane po njihovim tjelesima, ne lažu ožiljci, koji se ne dadu zaliječiti; najzad, ako laže kakav deran, kakav stolarski pomoćničić, da se tako izvuče, sigurno ne laže vrlo inteligentni, uvaženi i ozbiljni, stariji gospodin, bivši potpukovnik u austro-ugarskoj vojsci, g. **Vilko Begić**, koji je pod paklenskim mukama bio prisiljen da tereti svoga ne samo vodju nego i ličnoga najintimnijega prijatelja dra. Vlatka Mačeka. Taj sigurno ne laže, kako su se na Mačkovom procesu u Beogradu u svibnju, 1930. lično uvjerili bezbrojni dopisnici stranih novina.

Najzad, ja sam lično bio zatvoren sedam mjeseci u Javorovoj grupi, pa i ako nijesam vidio mrcvarenja, niti sam lično bio ja mrcvaren, vlastitim sam ušima čuo zapomaganje zlostavljanih i vidio sam na svoje oči izmrcvarenoga Javora, vidio sam, kako su ga kao Lazara nosili na previjanje u policijsku ambulantu i ja sam na svoje oči vidio komade mesa, koji su otpadali sa njegovih mučeničkih nogu.

Diktatura je vidjela tu svoju slabost, pa je sada pošla u potjeru i za drugim sredstvima, koja bi je možda još ipak mogla neko vrijeme održati. Trebalo je navalu pojačati.

Mi smo imali sokolsku organizaciju sa preko 250 jakih društava, koju su bili odmah 1919. "sjedinili", i ako Srbi u Srbiji uopće nijesu imali razvijena sokolstva. Oni su imali društva sličnoga tipa, koja su nosila ime **"Dušan Silni"**. Oni su, naime, dobro vidjeli, da od toga slavenskoga sokola ne može za njih biti koristi, pa se u to nijesu ni upuštali, već su išli svojim putem. Kad je ostvarena ideja Dušana Silnoga i kad su sve naše zemlje dobili pod svoju šapu, sada im je to Slavenstvo dobro došlo kao **podvala** i oni prihvatiše to sokolstvo. A tko pametan na njihovom mjestu ne bi isto učinio!? Medjutim, hrvatsko sokolstvo nije bilo toliko zaraženo slavenstvom, da bi uslijed toga oslijepilo i zabacilo svoje

hrvatstvo, pa je taj brak trajao jedva godinu dana i svršio najstrašnijim iskustvom sa braćom! Od tada se je naglo i sa nevidjenim elanom razvilo naše sokolstvo sa najčišćim, nenatrunjenim hrvatskim oslobodilačkim idealima. Na drugoj je strani ostalo tako zvano jugoslavensko sokolstvo, koje je jedva životarilo usprkos očinskoj brizi i potporama kraljevske vlade. Za slavensko bratstvo i za sokolsko shvaćanje naše braće Čeha, koji sada odlučuju, karakteristično je, da hrvatsko sokolstvo nije pripušteno na svesokolski slet u Pragu osim, ako će nastupiti pod jugoslavenskom državnom zastavom, pod kojom naše sokolstvo nije nikada i nigdje nastupilo. Posve je razumljivo, da smo taj nebratski i nesokolski uvjet odbili, no uslijed toga niti nijesmo sudjelovali na sletu.

Diktatura je sada izdala ukaz, po kojemu se zabranjuju sva viteška društva sa plemenskom oznakom, što je praktički značilo, da se zabranjuje samo hrvatski sokol, te bi bio morao po tome fermanu promijeniti ime ili likvidirati. Nije bilo razmišljanja! **Niti jedno jedino naše društvo nije prišlo diktaturi**, a od pojedinaca samo nekoliko takovih, koji baš nikako nijesu mogli tomu izbjeći, a da ne ostanu sa familijom bez kore kruha. Diktatura je odredila, da će sokol odsele biti institucija pod kontrolom i direktnim uticajem ministra vojnoga, koji imenuje sve članove saveznoga starešinstva, dok je saveznim starešinom kralj Aleksandar imenovao svojega sina Petra. Temeljna bit sokolstva: demokracija, iščeznu iz diktatorskoga sokolstva, te ono postade milicijom i najodvratnijim službnikom nasilja i nečovječnoga istrebljivanja "rodjene braće"—kako nas nazivlje diktatura!—Hrvata. Sa hrvatske strane su u toj organizaciji samo oni, koji to moraju biti, a to su općinski bilježnici, imenovani komesari i činovnici, koji su za to dobili nalog.

Da se sokolstvo za vazda kompromituje, kao što diktatura kompromituje sve i svakoga, s kime dodje u doticaj, **Česka Obec sokolska priznade tu i takovu organizaciju kao pravo sokolstvo Tyršova tipa!**

Mi smo im Hrvati sa svoje strane zahvalni za tu sramotnu izdaju i te posljednje sveslavenske podvale, jer je tako jednom za vazda našla svoj zasluženi grob—kraj svoje kolijevke!

Za sokolstvom su imala slijediti i pjevačka društva, no ono ih je iskustvo malko trglo, te su samo nastojali, da sva naša društva natjeraju u jugoslavenski pjevački savez, koji jedva životari, dok je savez hrvatskih pjevačkih društava ne samo veoma jak, nego je već i star preko pedeset godina. Ni s time nijesu uspjeli, pa se očekuju daljne navale, a pri tome ne valja nikada zaboraviti,

da ta sva "općenarodna" jugoslavenska "naša" udruženja moraju imati centralnu upravu u Beogradu! Iza pjevačkih su društava bacili oko na odgojne ustanove. Treba mladež trovati ne samo s proslavama svetoga Save i s krsnim slavama, jer se je vidilo, da to ne nosi nikakova ploda baš kao ni zlobno iskrivljivanje istina u školskim knjigama, jer djeca nose sa sobom takav odgoj od kuće, da ova nasrtanja rode posve drugim plodom, nego li to gospoda žele. Trebalo je novih sredstava i načina. Zbog toga su neprekidno, još i prije diktature, stezali hrvatske konfesionalne srednje škole, koje spadaju medju naše najstarije i svakako su najuzornije škole. To su zavodi raznih hrvatskih katoličkih redova. Kad bi se radilo samo o tome, što su to zavodi pod vodstvom vjerskih redova, i kad bi Hrvatska bila slobodna država, sigurno bi i medju Hrvatima bilo takovih, koji bi bili proti njima, i ako ne mnogo, jer su škole doista uzorne i sa prevelikim nacionalnim zaslugama, no kada se radi o tome, i samo o tome, što su to najčišće hrvatske škole, u koje ne može prodrijeti nikakov otrov sa strane i kada ih gospoda iz Beograda hoće pošto poto da unište, onda smo, naravno, svi mi Hrvati za njih kao jedan čovjek. S toga se niti ne usudjuju da ih ukinu, jer znadu, da to nije samo hrvatsko, nego i katoličko, a gospoda ipak nijesu bedasta, i ako nemaju previše razumijevanja za neke, tamo evropejske suptilnosti i finese.

Da nekako nadoknade taj "gubitak", odlučiše i izradiše dekret, po kojemu se sav odgoj mladeži i sva briga oko toga odgoja imade usredotočiti u jednim "nacionalnim" rukama, te se s toga sva privatna potporna društva, koja nose "plemensku" oznaku imadu ujediniti. Radilo se je o hrvatskom potpornom društvu "Napredak" u Sarajevu, koje posjeduje imetak od više desetaka milijuna i o hrvatskom društvu za odgoj trgovačkog i zanatlijskog podmladka "Hrvatski Radiša" u Zagrebu, čiji imetak dosiže visinu od blizu sto milijuna. Čim se je čulo, da je takav bratski ferman u pripremi, osvanu u novinama vijest, da je "Napredak" sav svoj imetak prenio na sarajevsku nadbiskupiju i lično na preuzvišenog gospodina nadbiskupa dra. Ivana Šarića, neustrašivoga hrvatskoga rodoljuba i uvaženoga pjesnika.

Ta je vijest djelovala kao najstrašnija bomba, jer nijesu niti slutili, da će im hrvatski rodoljubi na taj način osujetiti pljačku. Pokušali su na sve moguće načine, da to djelo razvale, no sav im je trud bio uzaludan. Uslijed toga je otpala i potreba, da izdaju svoj famozni dekret, jer više nije bilo što za "ujedinjivanje", a od namisli su morali tim više odustati, što su se branili, da nisu uopće ni kanili oduzeti imetak hrvatskim društvima. Ipak, ako

toga tobože niti nijesu kanili—postaviše bez ikakova razloga Hrvatskom Radiši komesara, neku svoju propalu kreaturu, koji onemogućuje i ometa rad na svakome koraku.

Medjutim je već izdan dekret, kojim se toj sretnoj državi mijenja ime, i zabranjuje upotrebu "plemenskih" zastava, da se tako—pokaže pred cijelim svijetom, kako smo mi zbilja jedno, a ne troje. Ništa ne smeta, što to "jedno" grize samo sebe i uništava se što pljačkom, što tamnicama i mučenjima, a što opet paklenim strojevima i bombama. Što ćemo: kada nekom nije dopušteno, da imade svoje diplomatske zastupnike, koji bi u njegovo ime govorili i kada mu je zabranjeno čak i da u obliku molbe kaže svome "bratskome vladaru," da ga ne će, sve **kada bi mu i bio brat, kao što nije,** jer **bratski ne postupa,** tada se mora latiti sredstava i glasnika, koji mu je pri ruci i kojim se jedinim može poslužiti. Drugo mu ne preostaje, pogotovo, kada protivna strana radi samo sa **podvalama** i prema unutra i prema vani. Glavno joj je, da se "našim prijateljima na strani" baci prašine u oči. S toga je vrlo lijepo, kad država imade ovako jedno, zaokruženo i nenapadno ime. Lijepo zvuči: Jugoslavija!

Da se i drugim vanjskim načinom pokaže stranome svijetu, kako smo mi divno jedno i kako je kraljevski diktator uspio, **da za sva vremena riješi hrvatsko pitanje,** odredio je, da se prošeta po Hrvatskoj i da posjeti Zagreb. Zamislite: on se ne boji, on se nema česa bojati! Kako je to divno, kako je to dokaz, da je Hrvatska pacificirana i zadovoljna, usprkos toga, što tu dr. Maček nastupa kao suvereni gospodar i što tamo u inozemstvu dr. Pavelić kuje paklenske osnove proti "našoj mladoj i junačkoj" državi, a dr. Krnjević daje podneske društvu naroda, kojim poriče pravo beogradskim "diplomatima," da govore u ime hrvatskoga naroda! Njima svima usprkos—ide Njegovo Veličanstvo u Zagreb, da mu se svi poklone, pa da vidi cijeli svijet Karadjordjeva praunuka u većem sjaju nego li je onaj—**Dušana Silnoga!** Eto, o tome se i radi: treba uspostaviti sjaj srpskoga carstva, a za taj cilj, **nije mnogo ni 28. lipnja 1914.** (Vidovdan), **ni 28. lipnja, 1921.** (Vidovdan), **ni 20. lipnja, 1928.** (samo osam dana pred Vidovdan!) **pa ni 6. siječnja, 1929.** (Sa diktaturom je bilo predugo čekati do Vidovdana, pa se je Gospodar požurio. Trebalo je hitati k raspadu, jer je sudbina bila već previše iskušana!).

Doista nije važno, što je on dolazio u Zagreb, jer su već i mnogi drugi stranci dolazili u Zagreb, pa to nije trebalo vješati na veliko zvono, ali je nužno spomenuti zbog toga, da se rastumače i razbiju neka kriva shvaćanja o tome njegovome dolasku.

Prvo je krivo shvaćanje, da je Zagreb kralja svečano do-

čekao, pa da se iz toga mora logično zaključivati, da ga i voli i da odobrava njegovu diktaturu. Drugo je krivo shvaćanje, da su Hrvati trebali tom zgodom dokazati, da se po njihovoj zemlji ne smije i ne može slobodno šetati onaj, koji je u bezbroj slučajeva dokazao, ne samo da nas ne voli, već da je sva njegova životna politika bazirana na tome, da nas Hrvate uništi i potpuno istrijebi za sva vremena.

Prije svega valja utvrditi, da neslužbeni Zagreb uopće nije sudjelovao kod njegova dočeka, a zatim, da je mjesec dana prije njegova dolaska policija dnevno obavljala racije po cijelome gradu i da je na hiljade i hiljade špijuna iz cijele države dopremila u Zagreb, koji nijesu imali druge zadaće, već da se šmucaju po gradu, po ulicama i lokalima, da prisluškuju, provociraju i zatvaraju. Na hiljade i hiljade je ljudi iz Zagreba šupirano, a zatvori su bili toliko prepuni, da je prijetila opasnost da će zidovi popustiti. Policajska je teroristička organizacija "Mlada Jugoslavija" poslala svim uvaženijim Hrvatima u Zagrebu i okolici prijeteća pisma, u kojim im se groze, da će biti svi pobijeni, ako se —ljubljenom vladaru i što dogodi. Članovi su te iste bande na mjesec dana prije te velike parade obilazili gradom kao bijesni psi, zapjenjeni, pripiti i oboružani do zuba, napadajući, izazivajući i prijeteći. Osim šest stotina stražara u uniformi, po ulicama je tjednima prije dolaska, krstarila žandarmerija sa nataknutim bodovima kao da smo u opsadnom stanju.

Mimo svega toga treba još znati, da grad Zagreb imade tu čast, da imade četiri vrsti policije i to 1.) službenu, koja spada pod kompetenciju ministra unutrašnjih djela; 2.) vojnu policiju, kojoj je komandant zapovjednik mjesta, sada famozni general Bodi; 3.) neku drugu vojnu policiju, koja spada izravno pod komandanta armijske oblasti, jer ona Bodijeva, sigurno, nije dosta pouzdana, i 4.) odred špijuna, koji spadaju izravno pod ministra unutarnjih djela, i koji špijunira sve tri one druge policije, vojsku, sve državne ustanove i referira izravno ministru policije. U ovu kategoriju špijuna spada već spominjani Grauer, koji je trebao ubiti g. Pribičevića, zatim lični doglavnik g. generala Pere Živkovića Barišić, kojemu je gradjansko bezime Baričan, ali se u službi s njima ne služi, jer je pod njim sudjen jednom radi kradje i jednom radi pronevjerenja. Ova je činjenica u Zagrebu notorna, a za nju je znao i g. general Živković. Osim ovih, imade još veći broj ovakovih ministrovih špijuna, medju kojima je velik broj Srbijanaca, jer su konačno ipak samo ti—pouzdani. Tako su umirovili jednog mladog potpukovnika samo zato, da može nenapadnije kao umirovljenik šetati po Zagrebu i vršiti špijunažu.

Osim svih tih čuvara države, postoji ogranak poznate Narodne odbrane kojoj je duša jedan mladi Srbin iz naših krajeva, koji drži, da ga mi smatramo vrlo poštenim čovjekom i iskrenim prijateljem. On je organizirao one sa dna života u organizaciju, koju su nazvali "Novi pokret" sa zadaćom, da ubija nepoćudne i opasne Hrvate. Zagrebačka im je policija dala štapove i revolvere, a bivši šef policije dr. Janko Bedeković im je pokrovitelj u zamjeni g. Dobrice Matkovića, načelnika odjela "javne bezbednosti" u ministarstvu unutarnjih djela u Beogradu. On je nedavno imenovan Vardarskim banom, da usreći Makedoniju, pa sada ne znam, tko izdaje naloge "Novom pokretu".

Sva je ova lijepa družba stavljena u gibanje, da pripremi što "oduševljeniji" doček svome gospodaru! K tih pet šest hiljada policajaca, špijuna i bandita, pribrojite četrnajst hiljada nesretnih državnih činovnika, namještenika i radnika, a k tome i mnogu njihovu obitelj. Na sve to društvo, povrh svih, natovarite jošte sve zagrebačke Židove osim vrlo, vrlo rijetkih, ali zato tim časnijih iznimaka, koji upravo odvratno ropski služe režimu proti naroda, koji ih je prijateljski primio i kojega su oni, kao sposobniji trgovci, prilično temeljito prenijeli u svoje trgovačke knjige. Ja ne znam ovaj čas, koliko ih ima u Zagrebu, ali će ih svakako biti najmanje pet, šest hiljada.

Pokraj svega toga društva razvite špalir školske djece, koje je u Zagrebu nešto preko petnajst hiljada, ne brojeći, naravno, sveučilištarce, koji ne bi bili ugodan špalir toliko "voljenom" vladaru!

Na sam dan je kraljeva dolaska policija pretražila sve tavane i podrume kuća u onim ulicama, kuda je on imao proći, sve nakon pregledbe zaključala i ključeve zadržala, a na svakim je ulaznim vratima stajao policajac u gradjanskome odijelu, osim što su svi stanari dobili izričit nalog, da ne smiju nikoga osim članova svoje porodice pustiti na prozore. Redovno im je odgovoreno, da ni ti ne će biti na prozorima kao što većinom niti nije nikoga bilo osim na prozorima židovskih i tradicionalno slavosrpskih t. j. ropskih porodica.

Sva su školska djeca pučkih i srednjih škola istjerana na ulice i postavljena u špalir. Mnogi roditelji nijesu svoju djecu pustili da idu, riskirajući radje da budu istjerana iz škole nego da prisustvuju toj strašnoj provokaciji. Svi su činovnici morali biti na ulicama, a osim toga im je toplo stavljeno na srce, da tamo pošalju i svoje porodice, da se tako—uzveliča doček. Posve je naravno, da je uz takovu armaturu istjerano na ulicu veliko mnoštvo ljudi, no usprkos toga je svečani kraljev prolaz bio mnogo

sličniji sprovodu nego li triumfalnom pohodu, kakav se je na svu silu htio prirediti. Sva su školska djeca dobila u ruke male jugoslavenske zastavice sa nalogom, da moraju s njima mahati na pozdrav i klicati. Većina je te sitne dječice spontano okrenulo zastave u hrvatske, mahalo ih je vrlo malo, a još manje klicalo, te je sve skupa izgledalo kao razbijena vojska!

Mi smo, koji dobro poznamo hrvatski Zagreb, bili vrlo zadovoljni, jer smo vidjeli, da toga Zagreba nema na dočeku, a kojega je gradjanina uslijed posla slučajno zatekla ta parada na ulici, taj je okrenuo glavu da je ne gleda! Ono, što je bilo na ulicama kod dočeka ili je bilo tamo dovedeno na činovničkom ili školskom lancu ili je—tudjinsko, ropsko, židovsko-slavosrpsko! Jedan mi je čestit zagrebački Srbin tom zgodom rekao: "E, da je sada obaviti raciju medju ovima, koji se "oduševljavaju" za Njegovo Veličlanstvo! Ja—puste lovine za poštenu kriminalnu policiju!"

Eto, to je valjana ocjena toga dočeka, a ja ću ga isporediti s jednim drugim dočekom u Zagrebu, koji je padao nekako u isto vrijeme. Dolazila je u Zagreb poznata bojadisana zvijezda plesa Josefina Baker. Na njezinom je dočeku bilo manje ljudi, jer su otpala sva školska djeca, ali je bila skoro ista količina odraslih lica. Koji ju je pametni Židov dovodio u Zagreb na rabotu, taj je umio pobuditi interes tako, da ju je išlo gledati masa mladjih (a, bome, i starijih!) muškaraca, a masa je opet žena išla, da vide tu prokletu Mulatkinju, za kojom muškarci tako divljaju. I doista je taj doček bio neobično spontan, buran, oduševljen i ujedno po učesnicima toliki, da je zapeo sav gradski promet ne samo u onim ulicama, kojima je prolazila zavodljiva Josefina, nego i u svima pokrajnjim.

Ja sam bio očevidac i jednog i drugog dočeka i mogu na svoju savjest ustvrditi, da je hrvatski Zagreb dočekao i srdačnije i dostojanstvenije mulatkinje Josefinu Baker nego srpskoga kralja Aleksandra Karagjorgjevića!

Tako je s tim jednim prigovorom. Onog sam drugoga ja lično dobio u Beogradu od jednog starog, uglednog i lično, ja vjerujem, poštenoga političara. Hrvati su trebali — tako! Nije potrebno govoriti, kad se zna, što se misli. Tako. Nešto je trebalo. Jest, ono, istina je, da su prije toga letjeli mostovi u zrak svuda, kada su mu bili namijenili, da ide. Radi njega je stradalo mnogo mostova i željezničkih tračnica, no što su krivi mostovi, što li tračnice!? Tako je umovao stari gospodin i ja sam vjerovao, a i danas vjerujem, da je bio samnom iskren, i ako sa ovom tvrdnjom svijesno riskiram, da me mnogi naš dobar poznavaoc prilika nazove naivčinom zbog ove tvrdnje!

Odgovorio sam mu, po prilici, ovako: Vi Srbijanci njega mrzite, jer je uzeo vlast u svoje ruke i ne će da je s vama dijeli. Vi ste za njegova oca naučili na velike gradjanske slobode, pa sada tiraniju ne možete podnijeti, ali je ipak trpite, jer se slažete s njime u osnovama proti nama Hrvatima. Vi sada lično trpite tiraniju u vrućoj želji, da tiranin s nama obračuna diktaturom, kada vi ne mogoste Vidovdanskim ustavom. Da toga nije, vi biste s njim bili već davno obračunali. Osim toga, vi se bojite, da bismo se mi Hrvati oslobodili u času, u kome biste se vi oslobodili njega, a pod tu cijenu vi ne ćete slobode. Kada ste takovi, onda mi nemamo političkoga razloga, da za vas vadimo kestenje iz vatre, jer on nije ni naš ni naše pitanje. To je vaše kućno pitanje. Nama je svejedno, da li se tiranin nazivlje ovom ili onom titulom.

Još je nešto neobično važno, na što smo mi Hrvati dužni paziti. Mi se Hrvati svakako hoćemo da s vama razidjemo i mi ćemo to učiniti bilo danas bilo sutra, dok s vama ne možemo biti svoji na svome. Razići ćemo se, ali ćemo ipak ostati susjedi. Vi ste nama učinili toliko zla i toliko nas povrijedili u svim našim najosjetljivijim svetinjama i interesima, da to ne će lako zaboraviti ni daleka pokoljenja. Ne smije se nikada zaboraviti, da generacije imadu strahovito jaku i opasnu memoriju! Mi sa svoje strane ne želimo upravo ništa ili, bar po mogućnosti, želimo prinijeti što manje sa svoje strane tim našim nesrećama. Mi hoćemo da se razidjemo, ali ne ćemo da vam ostavimo na rabošu išta, što biste vi nama mogli u dalekim pokolenjima pamtiti! Mi ćemo ipak biti susjedi i u našoj će državi Hrvatskoj biti nešto Srba. Mi hoćemo, da oni ne budu ni oslobodjeni, ni uvrijedjeni, ni poniženi s naše strane. Oni moraju u toj državi Hrvatskoj biti posve zadovoljni baš kao i mi Hrvati.

Danas vi nama nudite . . . tako, da malko uređujemo, a zaboravljate, da je sa njegovim imenom vezano osvećenje Kosova! Treba ne poznavati Srbinovu dušu, pa ne shvaćati, što to znači! Mi Hrvati to razumijemo i za to poštivamo vaše svetinje čak i onda, kada su one za nas—eto, ovakove, kakav je Gospodar! To mi vama prepuštamo, a mi ćemo gledati, da uredimo svoje račune, ne dirajući u tudje žile kucavice, pa bile sentimentalne, bile materijalne naravi. Povrh svega toga, mi se ne želimo ogriješiti proti gostu niti onda kad je i nezvan i neželjen, dok je gost!

To je u glavnome odgovor na onaj drugi prigovor, pa je time prilično razjašnjen boravak srpskog kralja u Zagrebu. I samo se tako može tumačiti. Uostalome, smiješno je i pomišljati, da bi Hrvati bili ne samo zadovoljni nego čak i oduševljeni za parade

i svečane dočeke u vremenu, u kojemu se proti njima postupa daleko gore i sa najstrašnijim i metodama i namjerama sa one strane, koja bi htjela biti iznad svih stranaka i strasti. Diktatura ukine Vidovdanski ustav, jer je život dokazao, da je narodno tijelo neprirodno raskomadano samo za to, da u apsolutnoj većini upravnih jedinica imadu Srbi posve umjetno većinu, i jer je centralizam pokazao, da je nesposoban za život. Umjesto toga, dijeli diktatura sve zemlje na devet jedinica i to tako neprirodno, da u njih šest Srbi imadu većinu. Da se to postigne, bilo je potrebno napraviti najludje geometrijske oblike, koji su na prvi pogled pokazivali i najvećoj ludi, da se je išlo samo za razbijanjem hrvatstva tako, da je ta podjela bila još gora i uvrjedljivija od Vidovdanske. Centralizam je doveo do 20. lipnja. Diktatura uvadja krući centralizam, nego je ikada prije postojao.

Pa da Hrvati onda ne budu oduševljeni!?

Mi se osjećamo kao putnik, kojega su sreli, napali i orobili razbojnici, no prije nego li su umakli sa plijenom, dodje—vitez sa svojom četom, napane razbojnike i otme im plijen, a putniku se ljubezno nasmiješi i utješi ga sa nekoliko riječi, da se ne plaši i ne boji. Zatim pohita sa svojom četom, noseći sve putnikovo imanje, da progoni razbojnike. Putnik se malko začudi, zašto ponese njegove stvari, protare oči, pridigne se i pogleda za vitezom i njegovom četom. Imao je što i vidjeti: obje su bande sjedile bratski i—pod vitezovim nadzorom dijelili plijen!

To je položaj hrvatskoga naroda prije i poslije diktature, koji je doveo neminovno do toga, da više nema nikoga sa srbijanske strane, komu bi Hrvati mogli vjerovati, da imade poštene i nesebične namjere. **Nijedan njih ne može zaboraviti svoje krvi!**

To su riječi srpskoga kralja!

Sa Beogradom nas više ništa ne veže!

To su riječi Stjepana Radića, pa ako je srpski kralj točno označio osjećaje svakoga Srbina, doista je hrvatski vodja još točnije i sa većim pravom tumačio osjećaje hrvatskoga naroda i to **nekoliko dana prije smrti, koju mu Srbijanci zadadoše samo za to, što je bio tumač i nosioc Hrvatstva!**

20. lipnja, 1928. se ne zaboravlja!

POBJEŠNJELA KOŠNICA.

ZAJEDNIČKA država Srba i Hrvata daje od prvoga časa svoga opstanka nepatvorenu sliku košnice, u kojoj su se našla dva razna roja pčela. Može pčelar pokušati, štogod hoće, da ih smiri i da uvede normalan život, kad je to protuprirodno! Svaki roj hoće i traži svoj posebni dom i on će ga imati ili će sav izginuti. Tu nema pomirenja, tu nema drugoga izlaza do—razlaza.

Državotvorci su od 1. prosinca 1918. bili svijesni toga stanja, pa su odmah pokušali, da odstrane hrvatsku maticu, da je zataje, a onda po potrebi, u potaji, i ubiju. Učinili su sve najsavjesnije, najpažljivije i najtočnije po propisima umjetnosti, da se hrvatske pčele okupe oko srpske matice i da počnu raditi u njezinu korist, sa njezinim mirisom i pod njezinom bojom i zapovijedništvom. Ništa nijesu propustili, niti se išta žacali, ne pazeći pri tome ni najmanje na hrvatske osjetljivosti, na hrvatske svetinje i sentimentalnosti. Lozinka je bila: cjelina prije svega i iznad svega, a to je značilo u praksi: srpsko sve iznad svega, jer je samo to "naše", jer je samo to "nacionalno", jer samo to ima pravo na život, budući da samo to nosi "naše rasno" obilježje.

Ništa nije propušteno, pa ipak sve skupa nije dovelo do drugoga uspjeha, već do nevjerojatne apsurdnosti, da Srbijancima više nijesu bili dovoljno pouzdani ni sami Srbi iz hrvatskih krajeva, i ako su im na naš račun učinili usluga, koje im Srbija ne može nikada zaboraviti. Ipak, niti sam g. Pribičević nije dovoljno dobar i dovoljno pouzdan. Ta činjenica najsigurnije dokazuje, da ta dva roja nije moguće uopće svesti na jednu maticu, jer se očito ne radi o pčelama istoga roda i iste vrste. Čini se, da su se evropske pčele našle u zajedničkom duplju sa balkanskim ili čak sa azijskim stršljenima!

Koja se bolest ne liječi, ta se mora pogoršavati, a kada se još osim toga uzimlje i kriva medicina, onda bolesnik mora napredovati prema—grobu. Kralj Aleksandar je 6. siječnja, 1929. žestokom gestom trgnuo državno kormilo i uzeo ga u svoje ruke, bijesan na dotadašnje kormilare. On je jednim udarcem "odstranio posrednike izmedju sebe i naroda", da u najkraćem roku pokaže, da je sa prijašnjim kormilarima bio nezadovoljan ne zbog toga, što bi išli krivim pravcem, već zbog toga, što su bili po njegovom shvaćanju neodlučni i mlitavi, bez dovoljne energije, da

provedu ono, što se je provesti moralo. On je odstranio posrednike, da sam, izravno vlastitom desnicom udari hrvatski narod i po obrazu i po srcu! Dotadanji mu upravljači nijesu bili dovoljno prožeti svetosavskom mišlju, nijesu u sebi nosili dosta jasno izraženu zavjetnu misao, pa je s toga on sam uzeo u ruke tu rabotu, da je privede kraju!

Rezultate smo već vidjeli, no potrebno je, da spomenemo još jedno od njegovih najjačih sredstava, kojima misli, da će lagano i neopazice doći Evropi—pod kožu. Kako je poznato, u Makedoniji nema uopće domaćeg, autohtonog srpskog pučanstva. Sve je to čisti, zgoljni Makedonac, u koliko nije Turčin ili Albanez. Uza sve to je Srbija bacila svu svoju snagu, da tu nesretnu zemlju u najbržem tempu srbizira, a svaki će vam upućeniji Srbin reći ovu istinu: **"Naši su manastiri i crkve po Makedoniji naši kameni medjaši. Oni dokazuju, dokle je dosizalo srpstvo i to je onda naša zemlja, to je Srbinova kolijevka."**

Takove medjaše hoće sada kralj Aleksandar da posije po svim našim krajevima. Da uzmogne provoditi nesmetano svoju politiku Srpsko-pravoslavne crkve, izmijenio je crkveni ustav tako, da patriarhom može biti izabran samo onaj, koga on hoće. Na taj je način postavio na stolicu svetoga Save Varnavu, odlična komitu, za kojega je poznato, da je bio neustrašiv borac u najkrvavijim okršajima sa—Bugarima. Pravoslavna je crkva postala oružjem srbiziranja u rukama vladara i vlade u tolikoj mjeri, da je uopće prestala biti crkvom. Njezin je državni program, da posije po cijeloj državi pravoslavne crkve, da budu svjedoci Srbinove pobjede i da danas sutra—po njihovom računu—posluže kao jak argumenat: **Kako se mi možemo dijeliti, kad smo toliko izmiješani i isprepleteni jedni s drugima!? Pogledajte, dokle sižu srpsko-pravoslavne crkve!?**

S toga je razloga Varnava dao podići pravoslavne crkve u **Čakovcu, Mariboru, Celju, Ljubljani, Sušaku i Splitu!**

Pogledajte na kartu, pak ćete vidjeti, kako to Njegovo Veličanstvo jugoslavenski kralj i Njegova Svetost srpski patrijarh idu ruku o ruku i siju kordon karaula u obliku srpskih crkava! U Sloveniji uopće nema niti jednog jedinog pravoslavnog osim vojnika, koji su tamo na svojoj vojnoj dužnosti, dok su hrvatski i slovenski momci po Srbiji i Macedoniji. Dok se ovdje prave razmjerno ogromne pravoslavne crkve, dotle nije nikom ni na kraj pameti, da u drugim krajevima—radi vojnika gradi katoličke crkve. Ovdje to treba činiti, jer to traže osnove srpstva!

U Zagrebu su osnovali bez ikakove stvarne potrebe pravoslavnu mitropoliju, pa kada je pravoslavno pučanstvo pod vod-

stvom svojih svećenika išlo u deputaciji k tadanjem predsjedniku ministarstva generalu Živkoviću i tražilo, da se ostavi stara crkvena podjela, na koju su se oni već naučili i za koju je sam život dokazao, da je naravna, pa uslijed toga i najbolja, odgovorio im je g. Živković:

"Mi smo Srbi sada medju sobom, pa možemo govoriti otvoreno: Zar vi ne vidite, da mi moramo u Zagrebu postaviti srpskoga mitropolitu pod nos katoličkom nadbiskupu!?"

I doista su ga u Zagrebu instalirali s velikom pompom i paradom. Za takove poslove, naravno, imadu novaca! Tom su zgodom održani govori, koji nimalo ne dozvoljavaju sumnje o pravim namjerama, te moraju otvoriti oči i onome, koji ih sam sebi na silu zatvara.

Paralelno s tim nadiranjem pravoslavlja, razgradjuju se po najvećoj mogućnosti ostale vjerske zajednice, a napose muslimanska, kojoj je takodjer dala diktatura novi ustav, po kojemu joj postaje **stvarnim** poglavarom **ministar pravde**, koji je pravoslavne vjere! Uzalud je bivši vrhovni poglavica reis-el-ulema Čaušević protestirao proti uplitanja vlade u posve vjerska pitanja, uzalud je tražio, da se muslimansku djecu ne sili da svetkuju svetoga Savu, i da drže svečanosti krsne slave, što se sve protivi njihovoj vjeri. Sve je to uzalud, jer je i u školama i u vojsci zadržana i jedna i druga svečanost, a umjesto odlučnoga poglavara Čauševića, diktatura je po svome ustavu imenovala novim muslimanskim vjerskim poglavicom svoju kreaturu, koja pokorno kima glavom na sve, dok muslimanima jednom—ne dojadi to kimanje, i dok sami ne uzmu u svoje ruke rješavanje i vjerskoga i nacionalnoga pitanja!

Sa Židovskom vjerskom organizacijom nije bila potrebna nikakova podvala sa ustavom. Oni su i bez toga divno poslušni i odani, te su u znak zahvalnosti—nitko ne zna za što!—u Palestini zasadili šumu, koju su prozvali imenom **kralja Petra.**

S rimo-katoličkom crkvom ne mogu praviti nikakove eksperimente, ali je za to zapostavljaju i vazda prikraćuju u proračunima, a tko utvrdi u novinama tu činjenicu, biva zatvoren, jer **izazivlje vjerski razdor!** Na katolicizam su pokušali generalnu navalu odmah iza prevrata, dok je još bilo tu i tamo dobrijana, koji su nasijedali njihovim podvalama, te su na otoku Visu pokušali prevesti na pravoslavlje nekoliko sela da se—**tobože—tako lakše zaštite od neosnovanih talijanskih pretenzija!** Narod je ubrzo uvidio prevaru, te je pothvat ostao bez ikakovih važnijih posljedica. U isto su vrijeme našli nekog splitskog kanonika, koji je bio u žestokoj svadji sa svim kanonima katoličke crkve, a htjelo

mu se biti biskupom, pa su pomoću njega podigli hajku na svetu stolicu i na celibat rimokatoličkoga klera. Kako uvijek imade mladih ljudi, koji bi se htjeli ženiti, tako se je oko toga kanonika okupilo nekoliko "uzornijih" svećenika i osnovaše—starokatoličku crkvu. Beograd je kliktao od veselja i pružio svu svoju bratsku potporu samo, da hrvatskom narodu dade jednu muku više, ali i taj pokušaj bijedno propade i odbi se od svijesti hrvatskoga naroda, koji je odmah bio svijestan, da ne dolazi pogibao iz Vječnoga Grada već iz Beograda. Karakteristično je, da su uz sav službeni aparat i najsrdačnije pomaganje Beograda, od god. 1918., pa do 31. ožujka 1931., kada je bilo službeno brojenje pučanstva, ti starokatolici skupili i medjutim rodili u svemu 8.380 duša time, da su u taj broj uračunati i neki "razni", a ja zbilja ne znam, koga je službena statistika pod tim mislila, pa cijeli broj pripisujem starokatolicima. Oni dobivaju priliv od onih, koji žele promijeniti ženu, a u pravoslavlje ne će, jer je srpsko, pa onda idu k ovima, zbog česa ih je jedan duhoviti gospodin nazvao "društvom za izmjenu žena."

Da ne ostane ništa ne pokušano, diktatura je sve poduzela, da osnuje stranku, koja bi bila nosioc "jugoslavenske" nacionalne ideje, a zapravo stup kraljeve diktature i despocije. Ime su joj skovali iz imena svih bivših stranaka, koje su zabranili, e da bi tako koga prevarili. Svi su državni i samoupravni činovnici i namještenici dobili nalog da se moraju upisati, a po selima su općinski bilježnici i komesari lovili seljake na sve moguće prevarne načine samo, da dobiju bar kojega u tu stranku Njegova Veličanstva. Rezultat je bio samo onakav, kakov se je i mogao očekivati u jednoj sastrapiji, kojoj nije ništa sveto, a najmanje istina. U novinama su objelodanjivane službene vijesti o sastancima i oduševljenjima tako, da je to bila nevjerojatna blasfemija i sramota za gospodu upravljače. To njih, medjutim, nije nimalo smetalo, te odlučiše, da sa tom krvavom komedijom idu i još dalje.

Evropa mora vidjeti, da smo "mi" uredjena, zadovoljna, jedinstvena i parlamentarna država! Idemo na izbore! Kad se je ta nakana pročula, mi smo Hrvati bili odmah na čistu, da se ne može raditi ni čemu drugome nego o novoj podvali. Ubrzo nas je uvjerio o tome zakon o izboru tih tobožnjih narodnih poslanika kao i sam "ustav", koji je kralj milostivo poklonio svojim podanicima! Nije potrebno, da se ovdje upuštamo u juridičko obrazlaganje, kako srpski kralj nema upravo nikakova oslonca da on nešto daje ili uzimlje zemljama s ovu stranu Drine i Dunava, jer to slijedi jasno iz onoga što je rečeno, kada smo prikazivali, kako je uopće došlo do današnjeg državnog konglomerata!

Sami taj tobožnji ustav nije ništa drugo nego u svakom pogledu pogoršano izdanje Vidovdanskog ustava! To je njegova rak rana i bez obzira na način, na koji je došao na svijet. Svi su diktatorski zakoni i fermani ostali i nadalje na snazi, a u samome tome ustavu nema niti jedne jedine ustanove, koja bi mogla podnijeti kritiku sve i onda, kada bi država doista sastojala samo od jednog naroda. Izborni je red predvidio, da cijela zemlja sačinjava jedan jedini izborni okrug, pa se mogu postaviti samo one liste, koje mogu postaviti kandidate za sve kotareve u državi i koje stoje na stanovištu državnog i narodnog jedinstva. Još je više propisa kojima je svrha, da onemoguće hrvatske kandidature, no nije važno, pa ne ćemo na to trošiti vremena. Odlučno je samo to, da je hrvatski narod bio spreman ići u izbore, da diktatoru pokaže, da će ga tući i na tome terenu. Da se to omogući, trebale su srbijanske stranke postaviti kandidate u Srbiji i u Makedoniji, a Slovenci u Sloveniji da tako sva tri naroda nastupe kao jedna izborna jedinica bez ikakova političkoga ili narodnoga kompromisa. To bi bila čista izborna kooperacija bez ikakove obveze za budući rad i bez ikakova prejudica. Iz svakoga je kotara trebalo donijeti šesdeset legaliziranih potpisa, koji kandidata predlažu.

S tim je izborni kompromis Hrvatske, Slovenije i Srbije proti diktatoru bio gotov, no tada je nadošlo to, da su Srbijanci izjavili, da im nikako nije moguće skupiti u Makedoniji niti deset potpisa, a kamo li šezdeset u svakome kotaru, jer se ljudi ne usudjuju od žandara, da dadu potpis ikome osim žandarima. Srbijanski su političari javili dru. Mačeku, da na tome ne mogu ništa promijeniti, jer da Makedonija nije ni srpska ni bugarska ni makedonska, nego žandarska!

Prema tome je bilo skroz neistina, bila je obična podvala, kada su beogradski ministri govorili, da se opozicija nije mogla složiti, pa da s toga nije postavila svoje liste. Prije svega, hrvatski narod ne predstavlja nikakove opozicije, već je on narod, koji se bije za svoj goli život, no i usprkos toga svoga iznimnoga položaja u ovoj sastrapiji, bio je ipak spreman, da i na biralištu pokaže diktaturi, što misli i o njezinim nosiocima i o toj cijeloj državnoj tvorevini. On bi to bio i učinio, da su gospoda omogućila, da u Makedoniji ljudi budu išta drugo osim kažnjenika, koji su prikovani na onom nesretnom komadiću Balkana kao na robijaškoj galiji. To je najstrašnija robijašnica pod Božijom kapom, jer u svakoj drugoj kaznioni smiju kažnjenici reći bar to, da su kažnjenici, a oni oko njih, da su njihovi stražari! U ovoj kaznioni, koja se zove Makedonija, ne smiju reći ni toga, već

moraju govoriti, da su—braća tih razbojnika, koji im režu živo meso s ledja!

Eto, tu je razlog, zašto hrvatski narod nije išao u diktaturine izbore! Postavljena je samo lista Pere Živkovića, za koju je u hrvatskim kotarevima palo poprečno od 8 do 13 po sto glasova svih izbornika. Ostali su se sustegli od glasovanja. Da sa tim izborima bude podvala još veća i da izazovu lokalne i lične trzavice i svadje, postaviše u svakom kotaru po više kandidata iste Živkovićeve liste. Izbornim su povjerenicima postavili same svoje kreature i dali svakome nalog, da mora unijeti najmanje 75 po sto upisanih glasača bez obzira koliko će uistinu pasti glasova.

Na taj je način pod vladavinom i ličnom upravom kralja Aleksandra izvedena najnedostojnija prevara, što je pamti povijest civilizacije. On se inače pozivlje češće na zapadne demokracije! Mi Hrvati mislimo, da već ovaj jedini čin uzdiže beogradsku demokraciju kao uzor, s kojim se mogu ponositi svi oni na zapadu, koji se za njih zauzimlju i omogućuju, da ovako što još postoji i pod samim imenom država!

U taj su "parlamenat" došli oni, koje je htio režim, jer su tima pripisali više glasova, te se danas igraju parlamentarizma, a to znači i nacionalno i državo-pravno upravo toliko, koliko bi značilo, da je kralj izvolio milostivo tamo poslati onoliko svojih gardista, ako bi im samo uspjelo, da budu onoliko ograničeni, koliko mnogi jesu od tih njegovih današnjih "parlamentaraca". Ono, što oni gdjekada viču i što se neki usudjuju gdjekada glasnije progovoriti, pa ih se naziva opozicijom, ne znači nacionalno ništa, jer su svi jednake kreature režima s tom razlikom, da ne može svaki vazda za sebe lično dobiti, što baš traži, pa uslijed toga viče. Ni državopravno ne znači njihova vika ništa. Znači samo kao dokaz trulosti, nemorala i skrajnjega nepoštenja i nasilja, kada takove dokaze i činjenice iznose proti svojim gospodarima same te njihove ropske sluge i puzavci. Značajno je za diktatora, kada njegov najvjerniji, Hodjera, ustaje i kaže, da nikada do sada nije bilo u zemlji gore i nesnosnije nego li je sada! Isto se tako sa te iste strane ističe, da se varaju oni, koji tvrde, da je hrvatsko pitanje riješeno, jer zatvarati oči pred činjenicama ne znači da one ne postoje!

Da ova balkanska "parlamentarna" podvala bude još veća i odurnija poruga i pljuska zapadnim demokracijama, na koje se pozivlje, uvedoše i "senat". Izbor je za taj diktatorov poštovani cirkus još interesantniji nego za t. zv. parlamenat. Tu je on sam polovicu igrača izravno imenovao, a drugu su polovicu birali ban-

ski vijećnici, općinski komesari i banovi, koje je sve on izravno imenovao!

Predstave se daju po potrebi izvoza u Evropu. Kada treba da pokažu, kako smo "mi" složni, kada treba psovati kojega stranoga političara ili za slične potrebe, tada se sastanu gospoda senatori.

Doista, ovdje se više ne može ni satira pisati, jer se radi o biti i ne biti više naroda, koji su strpani u taj pakao, pod čizmetinu bezumne sile i sada moraju svaki čas gledati, kada će biti uništeni ili će oni sami—učiniti, što budu smatrali najnaravnijim i najuspješnijim za svoj spas.

Crna Gora stenje, Makedonija izdiše, a Hrvatska (Banovina, Herceg-Bosna i Dalmacija) stisnutih zuba šute i čekaju svoj čas! Ne mogu se podvale držati dulje nego samo dok se opazi, da su uistinu podvale. Mi Hrvati (isto i Crnogorci i Makedonci) ne doživjesmo od osamnajste do danas iz Beograda ništa osim samih podvala, bez obzira na režim, koji je vladao tim nesretnim konglomeratom, pa zar se onda može netko čuditi, što s toliko prezira i gnjušanja gledamo na sve, što dolazi sa one strane!?

Kada već nema nacionalnoga mira i zadovoljstva, da su bar inače sposobni da urede državu, da bar bude slična modernoj državi, imali bi bar jednu ispriku za sebe, zbog česa obstoje, no nema ni toga.

Bezbrojni su slučajevi i već općenito poznati, što su sve radili prijašnji režimi samo da podignu srpstvo, i u prvom redu svoje stranačke prijatelje. Kad je kralj Aleksandar preuzeo u ruke svu vlast i **izričito svu odgovornost,** izjavio je, da su stranke upropastile državni život, itd., no da će to sve biti sada uredjeno.

Evo samo dva primjera, kako je uredio u isto vrijeme, u koje nemilice baca iz službe bezbrojne kvalificirane Hrvate:

Sarajevski je ban—naravno, Srbijanac—imao tajnika, naravno, Srbijanca, samo sa tri ili četiri razreda srednje škole. **Takove je bar svjedodžbe imao!** Inače je to mjesto samo za diplomirane pravnike. Kako je ban dobra srca, udesi, da taj njegov dečko položi na jednoj gimnaziji u Srbiji za desetak dana ispite za sve razrede gimnazije i ujedno, posve naravno, i maturu. Kako je polagao, nije teško pogoditi, **kad je odmah otpušten od službe profesor Hrvat, koji je služio na tome zavodu, s razloga, što je uskratio svoj potpis na taj falzifikat.** Stvar je izbila na javu i iznešena čak i u skupštini. Posljedica: ispiti su svi poništeni kao neispravni, jer nijesu ni polagani, a kamo li položeni. **Dobri ambiciozni dečko ostao i dalje banovim tajnikom, a otpušteni profesor Hrvat ostao i dalje—otpuštenim!**

To se je sve dogodilo godine 1932. za diktatorske vladavine Njegova bratskog Veličanstva!

Drugi primjer:

Beogradski list "Politika" od 29. ožujka, 1933. donosi u svom broju 8937. dopis iz Čačka u Srbiji pod naslovom "Sudjenje sreskom načelniku, koji nije imao ni jedan razred gimnazije", pa opisuje sam tok rasprave. Optužen je Milorad Protić **zbog desetak kaznenih čina,** koje je počinio kao sreski načelnik. Na pitanje sudca g. Kovačevića, da li on kao sreski načelnik ima svršena prava, odgovara optuženi:

"Iz moga se službenoga lista vidi, da ja nemam ni jedan razred srednje škole, a kamo li prava. Sve sam znanje stekao u praksi."

Evo, ovako izgleda socijalna pravda i moderna uprava u kraljevstvu Aleksandra "Ujedinitelja" u isto vrijeme, god. 1933., kada na desetke hiljada kvalificiranih Hrvata ne može u rodjenoj domovini dobiti korice kruha!

Tko bi ovo iznio u hrvatskim novinama u domovini bez i najmanje aluzije na kraljevo Veličanstvo, **koje je izričito preuzelo svu odgovornost na sebe,** bio bi zatvoren i sudjen na robiju "zbog izazivanja plemenske mržnje i razdora".

Nije moguće u jednom kratkom sastavku iznijeti sve grozote, sve prevare i sve podvale, koje je morao hrvatski narod podnijeti od god. 1918. do današnjega dana, no mnogo je toga u inozemstvu i poznato, a osim toga, niti nije bit i težište stvari, da se samo te grozote ne mogu podnašati. Možda su svojedobno Armenci patili više nego li mi Hrvati (razumije se i Makedonci i Crnogorci) danas patimo, a možda je i danas koji narod u tome pogledu još nesretniji od nas. U tome nije punctum saliens našega pitanja, nego u činjenici, **da mi i Srbijanci ne možemo i nećemo nikada moći sačinjavati jedno državno tijelo, pa bilo u kakovoj formi.** Mi smo dva svijeta, koje ne može povezati ni centralistički ustav ni diktatura, što se je dokazalo. **Razlozi, zbog kojih ta dva pokušaja nijesu uspjela, dokazuju, da mi uopće ne možemo skupa ni u kojoj formi.** Svi Srbijanci, bez izuzetka, idu za tim, da od današnje državne tvorevine sažmu, saliju čistu srpsku državu i, što više: srpsku naciju. Tko drži, da ja nijesam dovoljno objektivan, neka izvoli proučiti knjigu g. Pribičevća, koju sam opetovano citirao, pak će ovo priznanje naći na bezbroj mjesta iz njegova pera.

Sa hrvatske je strane učinjeno sve, da se omogući zajednički život, kad smo već došli u taj kotao. Mi shvaćamo, da je vrlo teško mijenjati i prekrajati bluzu poštovanoga globusa, kad je

već jednom ima na sebi, pa smo učinili sve, što je ljudski moguće, da se ne mora skidati već da se to uredi u kući, i ako **hrvatski narod nije nikada ni želio ni htio zajedničke države sa Srbijom!**

Kako je već spomenuto, mnogi je od nas Hrvata bio nezadovoljan, kad je blagopokojni Stjepan Radić okrenuo svoju politiku i rekao u Beogradu: **priznajem!** Priznajem vidovdanski ustav, priznajem, da ste nas oslobodili, da ste pobijedili cijeli svijet, da imate najpametnijega vladara, da imate i najpoštenijega vladara, da ste vi najprva nacija na svijetu, da potičete izravno od olimpijskih bogova, da ste vi dobili svjetski rat—priznajem vam sve, što jest i što nije istina, ali hoću da budemo ljudi i da moj hrvatski narod živi skupa s vama čovječanski u poštenju i pravici. Ovo je pretjerano, no da se istina vidi u svojoj pravoj slici, treba je dovesti do apsurduma kao što je i blagopokojni Radić doista **priznao sve do apsurduma samo da pokaže cijelome svijetu, a u prvome redu engleskim prijateljima, koji su ga nukali na taj korak, da to sve skupa ne koristi.**

Tražio je samo ljudsku, čovječansku pravicu i ništa više preko toga, a oni mu na to odgovoriše—revolverskim hitcima. Nije bez značaja činjenica, da je te hitce opalio čovjek, koji je bio vrlo lijepo i vrlo često priman na dvoru neposredno prije čina.

I nakon te tragedije, koja je svakako bez primjera, vodstvo hrvatskoga naroda ne zaključuje razlaz, da ne bi izazvalo zapletaje i stavilo u nepriliku i narod i naše prijatelje. Svi vide, svi osjećaju, da je država u krizi radi hrvatskoga pitanja, a to **znači, da ono nije bilo niti je moglo biti riješeno time, što je faktično stanje bilo priznato!**

Kralj uzimlje svu vlast u ruke, da riješi to hrvatsko pitanje, da zadovolji Hrvate. Uvadja diktaturu, no umjesto, da rješava hrvatsko pitanje, on ga jednostavno—kraljevskom gestom briše i kaže, da ono uopće ne postoji. Hrvati mu na to njegovo uvjeravanje odgovaraju bombama i paklenim strojevima, a najzad u jesen 1932. pojaviše se u Lici organizirani hrvatski borci "Ustaše", na koje se diže preko hiljadu i petsto žandara i bataljon vojske i preko stotinu srbijanskih komita, no umjesto, da po Velebitu traže Ustaše, oni navališe na goloruki hrvatski narod. Što je tamo počinila oružana sila Njegova bratskog Veličanstva, prevršuje maštu i najvećih sadista. Kada bi se reklo, da su to barbarska nedjela, bila bi uvreda za barbare. Samo jedna slika: Djevojku Iku Hodak, iz Gornjeg Pazarišta žandari izubijaju, **svuku je, privežu konopom za kola i potjeraju konje cestom.** Tako su je vukli osam kilometara.

Na isti su način postupali i sa mnogim muškarcima. Ispre-

bijano je na hiljade ljudi i žena, popaljena cijela sela, poklano sve blago, da se prehrani soldateska Njegovog bratskog Veličanstva, a po zatvorima je i sada do stotinu ljudi, koji su krivi samo to, što nijesu htjeli izdavati svoju braću.

Iz tih dogodjaja najbolje slijedi, da ni kralj nije mogao diktaturom i najstrašnijim pritiskom riješiti hrvatskoga pitanja, i ako nije propustio ni jednoga sredstva, da hrvatski narod samelje i upokori. Nije suvišno spomenuti bar u nekoliko redaka, da mu ekonomsko uništavanje nije bilo najmanje oružje u rukama. U Srbiji uopće nije razvito novčarstvo u modernom značenju te riječi, a napose nije imala štedionica, dok je, naprotiv, u Hrvatskoj ta grana narodnoga gospodarstva razvijena toliko, da je Prva Hrvatska Štedionica bila uopće najjači novčani zavod u državi sa skoro dvije milijarde štednih uložaka. Država je na sve moguće načine nastojala, da to hrvatsko novčarstvo uništi, što joj je bilo tim lakše, što je u isto vrijeme bujao val svjetske krize. U Hrvatskoj su padale jedna za drugom banke i štedionice, a da nikad nitko nije povučen na odgovornost, i ako su i ulagači i javno mnijenje uopće pokazivali na krivce. Nijesu bili progonjeni, jer su radili sporazumno sa režimom, trošeći zavodski novac za režimske novine i u druge tamne svrhe. Kad je bila u taj vrtlog posve naravno povučena i Hrvatska seljačka banka, kojoj je bio predsjednikom g. Josip Predavec, ujedno podpredsjednik Hrvatske seljačke stranke, stavi mu režim Njegova bratskog Veličanstva preko svojih pouzdanika na izbor: primiti ministarsku stolicu ili u zatvor zbog nepravilnog vodjenja banke. Kad je izabrao ovo poslednje, jer je časnije i jer je znao, da je banku vodio pošteno, bi odsudjen na dvije godine robije skoro od istoga senata, a pod istim predsjednikom, koji je sudio na smrt Hranilovića i Soldina.

U isto je vrijeme na najškandalozniji način morao likvidirati jedan od najstarijih i do tada jedan od najsolidnijih naših novčanih zavoda, Hrvatska eskomptna banka. Generalnog su ravnatelja njegovi dotadanji najintimniji prijatelji javno optuživali zbog kažnjivih čina, no mjesto da bude pozvan na odgovornost, njega je pozvao kralj u ministarstvo i povjerio mu, na opću veselost—resor ministra finansija. Tamo nije više imao što upropastiti, jer su sve već bili obavili njegovi predšasnici. Ubrzo je iza toga i najveći i najstariji naš novčani zavod Prva Hrvatska Štedionica tjeran sa strane Narodne banke (državne) svaki čas u neprilike, te je bilo jasno, da nešto kane i s njom učiniti. Kad se je počelo govoriti, da bi se imala fuzionirati s državnom hipotekarnom bankom, bilo je odmah jasno, za čim se ide: mora doći Srbima u

ruke. Kad to nije uspjelo izravno, stjerali su je u poravnanje, a preko njega su na skupštini 29. travnja 1933. ugurali u ravnatelstvo same Židove, Srbe i nekoliko hrvatskih nepoznatih imena. Za tim se je išlo!

Evo, sve je to djelo režima, za koji je lično preuzeo odgovornost—Njegovo bratsko Veličanstvo, ali—hrvatskoga pitanja ipak ne riješi!

Za sve je nepodobštine bila ranije isprika u tome, što Hrvati ne sudjeluju u parlamentarnom radu, no one nijesu ispravljene ni onda, kada je Hrvatska seljačka stranka, ne samo sudjelovala u parlamentu, nego sjedila i u vladi. I nadalje su Hrvati bili isključeni sa svih viših položaja u državnoj hierarhiji, u vojsci, u diplomaciji itd. Dodje lični režim kraljev, i ne samo da ostade sve pri starome, već se i pogorša, gdje je god to samo bilo moguće. Za karakteristiku je dovoljno spomenuti, da u vojsci, koja ima preko sto i pedeset aktivnih generala, nema niti jednog jedinog Hrvata, koji su u bivšoj monarhiji davali toliko vrsnih viših časnika, da je sama općina Lovinac (malo ličko selo) imala jedne godine (oko god. 1900.) **petnajst živih, što aktivnih, što umirovljenih generala!** U diplomatskoj službi ne stojimo mnogo bolje, a karakteristično je, da je poslanik kod Svete stolice—Srbijanac pravoslavni.

Sa strane Srbije, Srbijanaca i dvora nije ništa propušteno, da Hrvate ne samo unište nego i pretoče u Srbe, a na tome poslu ustrajno i dalje rade, dok su s druge strane Hrvati učinili sve moguće pokušaje, da im bude moguće bar kako živjeti u toj državnoj tvorevini kao Hrvatima i Evropejcima.

Sve je i sa jedne i sa druge strane ostalo bez ikakova uspjeha: niti je Srbima uspjelo, da Hrvate posrbe, niti je Hrvatima uspjelo naći načina, na koji bi ipak mogli nekako zajednički pristojno živjeti. Uspjelo je samo jedno, a to je—**dokazati ponovno cijelome svijetu, da je Drina već vjekovima tako široka i duboka, da je apsolutno isključena mogućnost, da se preko nje postave mostovi. Štogod ljudi sagrade, to priroda sama ruši, jer niti poznaje niti priznaje skokova!**

Zamislite samo ovu strahotu, kojoj nema primjera ni medju Zulukaferima (da mi oproste, što ih vrijedjam): kada lični režim Njegova bratskog Veličanstva vidi, da Hrvate ne može ustrašiti ni tamnicama, ni ekonomskim uništavanjima, ni bilo kakvim drugim sredstvima mučenja; kada vidi, da su mu uzaludni svi pokušaji asimiliranja i posrbljivanja, kada vidi, da ne pomažu ni naručeni pozdravni brzojavi, ni udešene poklonstvene deputacije, ni podvala sa balkanskim "parlamentom", ni komedija sa bizan-

tinskim "senatom", laća se pradjedovskoga oružja—umorstva iz potaje! Ima u rukama svu državnu vlast, zlorabi je na najbesramniji način, no ni to mu nije dosta, već daje po svojoj policiji naoružati radnike bez posla, propalice i vucibatine i šalje ih da idu pod zaštitom njegove policije ubijati hrvatske intelektualne radnike, držeći, da će na taj način najlakše uništiti hrvatski narod!

Na taj su način konfidenti i detektivi zagrebačke policije ubili 18. veljače, 1931. u 8 sati u večer na zagrebačkoj ulici, pred kućom onog famoznog zubara Pavelića, koji je god. 1918. odigrao onu komediju sa srpskim regentom, a sada je predsjednik kraljeva imenovanoga senata, najboljega hrvatskoga eseistu, uvaženog historičara i pisca, najboljega tada živućega albanologa dra. Milana Šuflaja, sveučilišnog profesora i intimnoga prijatelja i saradnika dra. Vladimira Mačeka. Pred par dana se je vratio iz Albanije sa naučnoga putovanja, krcat bilješkama i osnovama, kada ga nenadano zadesi udes, koji mu je namijenila bratska ruka Njegova Veličanstva. Mora se spomenuti, da je on bio stalno praćen i nadziran po policijskim agentima, no dva dana prije umorstva dignuta je ta pratnja! Pol sata iza umorstva obavila je zagrebačka policija premetačinu u njegovom stanu kao i na njemu samome i odnijela mu sve znanstvene bilješke o Albaniji. I ako smo mi za nekoliko dana doznali preko naše kontrašpijunaže imena ubojica, nijesu nikada progonjeni, što je i razumljivo, jer bi u prvom redu trebalo progoniti onoga, koji nosi odgovornost za sve, a zatim ministra policije, pa šefa svih bandita Dobricu Matkovića, pa šefa zagrebačke policije dra. Janka Bedekovića, zatim mnoge činovnike, pa onda istom nesretne bandite, koji su faktično izvršili taj grozni zločin.

Kako je bilo javno poznato, da je dr. Šuflaj intimni prijatelj i dra. Ante Pavelića, odvjetnika, koji radi u inozemstvu za oslobodjenje hrvatskoga naroda, i dra. Vlatka Mačeka, koji je vodja naroda u domovini, to su banditi kralja Aleksandra otvoreno govorili, da su u dru. Šuflaju ubili mozak dra. Mačeka. Dokazalo se je, hvala Bogu, da su se prevarili, jer dr. Maček ima i te kako zdrav i jak vlastiti mozak.

Kad im je taj prvi napadaj sretno uspio, držali su, da mogu mirno nastaviti, te 7. lipnja, 1932. napadoše dra. Milu Budaka, hrvatskog književnika u sred bijela dana tri oboružana bandita, potpomagana sa još nekoliko drugova i to na ulazu u njegov stan u centrumu grada Zagreba. Napali su ga željeznim štapovima i revolverima, no pukim slučajem ostade na životu. Za slučaj je vrlo karakteristično, da smo mi znali tri dana prije napadaja imena napadača, no nijesmo znali, koga moraju napasti. Znalo se je,

da je umorstvo naloženo iz Beograda, da ga potpomaže šef zagrebačke policije, da je bandite oboružala zagrebačka policija i da će kod čina sudjelovati desetak pomagača tako, da djelo, ne samo uspije, nego da počinitelji mogu i sigurno uteći. Napadaj je izvršen u dvadeset časaka prije podne. U to vrijeme nije bilo nigdje u blizini nijednoga redara, i ako je kr. talijanski konzulat na sto koraka od mjesta čina, pred kojim su inače uvijek dva redara. Toga i slijedećega dana nije bilo ni jednoga. Iz sudbenoga spisa slijedi nedvojbeno dokazanim, da je cijeli napadaj rukovodilo zagrebačko redarstvo, no to je sve zataškano tako, da ostaje istom budućnosti, da to uglavi kao i cijeli slučaj profesora Šuflaja.

Kako je i dr. Budak intimni prijatelj dra. Ante Pavelića, odvjetnika, kao i dra. Vlatka Mačekà, to su banditi poslije napadaja na njega govorili, da su time—slomili kičmu dra. Mačeka. Medjutim, hvala Bogu, tu su se dvostruko prevarili, jer ne samo da nijesu uspjeli, nego je dr. Maček već nebrojeno puta dokazao, da on ima svoju vlastitu neslomivu kičmu!

Karakteristično je, da banditi Njegova Veličanstva kušaju potući u prvom redu one Hrvate, za koje je poznato, da su pravaši!

Eto, i takim se metodama proti hrvatskome narodu služi diktatura Njegova bratskog Veličanstva, koja nije dala ništa pozitivnoga ni Srpstvu, a kamo li cijeloj državi, a da o čovječanstvu ni ne govorimo. I još kraljevski diktator drži, da imade pravo njegova strahovlada na opstanak, i još neki Evropejci dižu svoj glas u obranu ako baš ne zločina, a to ipak samih zločinaca i hoće, da govorimo o njima s poštovanjem ili bar da ih uzimljemo ozbiljno kao ljude.

Ipak je već skrajnje vrijeme, da se probudi savjest Evrope i onih, koji imadu snagu u rukama, da dirigiraju koncertom nesretnih evropskih naroda. Ipak ne smiju zaboraviti, da je baš tu na ovom istom komadiću zemlje buknuo svjetski požar i da su ga prouzročili oni isti, koji danas usprkos dvadesetom vijeku vrše najstrahovitije barbarluke tu, na pragu Evrope, a to sve pod protektoratom naroda, koji se ponosi čašću, da je proklamirao prava čovjeka!

Usprkos svih ovih strahota, koje zvuče Evropejcima, sigurno, kao kakove bajke, mi smo Hrvati još i posljedni put pokušali, da nadjemo miran izlaz iz toga pakla. Dana 5., 6. i 7. studenoga, 1932. su se sastali u Zagrebu, pod predsjedanjem dra. Vlatka Mačeka predstavnici hrvatskoga naroda i Srba s ovu stranu Drine i Dunava, te su vijećali o prilikama, u kojima se nalazimo i o načinu, kako bi se moglo izići iz toga pakla. Svi su se učesnici složili u tome, da se sa Srbijom više ne može skupa živjeti, a ujedno

je konstatirano, da se u tome slažu sa Hrvatima i Srbi iz bivše monarhije, koji osjećaju, i ako su Srbi, da su im Hrvati bliži i u načinu mišljenja i u načinu života. S toga je utvrdjeno, da su rijeke Dunav i Drina sanitarne linije preko kojih se Balkan ne smije pustiti u Evropu, a srpska je vlada pozvana, da iz ovih krajeva odstrani svu svoju vlast i sve svoje predstavnike, da se tako povuče u svoje prirodne balkanske granice, a istom onda može hrvatski narod—razumije se samo sobom: ako hoće!—raspravljati o odnošaju sa Srbijom.

Tako su nastale poznate Zagrebačke punktuacije, koje su važne zbog nekoliko momenata, a najvažniji je taj, što je rečeno da mi Hrvati tražimo samostalnu svoju državu pod svaku cijenu i bezuvjetno, dok se o zajednici sa Srbijom može tek iza toga govoriti uvjetno, a ta zajednica može predstavljati samo zajednicu stanovitih interesa, o kojima se u punktuacijama ne govori, jer su to pojedinosti, o kojima može govoriti samo hrvatski narod na temelju iskustva, koja je stekao sa Srbima kroz ovih četrnajst godina.

Isto je tako historijske važnosti činjenica, da je konstatirano, da Srbi, Hrvati i Slovenci nijesu jedan nego tri razna naroda. Ovo su potpisali svi pretstavnici Hrvata na čelu sa drom. Mačekom i drom. Antom Trumbićem, kao i pretstavnici Srba s ovu stranu Drine i Dunava, prijatelji i saradnici g. Pribičevića: dr. Dušan Bošković, odvjetnik iz Pančeva (Vojvodina), Dušan Kecmanović, srpsko-pravoslavni prota iz Banjaluke, i dr. Sava Kosanović, publicista, iz Plaškoga u Lici.

Gospodin ministar Pribičević prikazuje sadržaj ovih punktuacija u svojoj knjizi (str. 147. i sl.) malko drukčije, što će vjerojatno dolaziti otuda, što nije imao pri ruci autentičan primjerak, budući da su falzifikati kolali u velikom broju. Jedan je od tih falzifikata i onaj, koji prikazuje kao da je naknadno dato punktuacijama autentično neko drugo tumačenje s obzirom na odnošaj prema Srbiji. Ja ga mogu uvjeriti, da je moje razlaganje ispravno, jer sam ja, ne samo suradjivao kod sastava, već sam i potpisnik tih punktuacija.

To je bila posljedna riječ sa strane Hrvata, na koju je od Srbije mogao glasiti odgovor samo sa:—Da ili Ne!

Srbija je dala odgovor: dr. Vladimir Maček je zbog tih punktuacija po iznimnom sudu za zaštitu države u Beogradu sudjen na tri godine robije. (Nije bez vrijednosti, da se spomene, da je i opet u senatu sjedio onaj isti bivši predsjednik zagrebačkog sudbenog stola, koji je Hranilovića i Soldina sudio na smrt, a g. Predavca na dvije godine robije!).

Te punktuacije nijesu kod nas dobro primljene. Hrvati su bili strahovito nezadovoljni s razloga, **što se uopće dopušta mogućnost, da se ikada više u bilo kojem obliku bude sa Srbijom pod istim državnim krovom,** a Srbijanci su opet bili nezadovoljni, što se u rezoluciji govori o svim Srbijancima jednako kao hegemonistima, koji su prigrabili svu vlast u državi i uništili sve naše moralne i materijalne vrednote svojom nesposobnošću, nasiljem i nemoralnim metodama. Srbijanska je opozicija željela, da se njih luči u kategorije, što je prilično nemoguće. Nema nikakove dvojbe, da i medju njima ima čestitih pojedinaca, ali ipak ne smijemo zaboraviti, da su se od 1918. do danas već oni svi izredali na vlasti, **a da hrvatski narod nije nikada osjetio promjenu sistema prema sebi. Uvijek su ostale iste metode progona, zapostavljanja, uništavanja svega, što je hrvatsko i što je svakome Hrvatu milo i sveto.**

Za nas Hrvate nije važno pitanje, da li su tome svemu krivi Srbijanci, koji pod svim ministrima zapremaju sva mjesta u svim ministarstvima, a da je uza sve to g. Ljuba Davidović ili koji drugi lično pošten čovjek. Za nas je važno samo to, **da ni g. Davidović, kad je bio ministar, niti i koji drugi nije smatrao potrebnim, da ukloni te razbojnike, koji nas sve upropašćuju,** iz česa preostaje samo jedan logični zaključak—da je i on bio s njima zadovoljan, a to znači, **da je on lično odgovoran za njihova razbojstva.** U takim prilikama, nije moguće lučiti Srbijance na bolje i lošije. Može se govoriti o pojedincima, može se govoriti o onima, koji nijesu na vlasti, no čim su na vlasti, mi Hrvati odmah moramo korigirati svoju ocjenu iz opozicije. Koliko je prepotentna i općenita srbijanska hegemonija, najstrašnije dokazuje slučaj g. Pribićevića, koji im je sve zemlje s ovu stranu Drine i Dunava donio tako reći na tanjuru i koji je srbovao i centralizirao sve baš kao i oni! Ipak—nije Srbijanac i morade najprije u opoziciju, pa u internaciju, pa najzad u emigraciju **samo da spasi goli život pred tim bratskim banditizmom!**

Treba li jačega dokaza!?

Tako su zagrebačke punktuacije postale u našoj političkoj historiji kamen medjaš, preko kojega se više ne može. **Srbija ne će ništa osim najveće Srbije od Triglava do Soluna, a mi Hrvati ne ćemo u tome sklopu da živimo, pa je to temeljno pitanje definitivno riješeno!**

Uostalome, takovo je njihovo držanje i razumljivo, kada se uvaži, da oni stoje na stanovištu, da smo mi njihova ratna trofeja. Tako je srpski general Kalafatović (koji je inače posve normalan gospodin!) na proslavi desetgodišnjice pobjede na solunskom frontu, dne 6. listopada, 1928. čitao pred diplomatskim

zborom i predstavnicima savezničkih armada slijedeći službeni izvještaj:

"Srpske trupe na zapadu ušle su u Skadar 30. listopada, 1918., u Cetinje 4. studenoga, u Sarajevo 6., u Kotor 8., u Dubrovnik 14., a u Zagreb istoga dana kao i u Dubrovnik, gdje su jednako kao i u Ljubljani bile formirane čete od srpskih zarobljenika iz Austrije, i konačno srpske su trupe 18. studenoga stigle na sjevernu obalu Jadranskoga mora."

"Ovih šest tjedana bilo je dovoljno da se oslobodi južna i sjeverna Srbija, a u toku slijedeća dva ili tri tjedna srpske trupe okupirale su Crnu Goru i jugoslavenske provincije bivše Austro-Ugarske". (Citirano iz predavanja g. ing. Košutića, koje je održao 14. studenoga, 1932. u britanskom institutu za medjunarodne poslove u Londonu).

Ovaj izvještaj opravdava sumnju u istinitost svakoga njihova ratnoga izvještaja, a to tim više, što je taj gospodin general imao moralne snage da ovo čita u Beogradu, gdje svako dijete znade, da je to najobičnije—Donkihotstvo. Najzad, i svi su njegovi slušaoci znali pravo stanje stvari, pa je i po njih karakteristično, da ih je on toliko cijenio, da se je usudio, da im jučerašnje dogodjaje servira u takoj travestiji.

Tako izgledaju sve njihove "istine" u svim školskim knjigama, koje naša djeca moraju u školama ne samo primiti u svoje nevine ruke, nego još i ispite polagati iz njih. Nije teško zamisliti, kako naša djeca primaju cezarske priče malih dojučerašnjih turskih kmetova, ali je teško iz dana u dan, iz mjeseca u mjesec, iz godine u godinu podnašati blizinu i slušati brujanje tih nadutih mališana!

Možda je čak preblago rečeno, da su u jednu košnicu stjerana dva razna roja pčela. Prije će se raditi o stršenima ili u najblažu ruku o osama, pa je jedini izlaz iz te opasne situacije: razlaz!

Životno je iskustvo dokazalo, da Hrvatska i Srbija ne mogu živjeti pod istim krovom, pa tko god bude nastojao, da nas na to prisili, činiti će se sukrivcem najvećeg zločina mirovnih ugovora od god. 1918.!

Mi smo Hrvati posve samostalna nacija, koja sa Srbijom i Srbima nema zajedničke prošlosti, nema zajedničkih svetinja, nema zajedničkih osnova za budućnost, nema zajedničkih ni žalosti ni radosti, pa ne znamo, što bi nas moglo vezati!? Sličnost ili kako neki hoće, jednakost jezika!? Ona nam samo omogućuje, da se tim bolje poznamo i vidimo, kako smo strahovito daleki jedni drugima i kako nas ne mogu ujediniti niti stoljeća zajedničkoga života kao što je slučaj u mnogim krajevima, koji su bili

pod turskim gospodstvom i tako omogućili doselenje pravoslavnog elementa na ognjište naših izginulih praotaca!

Hrvatski narod ne će nikakove državne zajednice ni s jednim svojim susjedom: ni s Madjarima, ni s Austrijancima, ni s Talijanima, pa ne znamo, zašto bismo morali tu zajednicu podnašati baš sa onima, s kojima smo u najtežem, u trajnom i nepomirljivom sukobu i koji nam ne žele uzeti ništa ni više ni manje nego —narodnu individualnost, ime, čast i ponos!?

Ako se mudri pčelari ne pobrinu, da se rojevi čim prije razdvoje i smjeste svaki u svoju košnicu—sadašnja će košnica prsnuti u hiljadu komada!

BOLESNIK NA BALKANU

PRIJE rata se je općenito govorilo o teškom bolesniku na Bosporu, a da redovno nije nikome padalo na um, da pobliže ispita, otkuda dolazi najveća vika na toga bolesnika i tko je onaj, koji širi alarmantne vijesti o njegovoj bolesti. Da se je malo više posvetilo pažnje tome pitanju, bilo bi se in flagranti uhvatilo kao toga zlogukoga liječnika baš onoga istoga, koji je kanio sjesti pod svaku cijenu na glavni dio ostavine toga bolesnika i koji je ujedno već bio odredio i ostale manje, koji će milošću njegovom, kao glavnoga nasljednika, moći takodjer prigrabiti neke komadiće iz te bogate baštine.

Taj je glavni nasljednik—Rusija—diplomatski pripremala, ne samo ostavinsku raspravu, već pomalo uvadjala u društva i svoga glavnoga stražara na Balkanu—Srbiju,—da u času rasprave ne bude posve nepoznata. Ona joj je omogućila sve ustanke i diplomatski joj osiguravala plodove tih borba, ona je po evropskim dvorovima bila njezin zastupnik i glavni epski pjesnik srpskih junaštva, koja još uvijek čekaju svojega objektivnoga povjesničara, ona je omogućila, da srpske legende poprime u Evropi vid i oblik istine. Rusija je Srbiju stvarala, jačala i dizala, da posluži njezinim ciljevima, no ona nije bila zadovoljna samo s tim malim vazalom. Trebala je, da joj služe svi narodi slavenskih jezika kao nekom svom Dalai Lami, pa je za to trebalo Poljake i Rusine progutati, a ostale povezati bilo kakvim pričama, koje bi bile u stanju, da raspale narodnu maštu. Srbija je trebala da bude što jača, da tim bolje posluži, pa je stoga iza faktičnoga vojničkoga neuspjeha i s Turcima i s Bugarima u balkanskim ratovima ipak dobila teritorije, na koje nije nikada ni pomišljala i za čije uredjenje nije bila ni nacionalno ni kulturno pozvana, a iza svjetskoga je rata pala kao udav na cijeli evropski jugo-istok.

Ona se i vlada kao udav: počela je svoj neočekivani plijen gutati, lomeći mu kosti i pretvarajući se pred onima, koji je gledaju, da obavlja prirodan i koristan posao. Medjutim: plijen je i prevelik i neprobavljiv, kosti su iz čelika, ždrijelo preusko za tako glomaznu tjelesinu i—nastade muka i teška borba. Čuje se huktanje boraca, vide se već sve češći i češći mlazovi krvi iz svježih rana. Balkanska je zmija teško oboljela i sva se nadula, no još se i sada ne rastaje sa svojim bizantinskim ceremonijalom: podvaljuje još i na smrtnoj postelji, pa umjesto da zove kirurge,

koji bi morali još u trku provesti amputaciju, ta balkanska djevica pozivlje—babice.

Dolaze njezini prokušani "prijatelji sa strane", da joj opipaju bilo i da reknu svoje mnijenje, no ona im mjesto bila podmeće luksusne automobile i salonska željeznička kola, voza ih, kuda je njoj po ćudi, pokazuje im, što ona hoće da vide i oni se vraćaju u Evropu sa uvjerenjem, da je njihova prijateljica u blagoslovljenom stanju i da će dati svijetu—federaciju! Oni ne vide sukoba izmedju Bizanta i Rima, izmedju Evrope i Azije, izmedju Srpstva i Hrvatstva; oni ne vide, da im njihova obožavana podvaljuje, te da se to u njoj ne nalazi federacija u začetku, već jedno strano tijelo, koje ona ne može ni uništiti ni probaviti, jer su mu disala u—Evropi!

Ti Srbijini prijatelji dokazuju nama Hrvatima, kako smo mi i Srbi jedan narod i uvjeravaju nas, da je za nas najbolje, da ostanemo u tome divljemu braku, a da pri tome niti ne pomišljaju, da—bismo mi ipak mogli biti bolje od njih upućeni u ta pitanja! Osim toga, oni zaboravljaju, da nam je mnogi izmedju njih dokazivao prije rata, kako nama Hrvatima nema života izvan austro-ugarske monarhije. Mi smo im i onda i sada govorili, da se varaju. Evropa je vjerovala tim zabrinutim prijateljima, tim sadašnjim spasiocima satrapije Aleksandra Karagjorgjevića, a život je dao pravo nama Hrvatima u pogledu austro-ugarske monarhije, pa će nam tako dati pravo i sada. Uostalome, svima su ljudima, koji nijesu a priori zauzeti, hitci Puniše Račića jednom za vazda dokazali, ne samo da smo razni narodi, nego da niti ne možemo živjeti pod istim krovom, a zagrebačke su punktacije dale najautentičniju potvrdu, da se tu radi o tri naroda, od kojih svaki traži svoju slobodu.

I g. Pribičević pristupa u svojoj citiranoj knjizi k ovom napuhnutom udavu i kao zabrinuti otac i kao iskusna babica. On je u brizi i za Srbe i Hrvate, pa drži, da se nikako ne možemo razići, jer da bi to bilo štetno i po jedne i po druge, a osim toga, da se ne dadu izmedju nas ni granice postaviti, jer da smo previše izmiješani. Uslijed toga je jedini izlaz, po njegovu mnijenju, da se nama Hrvatima dade bijeli list, pa da stavimo svoje zahtjeve.

G. Pribičević očito zaboravlja, da smo mi Hrvati g. 1918. imali u rukama takav list i da ga je—on glavom ispunio! Što bi on držao do ljudi, koji bi bili spremni, da isti strašni eksperimenat ponove!? Zar bi takove dvonožne pojave zasluživale i samo ime čovjeka, a da i ne govorimo o nekakvom bijelome listu!?

A zašto bi bilo teško postaviti izmedju nas granice!? Možda

samo za to, što je srpstvo nabujalo u svojoj poratnoj megalomaniji!? Možda za to, što su pravoslavni doseljenici smjeli u hrvatskim zemljama graditi svoje crkve, a sada bi te crkve trebali da budu medjaši kraljevine Srbije!?

Uostalome, zagrebačke su punktacije s potpisima i Srba i Hrvata utvrdile tu granicu na Drini i Dunavu, a u koliko budu kakovi ispravci, mogu se vazda provesti slobodnom odlukom onoga naroda, o kojemu će se raditi. Mi se Hrvati ne plašimo plebiscita ni u kojem prijepornom kraju pod jednim jedinim uvjetom, da se taj plebiscit obavi, ne samo pod kontrolom, nego i pod garancijom evropskih velikih sila.

Razumije se, da nije moguće provesti razgraničenja, pa da nijedan Srbin ne ostane u hrvatskoj državi, no zar je baš zahtijev etike i evropskoga mira, da Srbi okupiraju sve i jedno ognjište, koje je opustjelo u borbi s Turcima za spas i obranu cijeloga kršćanskoga zapada, a na njega došao kakav pravoslavni Cincarin, Vlah, Grk ili možda baš i Srbin kao turski kmet i na njemu ostao i onda, kada se je povratio onaj, uz čije je svete kolijevke sinula prva vatra na tome ognjištu!? Osim toga, u Evropi nema nijednoga naroda, koji ne bi imao svojih manjina u susjednim državama, a i u samoj će Srbiji ostati više raznih narodnosti, nego li će biti svih pravoslavnih u hrvatskoj državi.

Medjutim, da ne bude nesporazumka, nužno je istaknuti, da mi Hrvati dobro znademo, da devet desetina onih, koji danas u hrvatskim zemljama bivaju nazivani Srbima, nemaju u svojoj krvi niti jednoga atoma srpske krvi, već su balkansko-azijski karišik.

Sinoda je grčko-nesjedinjenih u Karlovcima, na odredbu Generalkomande ddto Karlovac, 16. rujna, 1786., ustanovila blagdane svoje crkve, no ona je osim toga odredila i koji su **narodni blagdani** pojedinih narodnosti grčko-nesjedinjene crkve, pa kaže ovako:

"**Za ilirsku narodnost:**
14. siječnja sv. Sava,
Za grčku narodnost:
21. svibnja Konstantin i Jelena,
Za vlašku narodnost:
14. listopada sv. Paraskeva". (Franz Bach: Otočaner Regiments—Geschichte. Izdao Ivan Nepomuk Prettner u Karlovcu. Godina tiska nije naznačena, već kaže "Napisano gg. 1851., 1852. i 1853.).

Ovo su historijske činjenice, koje ne smije nitko zaboraviti. Ali mi ujedno poštivamo osjećaj onih, koji sebe danas

nazivlju Srbima. Mi s time računamo i nemamo nikakovih nacionalnih pretenzija na njih osim jedinoga zahtjeva, da budu pošteni državljani. Mi tražimo od njih samo to, da našoj zemlji, koja je sada i njihova domovina, uzvrate onu ljubav, koju je ona njima iskazala, kada ih je primila! To je najmanji zahtjev, a mogu mu tim lakše udovoljiti, što su sada okusili—sve materinjske slasti i nježnosti majčice Srbije! Mi, naime, želimo, da naša hrvatska država bude solidan elemenat evropskoga mira, da bude pravi dom svakome svome stanovniku, bez obzira na vjeru i narodnost, a to je ujedno najbolja garancija, da u svome rodjenome interesu nijesmo spremni upotrebljavati metode, koje smo sada iskusili na svojoj duši, srcu, časti i ponosu sa strane—balkanskoga vampira!

Uostalome, da se lakše dobije isporedba, kakovo je sadašnje stanje pučanstva po vjeri i kakovo će biti u slobodnoj hrvatskoj državi, evo brojaka:

1.)	pravoslavnih	6,793,201
2.)	rimo-katolika	5,220,363
3.)	grko-katolika	45,960
4.)	evangelika	179,419
5.)	reformiranih	59,697
6.)	muslimana	1,558,279
7.)	židova	67,772
8.)	starokatolici i razni	8,380
9.)	bez konfesije	1,140
10.)	nepoznate vjeroispovijesti	329

Ovo je službena statistika od 31. ožujka, god. 1931., prema kojoj cjelokupno pučanstvo tog nesretnoga konglomerata iznosi ukupno 13,934,540 duša. Notorna je činjenica, da su Srbi pripadnici isključivo pravoslavne crkve, pa sve, što nije pravoslavno, nema sa srpstvom ništa zajedničkoga.. Od broja pravoslavnih otpada na Makedonce, Bugare, Rumunje i Grke nešto preko milijun i trista pedeset tisuća, tako da Srbi sačinjavaju jedva 40% pučanstva, a ipak je država 100% ne samo srpska, nego čak isključivo srbijanska! Dok su naši Srbi—iz hrvatskih zemalja—vjerovali, da će država biti isključivo srpska, a ne isključivo srbijanska, nije ih nimalo boljela glava, da li će to biti dobro, pa isto tako mogu biti mirni, da će u Hrvatskoj biti još bolje, jer je razmjer ovaj:

u banskoj Hrvatskoj	2,850,000
u dalmatinskoj Hrvatskoj	675,000
u turskoj Hrvatskoj	1,900,000

t. j. ukupno 5,425,000 duša, od kojih su 63% Hrvati katoličke vjere, nešto oko 15% Hrvati muslimani (točno prema nedavnom izvještaju muslimanskog vjerskog starješinstva: 735,526 duša), a na pravoslavne, koji se danas nazivaju Srbima ne otpada više od 20% duša.

Kada se uvaže vjekovne borbe s Turcima, u kojima smo mi Hrvati dali oko šest stotina hiljada života na obranu Evrope, pa kada se uoče sve fluktuacije pučanstva za trajanja tih borba, mi Hrvati možemo ipak biti zadovoljni i sa ovako—krvavim rezultatom!

Ako bi Banat, Bačka i Baranja takodjer došle u hrvatsku državu, razmjer bi se donekle poremetio, no to nas Hrvate ne bi smetalo, jer mi nemamo nacionalnih pretenzija na te pokrajine, pa bi one sačinjavale posebna samostalna tijela, koja nas ne bi nimalo teretila.

Osim bojazni da se ne bismo mogli razgraničiti, g. Pribičević izražava mnijenje, da samostalna Hrvatska ne bi bila sposobna za život, jer da bi bila samo formalno samostalna. Ni ta tvrdnja nije osnovana, jer kad bi bila istinita, ona bi značila, da samo velika gospodarstva, latifundija imadu pravo na život, i ako baš sam život dokazuje obratno. Poljodjelstvo, stočarstvo, kućni obrt i prirodno bogatstvo zemlje apsolutno osiguravaju prosperitet i blagostanje. Misli li g. Pribičević svojom aluzijom o samo formalnoj slobodi i samostalnosti hrvatske države na naše susjede, onda se i opet vara. Ta njegova bojazan ne može nikako olakšati porodjajne trudove neke turske federacije pod vodstvom njegove drage bolesnice! (Kada spominjem Tursku u balkansko-azijatskom smislu, mislim vazda, posve naravno, na Tursku iz prošloga stoljeća!).

G. Pribičević je, možda, ciljao u prvom redu na Italiju, plašeći nas njezinim imperijalizmom!? Ni to zastrašivanje ne može nas Hrvate odvratiti od našega cilja! Samo je jednom Londonski pakt otjerao neke bojažljivce u naručaj Beograda, ali sigurno —više ne će nikada nikoga, a osim toga—samo je jednom netko ozbiljno pomišljao u Rimu, da je Londonski pakt provediv i da bi donio Italiji sreće i blagoslova, ali vjerojatno, na to više nikada nitko ne će ni pomišljati! Današnja Italija vidi vrlo dobro svoje prave interese, a njezin upravo gigantski napredak na svim poljima ljudske djelatnosti dokazuje, da joj je na čelu ženijalan državnik, koji točno ocjenjuje sve prilike i mogućnosti.

Gospodin je Pribičević, možda, mislio i na Madjarsku, kao i na Njemačku, bilo u bližoj, bilo u daljoj budućnosti, koje bi takodjer mogle imati pretenzija na—koji dio naše slobode. Dobro je

na sve misliti, ali—mi se ni toga ne bojimo. Osamstogodišnje je iskustvo, sigurno, dovoljno poučilo i Madjare i nas, da možemo biti—samo susjedi i ništa više, a da budemo dobri susjedi, u računu je i njima i nama. Austrija će slijediti svoju sudbinu, a da ta ne može i ne će biti nikada više naša zajednička sudbina—jamstvo je u četiristogodišnjem iskustvu hrvatskoga naroda, dok nas s velikim njemačkim narodom veže duga i čvrsta kulturna tradicija, o čemu bi se mogle napisati cijele knjige baš kao i o našim velikim vojničkim vezama. Mi kao malen narod imademo najvećega računa, ne samo da se te kulturne veze nastave, nego da se još i povećaju i učvrste baš kao i s talijanskim narodom. Tu je naš interes, a samo jedan pogled na zemljovidnu kartu pokazuje, da i njemački narod imade vrlo velikoga računa, da hrvatski narod bude ne samo potpuno samostalan nego i što jači.

Najzad, mi ne tražimo ništa tudjega, te ne ćemo ni male ni velike Hrvatske, nego baš onakovu i onoliku, koliku nam je dao Bog, a hrvatski narod očuvao kroz duga i teška stoljeća, pa i Slovencima priznajemo ista ona prava, koja hoćemo da oživotvorimo za sebe. Prema dobrim i čestitim susjedima i prijateljima nije hrvatski narod nikada u svojoj prošlosti bio ni nelojalan ni nezahvalan, a njihovo će držanje prema njemu biti onakovo—kako to imperativno nalaže geografski položaj ovoga našega blaženoga komadića zemlje na razmedji svjetova! Kako bilo da bilo, ne može i ne će nas strah pred budućim pogibeljima natjerati na zločin, da izaberemo ne samo najodvratnije robovanje beogradskim tiranima, nego i svoju nacionalnu propast. Uz ovakovo je stanje stvari više nego jasno i logično, da ne mogu ljudi zdrava razuma birati svoje prijatelje medju onim muževima i narodima, koji pomažu beogradsku satrapiju i tako otvoreno rade na uništenju hrvatskoga naroda.

Eto, iz ovoga je svega jasno, da umjetnost g. Pribićevića ne može i ovoga puta pomoći balkanskoj simulantkinji baš kao ni neki g. Florijan Lichttraeger sa svojim djelom "Immer wieder Serbien" (Verlag fuer Kulturpolitik, Berlin, 1933.). Pisac je, očito dekretirani Hrvat, koji se krije pod pseudonimom, a djelu je napisao predgovor nitko manji nego g. Fridrich Thimme. Gospodin pisac pristupa poslu po svim propisima umjetnosti, pa neupućen dobiva dojam potpune vjerodostojnosti i objektivnosti, ali mi, koji sva ta pitanja, ne samo dobro poznamo iz vlastitoga znanja i opažanja, nego koji smo u najviše slučajeva bili što akteri što čak i objekti svih tih dogodjaja, nalazimo toliko mnoštvo sitnih, ali neobično karakterističnih netočnosti, te smo uvjereni, da plod ili proračunate rabote ili strašne nemarnosti, uslijed

xX) Das ist ein Capitel, das [illegible] Nachdenkens wert ist. Durch 8 Jahrhunderte ein Zufall oder Geschichte[?]. Das gleiche gilt bezüglich der 4 Jahrhunderte[?]!

česa je pisac skoro redovno na ispravnim premisama došao do posve krivih i naopakih zaključaka.

U ulozi savjesne babice, kuša da svoju bolesnicu opere od svake mrlje, pa kaže, da su vijesti, koje se pronose u inozemstvu o toj nesretnoj zemlji "zumeist uebertrieben", a mi znademo na svojim rodjenim slučajevima, da niti hiljaditi dio grozota, koje se tamo dogadjaju pod službenim nadzorom i po službenim licima nad hrvatskim i makedonskim narodom, ne prodre u inozemstvo.

On poravnava puteve za uzmak diktatoru, pa tvrdi, da je proglašenje diktature primljeno dobro, i ako je to naprosto izmišljotina, osim ako to tumači činjenicom, što su gg. dr. Josip Šilović i dr. Oton Frangeš sastavili i prvi potpisali poziv na kulturni bojkot Srbije radi njezinih divljačkih metoda vladanja, a za mjesec dana pali na koljena, te g. dr. Frangeš postao diktatorovim ministrom, a g. dr. Šilović banom. Medjutim, ta i slična gospoda nijesu nikada bili—u redovima hrvatskoga naroda! Istina je samo u ovome: prvih par sati iza proglašenja, dok još nijesu bili afiširani i svi iznimni zakoni, koji su odmah pokazali pravi smjer diktature, ona je primljena sa prigušenim dahom i svatko je očekivao, da vidi, što će slijediti. Čim su izišli i njezini nečovječni, velikosrpski zakoni, ogorčenje je bilo jednodušno medju cijelim hrvatskim narodom, ne tereteći ga, naravno, s tudjinskim elementom, koji živi u hrvatskim gradovima i onima, koji su rodjeni, da robuju svakome režimu.

Gospodin Lichttraeger namjerice—jer je isključena mogućnost, da nije točno upućen!—prikazuje umorstvo u beogradskoj skupštini 20. lipnja, 1928. kao djelo "'eines serbischen Fanatikers". Svaki član hrvatskoga naroda znade, da je to dogovoreno, organizirano i proračunato umorstvo vodje hrvatskoga naroda, pa se pita, za čiji račun pisac iskrivljuje tu činjenicu!? Isto tako prikazuje sa nerazumijevanjem prilika—ili bez osjećaja za njih, što je još gore po njega! — posve krivo posljedice Radićeve apstinencije do 27. III. 1925., a nevjerojatno je, da se može naći pero, koje nije plaćeno baš za taj posao ili koje nije ropsko, pa da prikazujući dolazak diktatorov u Zagreb imade smjelosti napisati: "Die Herzen der Kroaten flogen ihrem Koenig zu trotz ihrer Unzufriedenheit".

Razumljivo je, da se sa ovakim načinom mišljenja može iznijeti sve činjenice, koje dokazuju, da je nemoguć zajednički život Srbije i Hrvatske, a ipak pledirati za nekakovu federaciju, u kojoj bi opet — kakav Frangeš ili Šilović mogao doći do ministarske plaćice!

Evo: tako izgleda taj Licht Traeger! (Lučonoša!)

I gospodin nam je profesor Thimme—bez dvojbe: nehotice! — nepravedan.

Da navedemo samo dvije njegove tvrdnje: prva je "Die Kroaten und Slowenen sind jedenfals mit dem besten Willen in die Gemeinschaft eingetreten", a druga je: "Das meiste, was mann insbesondere ueber die Diktatur zu lesen bekommt, spiegelt nur den Parteienstandpunkt wieder."

Gospodinu profesoru, očito, nije poznato, da hrvatski narod nije nikada došao u priliku, da se izjavi, da li uopće hoće da ide u bilo kakovu zajednicu s kraljevinom Srbijom, pa uslijed toga se niti ne može postaviti tvrdnja, da je s najboljom voljom ušao u tu zajednicu.

Isto su tako loše uputili gospodina profesora i u pitanje stranačkih odnošaja u hrvatskome narodu. Posve je, naime, krivo i tendenciozno sa strane diktatorovih pouzdanika prikazivanje u svijetu kao da u pitanju diktature i zahtjeva za slobodom postoje medju Hrvatima bilo kakove stranačke razlike. Ne postoje, niti mogu postojati. Na jednoj je strani cijeli hrvatski narod, a na drugoj diktator sa vrlo malenim stadom svojih plaćenika, koji su tako malobrojni, da hrvatski narod može na to punim pravom biti ponosan!

Ovaj slučaj dokazuje, kako se diktatura služi svim mogućim sredstvima samo da u stranome svijetu bar nekako i bar koliko toliko ublaži strašnu istinu o njezinim zlodjelima, kojima je teško naći dostojan primjer i u srednjemu vijeku, a da o savremenim prilikama u bilo kojoj crnačkoj koloniji niti ne govorimo.

Evropa nerado vjeruje u razbojničke priče, koje dolaze s naših strana, jer je nevjerojatno teško vjerovati, dok se čovjek sam ne uvjeri o protivnome. I to je veliki plus za satrapiju srpskoga kralja, koja samo—opovrgava, a na njezinim je žrtvama, da dokazuju istinitost svojih tvrdnja. Mi Hrvati to vidimo i za to više ne iznosimo nikakovih tužba. Kako vidite, niti se ja u ovom svome radu nijesam mnogo služio tim argumentom, tek sam posve mimogred tu i tamo naveo slučajeve, za koje znam iz svoga vlastitoga, često krvavoga iskustva.

Uza sve to, balkanskoj bolesnici više ne mogu pomoći niti najiskusnije babice, jer su ipak njezine podvale već postale očite čak i onima, koji su najmanje skloni, da vjeruju ikom osim službene Srbije. Medjutim, ako se ne bi niti povjerovalo, da srpska uprava svojim metodama sramoti Evropu i dvadeseto stoljeće, ima nešto, što niti ne spada strogo u sam pojam uprave, a može zanimati svakoga evropskoga profesora i svaki to može sam kontrolirati, a to je slijedeće: službeno se proglasi, da ne postoje tri

naroda—hrvatski, srpski i slovenski—već samo jedan i to jugoslavenski narod. Uslijed toga se kraljevskim fermanom zabranjuje upotreba i hrvatske i srpske i slovenske zastave, a isto se tako i hrvatskim školama sistematski iztiskuje hrvatsko ime i u novinama se bezobzirno plijeni.

U isto vrijeme se drugim fermanima toga istoga diktatora odredjuje, da je srpska zastava—crkvena zastava, i da se kao takova, naravno, smije upotrebljavati; srpska kraljevska akademija u Beogradu raspisuje nagrade za najbolje djelo iz srpske književnosti, iz srpske povijesti, iz srpskoga jezika itd., a osim toga, što je nedavno na drugom mjestu, u isto vrijeme se mijenja ime potpornom društvu Gajret u srpsko-muslimansko potporno društvo. Povrh toga je kralj Aleksandar lično uveo i na zagrebačkom i na ljubljanskom sveučilištu svetosavske, a to znači katexohen srpske nagrade za neke radove. Novac za te nagrade ide, iznimno—iz kraljeve civilne liste.

Ovo su na oko malenkosti, no koliko su one važne za narod, koji vodi krvavu borbu za svoj nacionalni opstanak, može pojmiti svaki čovjek, koji je pošten pripadnik svoje nacije, a kontrolirati ih može svaki, koji se za stvar zanima. Naravno, razni Lichttraegeri ove stvari ne zapažaju, jer im manjka bitno svojstvo čovjeka gradjanina—nacionalni ponos, koji nužno nosi sa sobom i fino nacionalno osjećanje!

Bolesnik je na Bosporu bolovao tako dugo, dok nije došao u svoje nacionalne granice i dok mu njegov veliki vodja ne udari čvrste narodne temelje. U tome je poslu išao Kemal paša tako daleko, da je ne samo rado pustio ispod turskoga gospodstva sve, koji nacionalno tamo nijesu spadali, već je čak i—otjerao one, koji nijesu htjeli dobrovoljno ići. On je svojom uspjelom operacijom dokazao, da je starca na Bosporu gušio morbus senilis.

Njegov nasljednik na bolesničkom krevetu—bolesnik na Balkanu—pati na daleko opasnijoj bolesti, koja nije uvjetovana ni općim evropskim ni općim kulturnim prilikama, kao što je to bio slučaj na Bosporu. On pati na bijesnoj megalomaniji, koja je tim opasnija, što je pooštrena kulturnim vacuumom i pomanjkanjem državopravnog iskustva od početka petnajstoga pa sve do polovice dvadesetoga stoljeća! A to je strašna praznina, koju ne može ispuniti nikakov ratni uspjeh, ali je mogu prekriti lažnim i neosnovanim precjenjivanjem samoga sebe, te tako stvoriti od nje—vučiju jamu! U toj vučijoj jami, u tome kulturnome vacuumu, pod krvoločnim pandžama te megalomaniae rabiosae pate narodi u pašaluku Njegova diktatorskog Veličanstva!

Tu ne mogu pomoći ni najiskusnije babice, jer je na mjestu

samo operaterov nož! Nužna je najhitnija pomoć, jer će se nezasitni udav zagušiti, gutajući posve neprimjeren plijen, kojega se je dočepao u prvim poratnim danima, kad Evropa nije bila raspoložena, da pobliže ispita legitimacije svih onih koji su pristupili k zelenome stolu. Da su pobliže mnogi promotreni, bila bi im opažena na rukama krv ne ratnih borba, već — poratnih žrtava, koje još i danas krvare!

HRVATSKI USTAŠKI POKRET.

HRVATSKI je narod potpuno svijestan težine svojega položaja, ali ujedno znade, da se na njegovoj zemlji stiču najveći interesi skoro svih evropskih naroda. To je bilo često proklestvo, ali je ujedno i blagoslov našega geografskoga položaja. Mi znademo, da se je baš uslijed toga položaja ovamo zaletjela i mongolska i otomanska snaga, ali znademo i to, da se je na spas ostale Evrope i jedna i druga najezda razbila o grudi naših predja, dok je možda Evropa već zaboravila, koliko je stotina hiljada hrvatskih života palo u tim borbama i koliko su zadužili ostale narode.

Napoleon je rekao, da bi osvojio cijeli svijet, kada bi imao sto hiljada hrvatskih vojnika, a veliki njemački narod možda niti ne zna, da je baš u borbama proti Napoleonu za oslobodjenje njemačkih zemalja palo procentalno više hrvatskih nego njemačkih života prema broju pučanstva! (Vidi: Gefroerer, Die Geschichte des Orients).

Da se Hrvati nijesu nikada štedili i kako je njihovo junaštvo postalo poslovično, dokazuju i memoiri austrijskog vojskovodje Montecuculia, u kojima piše, kako su Turci god. 1663. nadirali sa ogromnim snagama, dok je njemu stajalo na raspolaganju u svemu 6,000 konjanika i pješaka. Držao je, da bi bila preuzetnost i mahnitost upustiti se u boj. "Što sam mogao učiniti?"—pita se Montecuculi—"Primorati se da budem "Hrvat" sa četom od 4,000 konjanika (me reduir a faire le Croate avec un corps de 4000 cheveaux?) To ne pristoji mojoj časti maršala i mojim dugim službama." (Memoires de Montecuculi, Strassbourg, 1740., str. 350.).

Hrvatima je pristojalo i zato su pobjedjivali!

Mi razumijemo, da je Evropa već pozaboravila ove dogodjaje, no tješi nas istina, da se povijest ponavlja, a s njome i stare uspomene i stara prijateljstva i savezi.

Hrvatski narod nosi u svojoj podsvijesti jasno znanje, da se je o njegove medjaše razbilo nadiranje istočne crkve. Nije to, po shvaćanju mnogih, toliko važno za Evropu s čisto vjerskoga stanovišta, ali je sudbonosno i prevažno s obzirom na pozadinu i na faktičnoga nosioca i reprezentanta toga pokreta. Važno je, da je to prelom dvaju skroz opreznih svjetova—vjerski raskol, zapravo, niti nije prvotno bio na dogmatskoj bazi!—i onda dosljedno pitanje: dokle na zapad dosiže Bizant sa svim svojim ka-

rakteristikama, koje bi Evropu bezuvjetno rastočile i uništile? Nova Srbija je u tome poslu samo mala i neznatna predstraža, samo izvidnica kolosa, koji se valja iza nje, da prelije najprije nju samu, ali onda i preko nje i pomoću nje i cijelu Evropu.

Što je vrijedilo u prošlosti, još će više vrijediti u najskorijoj budućnosti. Historija se uvijek ponavlja, a mijenja samo vanjsku formu već—prema zahtjevu najnovije mode! Možda nije posve točno, ali se kod nas općenito pripovijeda i vjeruje, da je kralj Aleksandar u jednom času slabosti rekao svome prijatelju generalu P. Živkoviću: "Ako budem morao povući svoju vojsku iz Hrvatske, ostaviti ću joj boljševizam!"

To je posve u duhu njegove historijske zadaće, a mnoge veoma simptomatične pojave dadu jasno naslućivati neke, pa bilo i posve podsvijesne, veze izmedju ruskoga boljševizma i srpskoga megalomanskoga imperijalizma. Koliko se god čini, da su idejne opreke nepremostive, toliko je konačni cilj tu na jugu apsolutno identičan: podrezati žile kucavice evropskome zapadu! Bizant ne bira sredstava, pa gdje ne može da zagospoduje, zadovoljan je, da uništi. Nama Hrvatima daje najsvetije parole—bratstva i čak narodnoga jedinstva, samo da nas—prevari i uništi. Kako imade svoje specifične svetinje, ne poznaje i ne priznaje općih ljudskih svetinja, pa niti nema osjećaja da griješi, kada ih gazi i obesčašćuje. Medjutim, kad im treba za lične račune i koristi, tada oni ne poštivaju niti svojih svetinja, već slijede svoj živinski instinkt preko oltara, kolijevka i grobova!

Mimo svih drugih objektivnih razloga, niti to nije najmanji zbog kojega je apsolutno isključena i sama pomisao, da bismo se mi Hrvati mogli pomiriti s njima pod zajedničkim krovom. S naše je strane učinjeno sve, što je ljudski moguće—i još i preko toga do nevjerojatnosti!—e da bi se ipak našao neki modus convivendi, no svi su pokušaji ostali uzaludni.

Iza skoro petnajstgodišnjeg zajedničkog života, mi smo dalje jedni od drugih, nego li smo ikada do sada bili. Ta se udaljenost najbolje odrazuje na literarnom polju, na kojemu nas strani eksperti uslijed jezične sličnosti proglašuju jednim narodom! Mi smo dva skoro hermetički zatvorena svijeta, usprkos podmuklog bizantinskog uvlačenja ćirilice i srbijanskog dialekta u sve javne urede i škole. Naša je literatura za njih posve strana baš kao i njihova za hrvatsku čitalačku publiku, jer naprosto jedni ne podnašaju ni način mišljenja, ni način izražavanja, ni ideologiju, ni frazeologiju drugih, a da niti ne govorim o općem duhu, koji svaki narod i svako djelo svakoga naroda imade.

Mi se jedni od drugih iz dana u dan orijaškim koracima uda-

ljujemo i svi protivni koraci bilo s naše strane samo za izmirenje, bilo s njihove za nasilno srbiziranje, ne samo da ne vode k uspjehu, nego radjaju posve očevidno upravo obratnim plodovima. Prema tome—s te se strane ne može i ne smije očekivati povoljan rezultat, a najgore računaju oni, koji misle, da ovu protuprirodnu simbiozu treba zadržati kao—vojničku silu u kalkulacijama Srbije i nekih njezinih prijatelja! Neka pokušaju napraviti pokus!

Pokojni je Radić počeo, a za njim mnogobrojni nastavili, da prikažu Evropi sva zvjerstva, koja čini kod nas službena Srbija, no Evropa ima prečih poslova, pa ne dospijeva, da sluša naše tužbe, uslijed česa je hrvatski narod došao do zaključka, da od tužba nema nikakove koristi. Onaj, koji tuži, dolazi dva puta u nezgodan položaj: prvi put, kada mora dokazivati nevjerovanim Tomama istinitost svojih navoda, a drugi put, kada se i nakon uspjelog dokaza ne vidi nikakov drugi rezultat do—slijeganja ramenima.

Svatko ima svojih briga i poslova, pa ga susjedova kuća zanima samo onda—kada plane. Mi to razumijemo; razumijemo i to, kada netko iz Evrope pogleda dalekozorom na ovu našu hrpicu bijede i nevolje, pa ne opazi uopće ništa, a kamo li da bi čak i to primijetio, da su tu ne samo dva razna naroda, već i dva posve oprečna svijeta; sve mi to razumijemo, ali ne shvaćamo, kako je moguće, da tako inače učeni i odlični Evropejci zaboravljaju historiju, tu učiteljicu života!? Oni su je sigurno dobro poznavali, pa se može raditi samo o zaboravu, a to nije dobro, jer je često fatalno i neoprostivo, a vazda vodi do krivih zaključaka.

Povjesna je činjenica, da je dolina rijeke Drine—fatalna dolina, na kojoj pucaju svjetovi, pa da su Hrvati i Srbi i došli na ta dva oprečna brijega kao jedan narod, što ne stoji, sve da su ovamo došli kao jedna etnička jedinica, oni bi ovdje postali raznim narodima, jer su neprekidno živjeli u dva razna svijeta, koji su potpuno oprečni i apsolutno nespojivi. Ne može biti spajanja ondje, gdje nije moguće ni održanje onoga, što je postojalo kao jedna cjelina, jer na toj užasnoj provaliji pucaju svjetovi, pucaju religije, pucaju države, da nastanu—posve nove i nespojive jedinice!

Tu je moguće samo dvoje: ili pobjeda ili propast. Trećega nema! Vatra i voda se mogu medjusobno uništiti, ali se ne mogu izmiješati. *)

Hrvatski je narod dokazao uz teške i krvave žrtve, da je dorastao za stražara na toj evropskoj predstraži, jer je usprkos najužasnijim nasrtajima ne samo spriječio poplavu Evrope, nego ujedno sačuvao i rasne i krvne odlike svojih praotaca i prigrljenu

*) Orient und Occident lassen sich eben nicht einen.

vjeru svojih djedova. Kolike su njegove zasluge na tome krvavome polju časti i ponosa, te kako je neprocjenjiv i važan zemljopisni položaj hrvatskoga naroda, može se najbolje procijeniti po činjenici, što je Sveta stolica smatrala nužnim, da hrvatskome narodu prizna unutar svoje crkve položaj s pravima, koja nema nijedan drugi narod na svijetu, naime, da svetu misu i sve crkvene obrede—bez ikakova izuzetka!—obavlja u svome starome narodnome jeziku. Da taj silni, besprimjerni privilegij nije nama dan ni iz neke sentimentalnosti, ni bez teškoga premišljanja i još težih unutarnjih i vanjskih razloga, nije nužno dokazivati onima, kojima je poznata ekskluzivnost i apsolutni latinizam rimo-katoličke crkve. Hrvatskom je narodu uspjelo, da taj svoj privilegij očuva do danas u Senjskoj i u Krčkoj biskupiji—usprkos nastojanja mnogih neprijatelja, da bude što stegnut, što potpuno oduzet — noseći tako pobjedonosno kroz najveće oluje i stoljeća i taj trofej svoje stražarske požrtvovnosti na granici—Bizanta i Evrope.

Kada je taj narod bio sposoban, da podnese tolike uspješne žrtve za sreću i spas drugih, sigurno je stekao svjedodžbu, da je zreo i sposoban da na oltar svoga rodjenoga spasa prinese ne samo toliko, nego po potrebi i još daleko veće i krvavije žrtve.

To je, nažalost, jedini put, koji vodi do samostalne hrvatske države, bez koje nema života hrvatskome narodu. S toga se razloga hrvatski narod više nikome ne tuži, već zbija svoje redove za borbu, koja mu je jedina preostala, a koju će sigurno razumjeti i cijela Evropa. Hrvatska narodna svijest Ante Starčevića vodi hrvatskoga seljaka, a to znači u našem slučaju cijeli hrvatski narod do pobjede socijalne i čovječanske pravice Stjepana Radića. To je nedvojbeno i jedini spas, ali danas stoje ta dva narodna Genija na oltaru duša cijeloga naroda, koji mora udariti stopama Eugena Kvaternika, vodje narodnoga ustanka iz god. 1871., jer je to jedini put, koji će osigurati i narodnu individualnost i seljačku socijalnu pravicu u slobodnoj i potpuno neovisnoj državi.

S toga razloga cijela hrvatska domovina—o kojoj ne mogu pisati iz razumljivih razloga kao ni o ljudima koji u njoj čame—zajedno sa iseljenom Hrvatskom, koja broji oko milijun duša u obje Amerike i u Evropi, provadja organizaciju hrvatskih Ustaša pod vodstvom mlada, potpuno nesebična, a neobično hladnokrvna i razborita muža dra. Ante Pavelića, odvjetnika. On je u položaju, da može bez prikrivanja zastupati ideale hrvatskoga naroda, pa on to muževno i čini uz vječnu životnu pogibao pred beogradskim krvnicima, koji mu na svakom koraku rade o glavi, no za to cijeli hrvatski narod u svojim dušama s njime živi i osjeća, spremajući se skupa s njime na odlučni obračun, te u njemu gleda

čovjeka, koji je izabrao jedini pravi put, put narodne časti i ponosa!

On nosi u sebi, ne samo pravo i nepatvoreno hrvatsko srce, nego i hrvatsku svijest, koja ne će nego—čiste račune: izmedju Hrvatske i Srbije nije danas moguće drugo stanje nego ratno! Prema tome je jedino i moguć rat i takove pripreme sa strane hrvatskoga naroda, koji će nam omogućiti sretan i pobjedonosan svršetak toga teškoga stanja.

Mi Hrvati ne dadosmo mnogo svetaca, i ako smo religiozan narod—ja se ovaj čas sjećam jednog jedinog i to samo blaženoga Marka Križevčanina!—ali dadosmo bezbroj vrsnih vojskovodja, na stotine hiljada podčasnika, koji su bili ludjački hrabri, i milijune vojnika, čija su djela legendarno slavna!

Čast, ponos, narav i savjest takoga naroda ne može dugo podnositi nad sobom ni junačkoga pobjednika, a kamo li bi mogla trpiti najobičnijega uljeza, koji se je došuljao pod krinkom bratstva, a pod ogrtačem, koji je još i tudji, donio otrovani bodež! Sa takima se ne živi pod istim krovom.

Dr. Ante Pavelić je nasvjesnije osjetio historijsku odgovornost, koja leži i na njemu i na svakome članu njegova naroda, pa je s toga i zakoračio putem časti i pobjede.

Ustaški je pokret ona velika narodna vrednota i snaga, koju hrvatski narod s najvećim pouzdanjem i odlučnošću suprotstavlja i srbijanskoj sili i evropskome nerazumijevanju!

* *
*

Pobliže o tome sada pisati—naravno, nije moguće, a ni potreba, a ovo i ovoliko, što napisah, učinih, da i ja sa svoje strane prinesem bar nešto za bolje razumijevanje borbe hrvatskoga naroda za njegovu samostalnu i posve nezavisnu državu.

Moja je svaka tvrdnja u ovome spisu takova, da je mogu svjetla obraza zastupati pred svakim nepristranim forumom, a moja je legitimacija za ovaj rad—jer se i to traži i ispituje! — sve ono, što sam do sada ili radio ili primio na tome polju. Nije mnogo, kolika je potreba i dužnost, ali je sa strane hrvatskoga naroda primljeno tako, da me ovlašćuje na tvrdnju, da sam izvrstan tumač želja, zahtjeva i osjećaja moga dragoga hrvatskoga naroda.

Ako je sudjeno, da i za ovaj rad—štogod primim u krvi, ako mi se što dogodi, znajte, da nije ni nesretan slučaj ni samoubojstvo, za koje doista nijesam raspoložen, već najobičniji pokušaj

beogradske "braće", da dovrše svoje podmuklo krvničko djelo, koje im, srećom, prvi put nije uspjelo!

To svakako ne će ništa promijeniti na stvari i na našoj odlučnosti, jer će cijeli hrvatski narod kao Ustaša napisati posljednje poglavlje svojih muka i patnja pod neizbrisivim naslovom:

NEZAVISNA HRVATSKA DRŽAVA!

HRVATSKI NAROD
U BORBI ZA
SAMOSTALNU I NEZAVISNU
HRVATSKU DRŽAVU

Njegovoj Preuzvišenosti Stj. barunu Sarkotiću u znak osobite odanosti i poštovanja.

Berlin, 10/9. 1934.

NAPISAO

DR. MILE BUDAK

Dr. M. Budak

IZDANJE

Hrvatskoga Kola u Sjedinjenim Državama i Kanadi